

RANDVERE KIVIKALMISTU SAAREMAAL

A. KUSTIN

Randvere kivikalmistu asub Kingissepa rajoonis Kõiguste ehk Randvere neemel. Neeme tuumikuks on Ida-Saaremaad põhjast lõunasse läbiya madalate moreenkühmude rea lõunatipp, mis siin veidi kagu poole pöörduvalt moodustab lameda kūnnise (joon. 9). Mainitud kūnnisel levivad põllud. Nende keskel, Randvere küllast lääne pool, asetses teineteise kõrval välist silmapaistva vaheta kaks kivikalmet. Kalmed olid pärít eri ajast. Siin käitleme neist lähemalt ainult põhja pool olevat lamedat kivikalmet, kuna lõunapoolne, meie ajaarvamise I aastatuhande esimesest poolest päinev kiviraun vaatluse alla ei tule.¹ Kalmestest kaugemal lõuna ja lääne pool maapind langeb ning algavad kadakased karjamaad, mis madalamate soiste aladega vahelduvalt ulatuvad kuni mereni. Meri on kalmest edela pool praegu poolteise kilomeetri kaugusel. Arrestades asjolu, et siin maa kerkib sajandi vältel umbes 10—15 cm, pidi kálme asukoht II aastatuhande algul olema merele lähemal kui praegu.²

Randvere kivikalmistu on esmakordelt üles tähendatud 1922. aastal A. Tiitsmaa poolt koostatud Pöide kihelkonna muististe kirjelduses. Seal märgitakse üksteise lähedal kolme kivivaret, mida kohapeal tunti Kabelimäe, Kalmutemäe ja Sinimäe nime all.³ Neist oli kündmisel leitud mõök, kirves, odaots, rinnanõel, kette, ripatseid ja luupuru. Peale mõoga ja rinnanõela (tahv. IX:18, XI:2) on teised leiud kaotsi läinud.

1940. aastal toimetas Tartu Ülikooli Arheoloogia Instituut nimetatud kohtadel proovikaevamisi. Sealjuures selgus, et Kabelimägi ja Sinimägi on looduslikud kivised kühmud, mida aegade vältel kõrgendati ümbritsevailt pöldudelt korjatud kividega; Kalmutemäel seevastu oli kaks muistset kalmistut. Kuna pöld tuli kalmevaredest vabastada, kaevati mõlemad kalmistud samal aastal läbi.⁴ Järgnevalt kirjeldamegi põhjapoolse lameda kivikalme kaevamist. Et kaevamistöö oli tähtajaline, siis toimus see kiirustades, mistöttu töö käigus kalme struktuuri kohta tehtud tähelepane-kud jäid puudulikeks; osa kive ning kogu luumaterjal jäi üldse plaani kandmata. Sel põhjusel ei anna kaevamisaruanne kahjuks täit selgust kalme ehituse kõigi üksikasjade kohta.

1949. aastal koostas üliõpilane L. Metsar Randvere hilisema kivikalmistu kohta oma diplomitöö. Sellest on säilinud kokkuvõte, milles käsitanne,

¹ Vt. lähemalt M. Schmiedehelmi Randvere vanema rauaja kivikalme kaevamisaruanne, 1940 a. (AI-s).

² Andmed maatõusu kohta ENSV TA Geoloogia Instituudi aspirandilt H. Kesselilt.

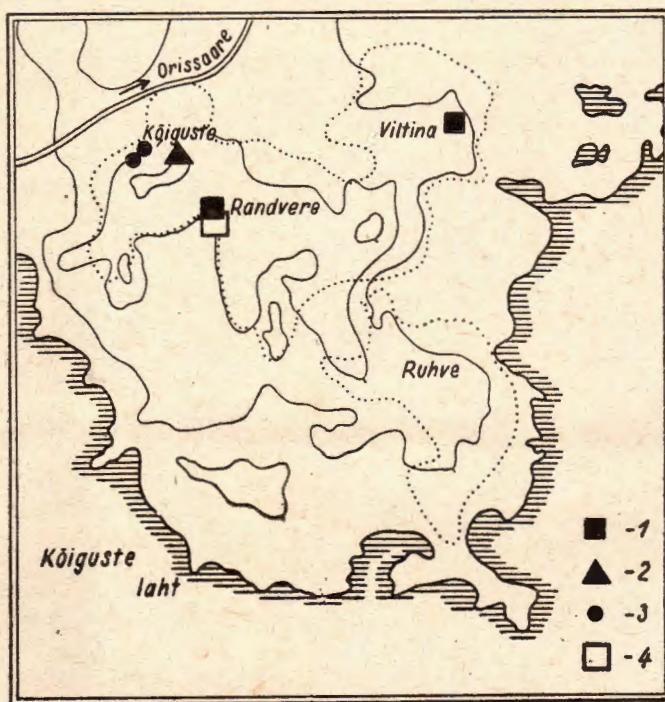
³ Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. Tartu 1924, lk. 102.

⁴ Randvere noorema rauaja kivikalme kaevamisaruanne, 1940. a. (AI-s).

letakse kalmistu ehitust, matmiskombeid ja leiumaterjali.⁵ Mainitud kokku-võtet on osaliselt kasutatud käesoleva artikli kirjutamisel. Nii on jätkatud leirühmade eraldamist samal viisil, kui seda alustas L. Metsar. Samuti on kasutatud Randvere kalmistu üldplaani, millel asetsevad kiviringid on näidatud selliselt, nagu need oli märkinud L. Metsar.

Kalmistu ehitus ja matmisviis

Väliselt kujutas Randvere kalme madalat, ümbritsevast maapinnast ainult 10—15 cm võrra kõrgemata paekiviklibuga kaetud ala. Paeklibust ulatusid kohati välja mõned suured raudkivid, mille alumised küljed olid

Joon. 9. Muististe levik Randvere neemel. 1 — kivikalmistu II aastatuhande algusest; 2 — mündileid samast ajast; 3 — juhuleid samast ajast; 4 — kivikalmistu I aastatuhande esimestest pooltest.

Ipoduslikus kruusases aluspinnas. Kuna kivid takistasid kalme üleskündimist, on see säilinud enam-vähem puutumatuna. Äärtelt (kohaliku talupere mälestusel eriti põhja- ja loodeäärtelt) on seda siiski pöllumaa juurdevõitmiseks mõnevõrra lõhutud. Arvatavasti seal saadigi mainitud leid. Ka on kalmistu äärtele veeretatud ümbritsevalt pöllult suuri raudkive ja laotud hulk väiksemaid peakive. Kujult oli kalme kaevamiste algul

⁵ L. Metsar, Randvere kalmistu. Tartu 1949. (Käsikiri AI-s).

ebakorrapäraselt ovaaljas, lääne-loode—ida-kagu suunas kuni 33 m pikk ja ristipidi kuni 27 m lai, pindalaga umbes 600 m² (tahv. VI).⁶

Kaevamisel selgus, et kalme oli kaetud enam-vähem ühtlaselt, 8–10 cm paksuselt väikste paekividega, mille hulgas tuli ette ka vähemaid raudkive (tahv. VIII:1). Nende pealmiste kivide seas võib oletada väheseid määral hiljem pöllult korjatud kive, mida aga ei saa eraldada algseid kalmekividest. Alguses oli kalme pealmiste kivide hulgas kindlasti suuremaid paekive, mis aga aja jooksul murennesid. Pealmise klibukihi all järgnesid suuremad pae- ja raudkivid (tahv. VIII:2, 3). Kalme lääne- ja loodeosas oli neid hõredamalt, keskel ja eriti ida- ning kaguosas tihedamalt. Suuremad neist ulatusid vahetult kalme all olevasse maapinda. Sügavamal elevate väiksemate kivide all, kruusase aluspõhja peal oli tavaliselt veel õhuke kiht tumedamat mulda. Kivid asetsesid valdavas enamuses juhuslikult, ilma kindla korrrata. Ainult osa alumise kihi kive oli pandud ringikujuliselt.

Kalme kividevaheline muld on ümbritseva pöllu mullast tumedam sisaldades söepuru, pölenud luid ja matmisel kalmesse pandud esemeid. Ülemises paeklibukihis oli siin-seal savinöukilde, metallist esemeid seal aga peaaegu ei esinenud, samuti polnud ka märkimisväärselt sütt ega pölenud luid. Viimased koondusid alumiste suuremate kivide vahelle, kõige rohkem esines neid 15–30 cm sügavusel. Alumiste suuremate kivide all oli vaid väheseid leide. Kalmistu lääne- ja kaguäärel ja väiksema laiguna ka lõunaosas oli kalmekivide all looduslikul aluspinnal õhuke, kuni 5–6 cm paksune söekiht. Kivid ja siit leitud esemed olid määrdunud mustaks. Nähtavasti tehti neis kohtades enne matmise algust kalmistu esialgsel pinnal tuld.

Kultuurkiht oli üldiselt õhuke, kalme lääneosas õhem, kesk- ja idaosas paksem. Kaasa arvatud ülemine paeklibukihi koos hiljem sinna satunud kividega, oli kultuurkihi paksus kalme lääneosas 27–36 cm, kesk- ja idaosas 30–40 cm. Kaguosas, kus kalme aluspind oli kõige ebatassem, ulatus kultuurkiht kohati (nimelt läbilöike x–y joonel ja kalme idäärrel leiurühma U kohal) kuni 60 cm sügavuseni.

Suurem osa kalmest leitud metallesemeid paiknes rühmiti. Harilikult oli rühmadena asetsevate esemete juures ka pölenud luid ja söötükikesi või söest mulda. Selliste rühmiti asetsevate leidude põhjal, arvestades vastavate esemete iseloomu ja kaugust üksteisest, samuti nende juures olnud pölenud luude ja süte hulka ning asendit, saame teatud määral eraldada üksikuid pöletusmätuseid. Mõnel juhul aitab ühte või mitut matust eraldada ka kalmekivide asend. Muidugi vastavad selliselt üheks leiurühmaks arvatud esemekogud ainult tinglikult määratud matustele, kuna igale surnule kaasaantud panuste hulk oli erinev. See sõltus mitmest asjaolust: maetava varanduslikust ja ühiskondlikust seisundist, tema tegevusest eluajal, mitmesugustest kujutlustest ja kommetest, mis olid arvatavasti mõnevõrra erinevad meeste ja naiste suhtes jne. Üksikute matuste eraldamist raskendab ka asjaolu, et mitte kõiki surnu pöletussäilmeid ei asetatud igakord kokku, vaid osa neist sattus kalme aluspinnal elevate kivide vahelle laiali. Osaliselt segati neid kahtlemata ka hilisematel matmistel.

Selliseid leiurühmi, mida enam või vähem töenäoliselt terve koguna või osaliselt võime pidada teatava matuse panusteks, esines kogu kalme ulatuses. Alates kalmistu lääneäärest oleksid need järgmised.

⁶ Vt. kirjeldatava kalmistu kaevamisaruannet Al-s.

L e i u r ü h m A asetses kalme äärmisses loodenurgas (tahv. VI, VII). Kive siin märkimisväärsest ei olnud, ka luid ja söest mulda esines vähe. Siit leiti 20—27 cm sügavuselt spiraalkäevöru (476) ja varrasaheliku katkendid (483), kaks sõrmusekujulist spirali (480) ning võonaast ja pronkspleki tükke (494).⁷ Peale selle oli veel raudneete, naelu ja üks väike savinöukild. Need esemed asetsetsid lähestikku, teistest rühmadest selgelt eraldatult. Esemete laad ei näita siiski, kas siin on tegemist mehe või naise matusega. Kõige töenäolisemalt võib oletada kahte segamini puistatud matust.

L e i u r ü h m B oli eelmise kõrval, sellest lõuna pool. Esmed ja põlenud luud asetsetsid hajali nõrgalt sõeses mullas õhukese kiviklibukihi all ja aluspõhja kruusal 20—27 cm sügavusel. Nende seas on kaks hõbedast südamekujulist võonaastu ja käevöru katkend (472), ripatsi osa (469), keekandja (473), rinnakee lülisisid, kalakujuline võonaast (467) ja prillspiraalotsine sõrmus (460). Nende esemete järgi võib arvata, et siia on maetud naine. Mainitud leidude vahelt, samast sügavusest, leiti veel odaots (469) ja suitsete katkend (484), mis pärinevad kindlasti mehe matusest.

L e i u r ü h m C asetses kalme läänervaloleva söekihi alal. Leidude juures esines mõni suurem kivi⁸ ja vähesel määral põlenud luid. Leiud asetsetsid suhteliselt kompaktse rühmana 25—28 cm sügavusel. Nende seas oli loomapeataoliste otsanaastudega rihmajagaja (454), sõrmusekujuline spiraal (452), odaots (459) ja pisut eemal mõõgatupe otsanaast (486). Need esemed peaksid olema ühe mehe panused. Samast leiti veel rinnakee katkendid (464), mis pärinevad kahtlemata naise matusest. Leidude asendi järgi võiks oletada, et mehe ja naise säilmed olid maetud koos.

L e i u r ü h m D oli eelmisest kagu pool, sama söelaigu keskel. Selles piirkonnas esines ainult väiksemaid kive ja kiviklibu, suuri kive ei olnud. Muld oli tume ja nõgine ning sisaldas rohkesti põlenud luid. Leiud asetsetsid üsna hajali 17—30 cm sügavusel. Enamiku neist moodustasid naiste riite ilustustest pärinevad spiraltoruked ja pronksrõngakesed. Peale selle leiti spiraalkäevöru katkend koos sulanud hõbedatükkikesega (425), sõrmus (203), võonaaste, varrasaheliku osi (391), naelu ja savinöukilde. Luukildude hulga järgi otsustades pärinevad mainitud leiud kahest kuni kolmest matusest. Samade matuste juurde võiks arvata ka mõned kaugemalt leitud samalaadsed võonaastud (438, 448) ja spiraltoruked (199, 430).

L e i u r ü h m E paiknes sama söelaigu lõunaosas. Siin esines üksikuid suuremaid raud- ja pae kive, mis näikse olevat piiranud rohkete põlenud luude ja sütega täidetud leituhedat ala. Leiud ja luud asetsetsid 20—35 cm sügavusel. Nende seas oli helmes (334), hoburaudsõle nõel (213), võonaaste, pronkspannal (226), naiste noatupe kandeketi katkend (227), rinnakee osi (237), spiraltorukesi, väikseid pronksrõngaid ja teisi naise matusega ühendatavaid esemeid. Mõningad spiraltoruked ja suurem sõrmusetaoline spiraal asetsetsid eraldi. Arvatavasti pärinevad need teisest matusest, mis oli osaliselt eelmisega segatud. Kolm suurt raudneeti asetsetsid üksteisest eemal teiste leidude vahel. Peale muu esines selles rühmas ka suhteliselt rohkesti savinöukilde.

⁷ Sulgudes on antud leiu alanumber. Leiud säilivad Al-s peanumber 3895 all.

⁸ Nii selle kui ka mitmete teiste leuirühmade juures olnud kivid olid kaevamistöö ajal kahjuks jäetud plaanile märkimata.

L e i u r ü h m a F piirasid üksikud suuremad ringikujuliselt asetatud kivid. Leiud asetsesid 20—25 cm sügavusel tumedamas peente süte ja põlenud luutükitestega segatud mullas. Neist tuleks mainida odaots (384), ristikujulist valjanaastu (381), kaaluosi (383, 385), raudpannal (387) ja kahte suurt raudneeti (364, 396). Esemete järgi otsustades oli siia maetud mehe pöletamise jäänused. Selle matuse inventari hulka võib kuuluda ka prillspiraalotsine sõrmus (379), kuid samahästi võib see pärineda teisest, naise matusest. Üksikud savinöukillud pole nende matust panustega ühendatavad; nad on siia sattunud ilmselt eraldi.

L e i u r ü h m G oli kalmistu põhjaääre keskosas. Suuremaid kive selle juures polnud. Leiud asetsesid ülemise kivikihi all söeses ja põlenud luid sisaldavas mullas 20—32 cm sügavusel. Nende seas oli helmeid, spiraaltorukesi, pronkskuljus (353), ristikujuline ripats ja kannaga münt (367). Need oma asendi ja iseloomu poolest väga ühtlased leiud moodustavad suletud rühma ja on naise panused.

L e i u r ü h m H oli eelmise kõrval, lõuna pool. Seda piirasid paeplaadid, mis olid laotud ringikujuliselt kalmistu all olevale maapinnale. Kiviring oli katkendlik, kuni 2,8 meetrise läbimõõduga. Kiviringi sees olev muld sisaldas põlenud luid, leide ja vähesel määral sütt. Leiud koondusid kividega piiratud ala põhjaservale, esinedes 15—28 cm sügavusel. Neist tuleks märkida spiraaltorukesi, helmeid, sõrmuse ja käevõru katkendeid (333—337), pronkskuljust (393) ja muid esemeid, mis annavad tunnistust naise matusest. Kiviringiga piiratud ala lõunaäärelt, ringikivide juurest ja vahelt leiti raudneet (360), nael ja kaks tahukivi tükki (303), ringikividest väljaspool oli veel luku katkend (282). Mainitud esemed lisati naise pöletussäilmetele arvatavasti matmisel; põlenud luude ja süte puudumisel nende esemete juures ei saa neid hästi omaette matuse panusteks pidada. Ülemise paeklibu vahelt, 10—20 cm sügavuselt, leiti savinöukilde. Oma asendi föttu need muude leidudega ei seostu ja on ilmselt pärast mainitud surnu matmist kalmesse sattunud.

L e i u r ü h m I asetses ida pool kalmistu lääneääres olevat söelaiku. Suuremaid kive selle juures polnud. Leiud asetsesid 18—31 cm sügavusel; nende ümber oli muld väga söene ja sisaldas rohkesti põlenud luid. Tähtsamateks leidudeks olid hoburaudsõle (435) ja Saaremaa eritüüpil käevõru katkendid (267), väike kirves, suitserõngas (451) ja mitu nuga. Kahe surnu matmise poolt kõneleb ka põlenud luude rohkus. Ajaliselt mõlemaid matuseid eraldada ei saa.

L e i u r ü h m J asetses eelmise kõrval, lõuna pool. Kalmistu kivikate oli siin samuti õhuke, suuri kive esines harva. Esmed asetsesid suhteliselt hajali 17—35 cm sügavusel. Muld oli nõrgalt söene ja sisaldas vähe luid. Leidudest tuleks märkida laia kitsenevate otstega käevõru (30), hoburaudsõle katkedit (175), spiraaltorukesi (27), sõrmusetaolisi spiraale (37, 174) ja varrasaheliku lüli (63). Peale selle leiti veel mõningaid savinöukilde. Esemete, eriti käevõru järgi võib arvata, et siia oli maetud laps.

L e i u r ü h m K kalmistu lõunaäärel kattus enam-vähem seal esineva söelaiguga. Kohati, eriti leidude lähedal, oli muld pigimust ja sisaldas põlenud luid. Suuremaid kive polnud, kuigi kõnesolev leiuala sarnanes oma ulatuselt kiviringiga piiratud leiualaga. Leiud asetsesid hajali paeklibu all ja väiksemate kivide vahel 10—31 cm sügavusel. Luude ja leidude rohkuse järgi võib oletada mitut eriaégset matust, mis olid täiesti segunenud. Heiteodaotsik (329), pannal (60), rihmaotsa naast (315), ühtset tüüpi võönaastud (52, 64, 71, jt.) ja arvatavasti ka nuga (331) tunnistata.

vad mehe matusest. Selle juurde kuuluvad tõenäoliselt ka pisut eemalt leitud sama tüüpi võönaastud (362). Naise panuste hulka tuleb lugeda keti lülid (70), helmed (49, 83), spiraalkäevõru ja hoburaudsõle katkendid (338), spiraaltorukedes (349), mõned importkeraamika killud (69) ja teine nuga (332). Pisut kaugemal asetsesid teist tüüpi võönaastud ja sõrmusekujuline spiraal (61, 81, 82). Need võivad pärineda nii mainitud, kuid ka mõnest kolmandast matusest. Aluspõhja kruusalt leiti veel suure raudneeli pea (313), kuna kõrgemal paeklibus esines savinõukilde.

L e i u r ü h m L asetses kalmistu idaosas. Seal oli hõredalt suuremaid kive, leiud olid kividemahelises mullas 20—30 cm sügavusel. Neist tuleks nimetada sadula jalusraua katkendit (182) ja hõbedast südamekujulist võönaastu (55). Põlenud luid ega sütt esemete juures polnud, mistõttu neid võib ainult tinglikult pidada mehe matuse inventariks. Rohkesti esines savinõukilde, mis aga ei näi olevat otseselt seotud surnu põletussäilmetega.

L e i u r ü h m M paiknes kalme keskosas. Siin esines samuti üksikuid suuremaid kive, muld nende vahel oli tume ja nõgine ning sisaldas põlenud luid ja leide. Leiud asetsesid 15—25 cm sügavusel. Nende seas oli helmeid (67, 100), spiraalkäevõru ja rinnakee katkendeid (36, 138 jt.), sõrmuseid (57), vööketi osa (59), naiste noatupp (35), spiraaltorukesi, hobuse suitset (86) ja mõned killud importkeraamikat (85, 98). Loendatud esemed peaksid pärinema vähemalt ühe naise, tõenäolisemalt aga kahe naise ja ühe mehe matusest. Kahte väikest savinõukilda ei saa ühendada ühegi matusega, need on sattunud siia juhuslikult.

L e i u r ü h m N oli eelmise kõrval, sellest lõuna pool. Leiud ja põlenud luud asetsesid üksikute suuremate kivide all ja vahel tumedas söeseguses mullas 28—35 cm sügavusel. Nende seas oli palju rinnakee katkendeid, spiraaltorukesi ja rõngakesi. Enamik neist leiti väikeste pesadenäis ühes sulanud prонksitükkide ja põlenud luudega (19, 34, 149 jt.). Mainitud esemed pärinevad naise matusest, mis oli säilinud oluliselt segamata. Peale selle leiti veel raudnaast (28) ja kaaluvihtri (22), mis võiksid olla mehe panusteks. Viimaste juurde võib tõenäoliselt arvata ka võönaaste, mis asetsesid teistest leidudest kaugemal (362). Ülemises kalmet katvas paeklibukihiis oli nähtavasti juhuslikult sinna sattunud raudneet (151).

L e i u r ü h m O asetses kalmistu kirdeosas. Seda ümbritses suuremaist lapiti asetatud paeplaatidest kiviring. Üksikud lülid selles ringis siiski puudusid, põhjakülg oli koguni lahtine; läbimõõt ulatus kuni 3 meetriteni. Paeplaadid olid pandud savikale aluspõhjakruusale, korrapärasemate külgedega väljapoole. Tumedamat mulda oli nende all väga vähe, mis näitab, et enne kivide paigale asetamist on maapinda puhastatud. Kiviringsi piiratud alal oli sütt, põlenud luid ja leide. Leiud asetsesid hajusalt ebaühilaste vahedega 28—35 cm sügavusel. Mõned neist, nimelt kaks hõbemünti (368, 370) ja pannal (216) olid aluspõhja kruusal, sadula jalusraua katkend (187) asetses ringikivide vahel, neist veidi eemal oli kaaluvihtri koos savinõukilluga (173). Enamik mainitud esemeist pärineb ilmselt ratsamehe matusest. Nagu näitavad spiraaltorukedes (258), kaelavõru ja rinnakee katkendid (217) ning hõbesõrmus (259), paistab siia olevat maetud ka naine. Matmisel on mõlema luud puistatud laialti kiviringi sisse ja seejärel kaetud väiksemate kividega. Viimaste vahelt leiti savinõukilde.

L e i u r ü h m P paiknes eelmise kõrval, kagu pool. Ka see oli osalt piiratud kiviringiga. Ringi läänekülje moodustas mitu lapiti poolkaare-

kujuliselt üksteise kõrvale asetatud paeplati, idakülg puudus. Pole selges, kas see on hiljem hävinud või oli kiviringi ehitamine pooleli jäänud. Ringi sees olev muld sisaldas vähesel määral sütt ja pölenud luid. Leiud asetsesid enamasti kiviringi täiteks pandud paeklibu vahel 10—30 cm sügavusel. Nende seas oli varrasaheliku lüli (122), rihmajagaja koos lihtsa naastuga (356), sadula jalusras (181) ja vikat (400). Viimane asetses ringikivide all aluspõhja kruusal. Teistest pisut eemal oli ringikivide vahel rihmakeel, tuleraua katkend (355) ja meeste noatupe osa (218). Enamik mainitud leide pärineb mehe matusest. Esemete järgi võiks siin oletada kaht mehe matust, ent pölenud luude vähene hulk ei luba seda täie kindlusega väita.

L e i u r ü h m Q asetses kalmistu kaguosas oleva sõekihi piirkonnas. Kivikate oli siin paksem kui mujal, see koosnes suurematest korratult lasuvaid kividest. Leiud asetsesid mustas sõeseguses mullas 22—25 cm sügavusel. Nende seas oli odaots (410), kaáluvih (311), varrasaheliku lüli (293), ühtset tüüpi vöönaastud (283, 406 jt.), spiraalsõrmus (284) ja vikati katkend (404). Pölenud luid märkimisväärselt polnud, kuna aga esemed asetsesid võrdlemisi kompaktse rühmana, võib neid siiski pidada ühe surnu, nimelt mehe panusteks.

L e i u r ü h m R oli eelmise kõrval sõesel alal. Seda ümbritsesid suuremad raudkivid ja lapiti maha pandud paepladid, mis moodustasid enam-vähem pideva kiviringi (tahv. VIII:2). Kivid olid asetatud üksteise kõrvale korrapäraste külgedega väljapoole, mistöttu ringi väliskülg oli ühtlane, sisekülg aga ebatasane. Kiviringiga piiratud ala läbimõõt oli 3—3,5 m. Seal esines ühes, kohati kahes kihis suuremaid ja vähemaid paekeive, sekka ka mõni raudkivi. Kivide vahel 27—38 cm sügavusel oli pölenud luid, sütt ja leide. Neist nimetame saaremaa tüüpi finnanöela (257) ja spiraalkäevöru (304) katkendeid, spiraaltorukesi, höbedatükikest (287, 278), helmost (305), vöönaaste, nuga (297) ning raudneeti (299). Nimetatud esemed pärinevad enamikus naise matuse juurest. Käsitletud leiuala lääneäärelt leiti ülemisest paeklibust kodusea, hobuse ja veise luid.⁹ Loomaluud olid pöletamata, need pärinevad ilmselt surnute auks kalmel peetud mälestussöömingust.

L e i u r ü h m S asetses eelmisest edelas. Siin oli rohkesti kive kahes kihis korratult üksteise peal. Kividevaheline muld oli sõene ja sisaldas pölenud luutükikesi ning leide. Leiud asetsesid 17—30 cm sügavusel. Nende seas oli nuga (419), pronkshelmes (415), laia keskkeermega spiraalsõrmus (420) ja rohkesti spiraaltorukesi, milles osa leiti väikse pesana üheskoos (416). Mainitud leidude põhjal võib arvata, et siia oli maetud naine. Kõrgemal, kalme pealmiste kivide vahel esines rohkesti savinöukilde; samast leiti ka kitse või lamba pöletamata luid. Need leiud annavad samuti tunnistust peiede pidamisest kalmel pärast surnu matmist.

L e i u r ü h m T oli kalmistu idaäärel. Suuremaid kive selles piirkonnas polnud. Leiud asetsesid sõepuru ja pölenud luid ning pronksitükikesi sisal-davas mullas 15—20 cm sügavusel. Neist on tähtsamad suitsete katkend, pannal (197), raudkuljused, sõrmus (145, 251), valjanaastu osa (255), lühike vikat (194), noatupe- ja vöönaastud (188, 261). Esemete järgi otsustades oli siia maetud mees. Teiste leidude lähedalt kalme pealmiste kivide vahelt leiti savinöukilde ja mõningaid pöletamata loomaluid. Viimased on siia sattunud ilmselt peiede ajal.

⁹ Luud määranud ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi zooloogia sektori juhataja bioloogiakand. K. Paaver.

Leiurühm U paiknes eelmise kõrval, kalme kaguosas oleva söese alla idaserval. Söene kiht kalme aluspõhjal oli siin paksem kui kuskil mallas, ulatudes kohati kuni 60 cm sügavuseni. Põlenud ja sõeseguses mallas oli kahes kihis korratult üksteise peal rohkesti kive (tahv. VIII:3). Leiud asetsesid hajali kivide vahel 30—60 cm sügavusel. Nende hulgast on **loburaudsõlg** (323), keekandja (373) ja kaks ristripatsit (262, 378), mis pärinevad naise põletusmatusest. Heiteodaotsik (380) ja võib-olla ka **muuga** (244) pärinevad teisest, mehe matusest. Põlenud luid oli esemete juures vähe, nad paiknesid pisut eemal, leiurühma U ja T vahelisel alal. Põlenud luude juurest leiti rohkesti savinöukilde, mille puhul pole selge, kas nad on maetud koos surnu säilmetega või sattusid neist eraldi kalmesse.

Leiurühm V asetses kalmistu kaguäärel, väljaspool äsja mainitud söest ala. Siin oli ebakorrapäraselt hulk suuri kive. Leiud olid hajusalt kivide vahel tumedas nõgises mullas 25—35 cm sügavusel. Nende seas oli **loburaudsõlg** (260), rinnanõela katkend (257), paar rihmanaastu (402), palju väikseid spiraaltarukesi ja röngakesi, samuti üksikuid savinöukilde. Esemete järgi võiks oletada naise matus, mis pole aga päris kindel, kuna **undusid** põlenud luud. Pealegi sobib siinne rinnanõela katkend leiurühmast R leitud nõela külge, pärinedes järelikult hoopis teisest matusest. See ei välti kõnesolevat leiurühma seostada ühegi kindla surnu põletus-säilmetega. See on tekinud nähtavasti mitmete matuste panuste segu-misest.

Leiurühmad hõlmavad suurema osa leiumaterjalist (64%). Ülejäänud osa (36%) asetses kalmistus niivõrd laiali, et siia arvatud esemeid pole enamasti võimalik ühendada määratud matustega. Oma iseloomult ega **lelusügavuselt** väljaspool rühmi asetsenud esemed teistest ei erine. Ainult **savinöukilde** oli rühmadevahelisel alal palju rohkem. Osa väljaspool leiurühmi asetsenud esemest, eriti need, mille juures oli sütt ja põlenud luid, **phistavad** olevat püsinud oma algses asendis. Neist tuleks nimetada raudkuljust ja rihmaotsa naastu (243, 372) ruudus c/4. Samast piirkonnast leiti veel kaks raudpannalt (231, 342), heiteodaotsiku roots (456) ja võtmekeel (466). Mainitud esemest võib arvata, et nad kuulusid meeste matustele, kuigi pole teada, kas ühele või mitmele (põlenud luid märki **isväärselt** ei leitud).

Väikesed spiraaltarukedes ja röngakesed naiste riite ilustustest, rinnakee osad (39, 54 jt.) ning sõrmused (223, 433) ruutudes c/5—6 paistavad pärinevat naise matusest. Mõõgapideme kaitseraua katkend (75) aset-tes teistest leidudest eraldi. See on kuulunud kahtlemata mehe matuse jõurde.

Leidude rühm ruudu b/3 edelaosas sisaldas ainult neete ja ühe naela, mistõttu neid ei saa pidada omaette matuse panusteks, hoolimata põlenud luude olemasolust.

Rinnakee katkendid (269), spiraaltarukedes ja röngakesed (265) ning noa osa (276) ruudus d/4 olid ilmselt algses asendis, pärinedes naise matusest.

Kalmistu keskosas olid mitme surnu säilmed täiesti segunenud. Võõnaast (178) ja raudkuljus (193) ruudus d/5 ning odaots (43) ruudus e/5 olid arvatavasti algses asendis, kuna nende juures esines ka põlenud luid. Neid võib seostada meeste matustega. Samast leitud ehted ja spiraaltarukedes (8—10, 13 jt.) pärinevad naiste matustest.

Pisut põlenud luid ja sütt esines ruudu e/5 põhjaosas. Need polnud aga nähtavasti mitte algses asendis, kuna teisi esemeid seal ei leitud.

Ruudust e/4 leiti höbedaga ilustatud odaots (242), mille juures oli luutükikesi ja süsi. Veidi kaugemal asetses samasugusel viisil ilustatud mõoga käepideme osa (33) ja kaks raudpannalt (6, 316). Ilmselt pärinevad mainitud esemed ühest mehe matusest. Hoburaudsõlg (16), käevõru (15), rinnakee katkendid ja kaelavõru osad (17) paistavad olevat samuti olulisel määral segamata, tunnistades seega naise matusest.

Suitsed ja kaks odaotsa (271, 272) ruudus f/5 leiti koos pölenud luudega. Nähtavasti on siia maetud mees.

Teised ruutudest f/5—6 leitud esemed pärinevad mitmetest matustest ja on juhuslikult sattunud üksteise lähedale.

Kalmistu loodeosast, ruutudest f — g/3 leiti sösest ja pölenud luudega segatud mullast spiraalkäevõru, vööketi ja hoburaudsõle katkendeid (11, 94, jt.), mis on seostatavad naiste matusega. Nende vahel oli valjanaast (109) ning kaaluvih (159), mis pärinevad kahtlemata teisest, mehe matusest.

Kalmistu idaäärest, ruutudest g — h/3—4 leiti koos pölenud luudega hoburaudsõlg (172), sõrmus (126), spiraaltorukesi (103, 104 jt.) ja muid naiste riuetuse juurde kuuluvaid esemeid. Neid võiks oletamisi pidada ühe surnu panusteks, mis on matmisel hajali sattunud või hiljem segatud.

Peale nimetatud leidude oli veel terve rida esemeid, mis asetsesid enam-vähem üksikult. Luid nende juures ei olnud, mistöttu neid ei saa seostada ühegi kindla matusega. Samuti ei saa kindlaks teha, kas nad leiti algses asendis või olid nad hiljem juurdematmistel segatud. Sellistest esemetest tuleks nimetada araabia mündi osa (450), mis leiti kalmistu loodetipust. Selle lächedal oli hajusalt spiraaltorukesi (441), kaugemal käevõru katkendeid (493), neete ja naelu. Kuna kõiki mainitud esemeid eraldab teistest tühi ala, siis võiks neid tinglikult arvata isegi ühe surnu panusteks. Kalmistu lääneäärel, teistest leidudest eraldi, asetses mõõgatera ots (403), lõunaäärelt leiti suitsed (152), vikati kannosa (148) ja teisi pisiesemeid juhuslikus asendis. Võti (31), raudkuljuse naast (65) ja kaaluvihid (66, 67) leiti ruudust f/3; leiurühmade O ja L vahel oli aga odaots (162) ja luust ömblusnõel (250).

Leiumaterjali paiknemise järgi saame ettekujutuse kalmesse maetud surnute ligikaudsest hulgast. Nagu eelnevast nägime, võis leiurühmades eraldada 15 mehe ja 18 (resp. 20) naise ning üht lapse matust. (Laste matuseid oli tegelikult kindlasti rohkem, kuid seda meie leiumaterjal ei näita, kuna laste rietus ja panused sarnanesid täiskasvanute omadega; antropoloogiliselt pole aga säilinud luukillud määratavad.) Leiurühmade järgi on võimalik ligikaudu määrrata keskmise ühest matusest pärinev esemete ja luude hulk. Selle järgi võime väljaspool leiurühmi oletada vähemalt 26 surnu säilmeid. Arvestades panuste iseloomu, oli nende seas 11 mehe ja 11 naise matust. Seega oleks kalmistu säilinud ja 1940. aastal läbikaevatud ossa maetud kokku 60 (62) surnut. See arv jäab muidugi oletuslikuks. Seda ei saa rohkem täpsustada, kuna kõik leiurühmad ei vasta tingimata matustele. Pealegi ei saa jäätta täiesti kõrvale võimalust, et üksikul juhtumeil võidi korraga pöletada ja matta ka mitu surnut. Seda lubavad oletada mõned leiurühmad, mis sisaldasid täiesti läbisegi samaaegseid meeste ja naiste panuseid.

Matmine on toimunud kogu kalmistu ulatuses enam-vähem ühteviisi. Kõigepealt puastati kalme kohalt esialgne maapind; sellel olnud risu on kohati pöletatud, nagu näitas läbikaevatud ala lääne- ja idaosas kui ka lounaserval laiguti levinud õhuke söekiht. Suured kalme alal esinevad

kivid jäeti kalmistu ehitamisel paigale. Pärast pinna puastamist laotि matmise jaoks mōned tavakohased kiviringid.

Kõik surnud on maetud põletatult, põletamata inimluid üldse ei esinenuud. Surnute põletamine on toiminud mitte kalmel, vaid kusagil mujal, kuna nii paksu söekihti, mis oleks võinud pärineda laiba põletamisest, kalmes ei olnud. Surnud põletati pidulikus riietuses. Seda tunnistavad naiste riite kaunistustest pärinevad osaliselt sulanud spiraaltorukesed ja röngakesed. Surnuga koos põletati tuleriidal ka teatavad temale isiklikult kuulunud esemed, naistel eeskätt ehted (sõled, käevörud, sõrmused, rinnakeed, helmed, tupenoad jm.). Meestega põletati isikliku varana nende relvad, kõige sage-damini odad. Peale selle paistab, et panused on veel katki murtud, painutatud või muul viisil kasutamiskõlbmatuks tehtud. Paljud eriti väärtsuslikud esemed pandi kaasa ainult osadena, mis *pars pro toto* põhimõttel pidid esindama kogu eset. Nii oli meeste matustes tervete mõõkade asemel mõõgapiideme osi. Mehe isiklikuks varaks oli nähtavasti ka tema ratsu; ratsu asendajaks olid valjad ja sadulaosad. Laeva või paati esindavad sageli suured raudneedid ja -naelad. Kuna kalmes on peale muu isikliku vara paadi osi, siis paistab, et paatki tuleb arvata paljude meeste isikliku vara hulka. Matmisel lisati tuleriidaasemelt kogutud põletussäilmetele veel mōningaid tööriistu või ehteid. Seda võib järel dada asjaolust, et mōnedel panustel puuvad põlemisjäljad. Neid ei ole harilikult ka keraamikal.

Põletusjäänused koos panustega puistati kiviringi sisse, mōnikord ka ringist väljapoole, kalmistu algsele pinnale jäetud kivide vahele. Seejärel kaeti nad ebaühtlaselt suuremate ja vähemate kivide ning mullaga. Kive saadi kõige lähemast ümbrusest, kus neid leidub praegugi rohkesti. Teatavasti sisaldas kalmistu ainult viis osaliselt säilinud kiviringi, kuhu oli maetud kokku nelja mehe ja nelja või viie naise luud. Tõenäoliselt oli algselt kiviringe rohkem, kui neid oleme saanud kindlaks teha. Siiski pole kahtlust, et enamiku matuste puhul ei ehitatud enam kiviringi. Matmine nii kiviringidesse kui ka väljapoole neid on toiminud enam-vähem üheaegselt.

Pärast matmist peeti kalmistul peiesid ja surnute mälestuspidusid. Seda näitavad toidujäätmelena äravisatud loomaluud, mida leiti koos savinõukatkenditega ülemisest kiviklibust. Kas söömingud olid otsest seotud matustega, selle kohta puuvad kindlamad töendid. Samahästi võidi kalmele tuua toitu ka hiljem, teatud tähtpäevadel ohvriks esivanematele.

Esemeline materjal

Matmiskommetest tingituna on Randvere kalmistu esemeline inventar halvasti säilinud. Selles esineb rohkesti sulanud pronksi- ja väikseid rauatükikesi. Pärüs terveid esemeid peaaegu ei oleki, isegi kergemalt vigastatud esemeid on vähe. Ühtekokku loendati 504 leiunumbrit.

Kõige suurema osa leiumaterjalist moodustavad ehted ja riitetuse juurde kuuluvad esemed. Kuna need lubavad kõige paremini määrata üksikute matuste iseloomu ja vanust ning teha ühtlasi mōningaid järelusi maetute varandusliku seisundi kohta, siis käsitleme neid esimeses järjekorras.

1. EHTED JA RIETUSE JUURDE KUULUVAD ESEMED

H o b u r a u d s ö l e d

Hoburaudsöled on Saaremaa muistsetes kalmistutes üheks kõige tavalisemaks leiuks. Randvere kalmest leiti neid kokku 14, millest kuus on säilinud peaaegu tervetena. Üks sõlg on hõbedast, teised pronsist.

Hõbesõlg (382)¹⁰ on ristlõikelt rombilise kaare ja fasseteeritud nuppudega, ilustatud rikkaliku hundihammasornamendiga. Tilguti kand on lai ja ilustatud samuti nagu kaar. Sõlg on raiutud kaheks tüviks, mille äärtele on löödud veel sügavad täkked hõbeda ehtsuse proovimiseks. Ilmselt kasutati seda sõlge maksevahendina. Samasuguseid terveid hõbesõlg'i on teada ka teistest Saaremaa kalmestest, kokku 5.¹¹ Umbe samapalju esineb neid Eesti mandri 12.—13. sajandi aaretes.¹² Mõnedele neist on olemas täpseid vasteid Ojamaa 11. sajandi teise poolde dateeritud aaretes,¹³ mistõttu neid võib arvata sealt toodud esemeiks. Hiljem hakati selliseid sõlgi, eriti pronsist, valmistama ka kohapeal. Randverest leitud eksemplar on tules niivõrd moondunud, et ta päritolu pole enam lähemalt määratav. Rikkaliku ornamendi ja naaberaladel leitud paralleelide põhjal kuulub ta 11. sajandi teise poolde või 12. sajandisse.

Kaks sõlge ja kolm sõle kaare katkendit¹⁴ sarnanevad hõbesõlega, kuid on tehtud pronsist ja väga vähe ilustatud. Hõbesõlest erinevalt on neil tilguti kand kitsas. Sellised kandiliste nuppude ja ristlõikes rombilise kaarega pronkssöled olid Saaremaal kõige levinumad. Rohkesti esineb neid ka Lääne-Soomes, Kuramaal ja Väina ning Koiva liivlastel.¹⁵ Eesti mandrilt ja mujalt Ida-Baltimaadelt on neid leitud vähem.¹⁶ Kitsakannalise tilguti järgi otsustades peaksid Randvere söled kuuluma 11.—12. sajandisse. Nagu näitavad vastavad leiud Karja kalmistust, kanti Saaremaal selliseid sõlgi veel 13.—14. sajandilgi.¹⁷ Kaks Randveres tervena säilinud sõlge on spiraalselt rullitud otste ja ristlõikelt ümmarguse kaarega. Otsarullid on mölemal suhteliselt lühikesed, kaare laiusest ainult veidi pikemad. Ühel on kitsas tilguti kand (tahv. X:7) ja peene pseudotorsiooniga ilustatud kaar. Teisel on tilguti kand pisut laiem ja napilt ilustatud, kaarel puudub ornament (tahv. X:3). Sellised söled olid Ida-Baltimaadel laialt levinud. Lühikeste otsarullide ja kitsa tilguti kanna järgi otsustades kuuluvad nad 11.—12. sajandisse.¹⁸

Üks katkend (429) pärib õhukese kaare ja pikade otsarullidega sölest nagu neid leiti naabruses asuvast Viltina kalmest,¹⁹ samuti on neid

¹⁰ Sulgudes on antud eseme alanumber, juhul kui on tegemist ühe või paari ese-mega. Pikem esemete loetelu on joonealuses viites.

¹¹ Viltina (AI 3884:776, 5194) kivikalmest; Tagamōisa aardeleist (Tallgren, ZAE II, tahv. V:11) ja Saaremaalt ilma täpsema leiateateta (AI K83:14).

¹² Vt. lähemalt E. Tönnissoni kirjutist käesolevas väljaandes, lk. 219, joon. 27:6.

¹³ M. Stenberg, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, II. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Lund 1947, joon. 162:2, 189:1, 217:6, 231:2 jt.

¹⁴ AI 3895:172, 249, 323, 338, 435.

¹⁵ E. Kivikoski, EZF II, joon. 973; H. Salmo, Finnische Hufeisenfibeln. SMYA 56, joon. 27; Latviešu kultūra senatnē. Rīga 1937, tahv. 111:1; Aspelin, nr. 2031.

¹⁶ Aspelin, nr. 1905; MAL, joon. 24:4.

¹⁷ A. Kustin, Kalmistu XIII—XIV sajandist Karjas, Saaremaa. TA Toim. 1958, lk. 49 jj.

¹⁸ Salmo, Hufeisenfibeln, lk. 23 jj.

¹⁹ AI 3884:1728, 2320, 3151, 3854.

teada mandrilt ja teistelt naaberaladelt.²⁰ Rullotstega sõlgede seas on nad üsna hilised, kuuludes 12.—14. sajandisse.

Üks suur sõlg on ristlõikes peaegu ümmargune, pealt põikisoontega ilustatud kaarega (tahv. X:6). Nupud on olnud fasseteeritud ning ilustatud tembedatud silmakestega. Tilgutil on lai, hundihammasornamendiga kand. Sellised sõled on eriti iseloomulikud kuršidele; rohkesti esineb neid ka kurši-liivi segaal ja mujal Baltimail.²¹ Kuršidelt levisid sellised sõled Saaremaale, muiutudes seal 12.—13. sajandil üheks kõige enam kasutatud sõleliigiks. Mandrilt on põiksoontega ilustatud sõlgi leitud suhteliselt vähe,²² vadja-slaavi segaalalt (Peipsist ida pool), Soomest ja Laadoga ümbrusest on teada ainult üksikuid.²³ Paralleelide ja ornamendi põhjal kuulub kirjeldatud sõlg 12. sajandisse.

Üks katkend päri neb moonikujuliste nuppudega hoburaudsõlest (108). Need on samuti algsest balti päritoluga esemed. Balti hõimudelt levisid sellised sõled 11.—12. sajandil Saaremaale, vähemal määral mandri-Eestisse ja Soome.²⁴

Nagu näitavad laibakalmistute leiud, kinnitati väiksemate hoburaudsõlgedege röivad, arvatavasti eeskätt särk lõua alt, kaela ümbert.²⁵ Harvenini rippus sõlgede küljes rinnakee. Sel juhul asetses kaks sõlge sümmeetriselt mõlema õla kohal. Suuremaid sõlgi kasutati raskemate pealisriite kinnitamiseks. Hoburaudsõlgi kanti alati nuppudega ülespoole, s. opea või lõua suunas. Saaremaalt on hoburaudsõlgi seni leitud ainult naiste ja laste haudadest. Niivõrd kui Randvere kalmistus oli võimalik määrata meeste põletusmatuseid, ei sisaldanud ka need ühtege sõlge. Mandri-Eesti ja teiste naaberalade materjali põhjal võiks siiski oodata hoburaudsõlgi ka meeste haudadest.

R i n n a k e e d

Baltimaade muistsetel hõimudel olid omapäraseks ehteks kujunenud rinnakeed. Neid esineb rohkesti ka Eesti muististes, nii saartel kui mandril. Rinnakeed kinnitati tavaliselt keekandjate ja nõelte abil õlgade kohale riite külge nii, et ketid rippusid rinnale. Mitmekordsete keekettide vahel olid sageli jagajad ehk vahelülid, keti küljes kanti tihti ripatseid ja ripatsmünite. Tervena on seni Saaremaalt leitud ainult üks väike rinnakee Karja laibakalmistust,²⁶ keede osi esineb aga arvukalt kõigis seni uuritud kalmetes.

R i n n a n õ e l a d on Randvere kalmistus säilinud ainult katkenditena, välja arvatud üks juhuleiuna saadud peaegu terve nõel (tahv. IX:18).

²⁰ Pärnu-Jaagupi Mõisaküla (P 357), Kodavere Alatskivi (AI 2515:7) ja Maarja-Magdaleena, Palamuse (AI 758:2, 3) kalmetest; Kivikoski, EZF II, joon. 649, vt. ka lk. 4.

²¹ RK, tahv. 19:17, 25.

²² Näit. Haimre (AI 3614:30) ja Hanila (AM 262:1) kalmetest ning Otepää linna-mäelt (AI 4036:12).

²³ T. S c h w i n d t, Tietoja Karjalan rautakaudesta ja sitä seuraavilta ajoilta. SMYA XIII, joon. 246; A. С п и ц ы н, Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках Л. К. Ивановского. MAP 20, tahv. IX:14, 17, 21; Salmo, Hufeisenfibeln, lk. 78 jj.

²⁴ Saaremaalt on neid leitud näit. Käku (AI 3995:26, 338, 688) ja Viltina (AI 3884:885, 2771, 4059) kivikalmetest; mandrilt Tarvastu Riuma kalmeest (T a l l g r e n, ZAE II, joon. 84); Salmo, Hufeisenfibeln, lk. 55.

²⁵ K u s t i n, Karja kalmistu, lk. 49; vt. ka aruanne kihelkonna Loona laibakalmistu kaevamisest 1956.—1958. a. (AI-s).

²⁶ K u s t i n, Karja kalmistu, tahv. II:2.

See on pronksist, kolmnurkse peaga, ilustatud valades kujundatud reljeefsete kühmukest ja hooletult tehtud nn. korvplettornamendiga. Pea ülaääre keskel on kahe auguga läbistatud laiend. Pea küljes on olnud aas keekandja või keti kinnitamiseks.

Kaks katkendit kuuluvad ühele nõelapeale (tahv. IX:16). See on eelmisega sarnane, ainult kuuseoksataoliselt asetatud soontest ornament on veidi keerulisem; samuti puudub laiend pea ülaäärel, selle asemel on väike tipp. Nõela vars on olnud rauast. Kolm väiksemat katkendit pärinevad nõelte vartest, suurem neist on rauast (89), teised pronksist (123, 290).

Kirjeldatud nõelad on Saaremaa 11.—12. sajandi kivikalmetes üheks kõige tüüpilisemaks panuseks. Seni on neid leitud kokku 45,²⁷ — rohkem kui kõiki teisi nõelu. 11 samasugust rinnanõela on teada Loode-Lätist kurši-liivi-semgali hõimude alalt,²⁸ mõni üksik on leitud Lääne- ja Loode-Eestist, paar Ojamaalt ja üks Soomest.²⁹ Seega vastavalt levikupiirkonnale tuleb neid pidada kohalikku, saaremaa tüüpi eseemeiks. Mujale on sellised nõelad sattunud importesemeina, välja arvatud Loode-Läti, kus neid tehti kohapeal. Üldkuju ja pea esiküljel olevate kühmukestete poolest sarnanevad saaremaa tüüpi nõeltega kurši 8.—9. sajandi kalmistust Anduliaist leitud kolmnurkse peaga nõelad.³⁰ Neid kurši nõelu võikski pidada käsitletavate saaremaa nõelte lähtevormiks. Kõnesolevat tüüpi rinnanõelte lõplik väljakujunemine on toiminud aga Saaremaal, seda näitab nende ornament ja mitmed kohalikud variandid. Ükski mainitud nõeltest pole täpselt dateeritav. Enamus neist peaks aga kuuluma 11.—12. sajandisse, sest 13.—14. sajandi maa-alustes kalmistutes neid enam ei esine.

Keekandjad leiti kaks. Nad on ühte tüüpi, kuid erineva suurusega, pärinedes kahe eri kee küljest. Tagakülje allääres on Neil aasad ketide kinnitamiseks, ülaosas väike aas rinnanõela ühendusröanga jaoks (tahv. X:8, 9). Väiksema keekandja välispind on kaetud tinaga ja ilustatud kontsentriliste ringidega, ilustus on tules enamasti hävinud. Arvatavasti oli samal viisil ilustatud ka suurem keekandja. Sama ilustus esines Karja kalmistust leitud lameda peaga rinnanõelitel, mis kuuluvad 12.—13. sajandisse.³¹ Kirjeldatud keekandjad on Saaremaa kivikalmetes tavaliseks leiufs. Seni on neid teada kokku 61.³² Samasuguseid keekandjaid esines rohkesti lõuna pool, kurši-liivi ja semgali-liivi hõimude piirkondas;³³ Eesti mandrilt on teada ainult üksikuid.³⁴ Mõned on importese-

²⁷ Mõningad neist on pildistatud Aspelin, nr. 1952, 1961; RK, tahv. 29:25; H. E. Hartmann, Das Vaterländische Museum zu Dorpat. Verh. GEG VII, H. 3, 4, tahv. IX:8.

²⁸ Latviešu kultūra senatnē, tahv. 83:2; R. Šnore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. Latviešu aizvēstures materiāli I. Rīgā 1930, tahv. XV:11—14, XV:1, 3; 1936, gadā izrakto pieminekļu izstāde. Rīgā 1936, joon. 5, lk. 37; E. Kiwull, Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jürgeren Eisenzeit bei Wenden. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. 21, H. 1, Riga 1911, tahv. II:9.

²⁹ Karuselt (AM 134:15), Pärnu-Jaagupi lähedalt Mōisakülast (P 357:7); Paunkülast Kose raj. (Aspelin, nr. 1925). Nerman, Verbindungen, joon. 178, 183; Kivikoski, EZF II, joon. 670.

³⁰ W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, joon. 257 a; V. Nagelius, Die stoffliche Kultur unseres Küstenlandes (8.—13. Jahrhundert). Senove, Bd. I, Kauen 1935, joon. 11, lk. 110.

³¹ Kustin, Karja kalmistu, tahv. II:1.

³² Mõningad on pildistatud Aspelin, nr. 1964; RK, tahv. 14:3, 29:12; Saaremaa ja Muhu muinasjänused, joon. 1:12, 13.

³³ Aspelin, nr. 2082; RK, tahv. 11:18; C. Boy, Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalde in Kurland. Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1896, tahv. VIII e, IX b.

³⁴ Keila Liikva aardest (AI 2505:1) ja Rannu Verevi kalmistust (AI 2817:58).

meina sattunud ka vadja-slaavi alale, kus ühte neist on kantud koguni ripatsina.³⁵ Sellised keekandjad, samuti kui kolmnurkpeaga rinnanõeladki, kuuluvad algsest baltipäraste esemete hulka. Vanimad neist on leitud kurši alalt ja neile esineb täpseid vasteid Saaremaal.³⁶ Siia on nad kahtlemata levinud kurši hõimudest. Saaremaal kujunesid need keekandjad järk-järgult suuremaks ning muutusid peagi selles ehteliigis ainuvalitsevaks võrniks. Teisi keekandjaaid peale paari mujalt toodud eksemplari pole Saaremaalt üldse leitud. Reeglipäraselt esinevad nad 11.—12. sajandi kivikalmetes koos saaremaa tüüpi kolmnurkpeaga rinnanõeltega. Randvere suured tinutatud eksemplarid kuuluvad aga hilisemasse aega — 13. sajandi algusse.

Suurim keti katkend on 21 cm pikk (tahv. XI:8). See koosneb kahekordsetest röngaslülidest, mille läbimõõt on 0,8—1,3 cm, traadi jämedus 0,15—0,2 cm. Keti ühes otsas on raud-, teises pronksrõngas. Nähtavasti on ta keekandja küljest alla rippunud või moodustanud osa suuremast keest. Peale selle esineb rohkesti samasuguseid väikseid ketikatkendeid ja üksikuid lülisid.³⁷ Sellised jämedad rasked ketid kuuluvad samuti saarte kivikalmetele omase inventari hulka. Mandril selliseid raskeid kette ei kantud. Mõningate pisut peenemate kettide katkendeid on teada ainult Lääne-Eestist, kus neid tehti ilmselt saarlaste eeskujul.³⁸ Küll esines samasuguseid kette kurši-liivi segaalal.³⁹ Võrreldes mandril kantud ehetega on saarlaste ehetele üldse omane suurem massiivsus. Selle, nagu ka mitmete ühiste esemetüüpide poolest on saarlaste ehted koguni lähemad kurši hõimude ehteile kui mandri-eestlaste omadele.

Rohkesti esineb ka tavaliste, peenemate kettide katkendeid ja üksikuid lülisid (tahv. X:5).⁴⁰ Need koosnevad samuti kahekordsetest röngastest, mille läbimõõt on 0,5—0,7 cm, traadi jämedus 0,1—0,05 cm. Sellised ketid olid 11.—13. sajandil levinud kogu Eestis.

Rinnakee vahelüli esindab samuti üldlevinud tüüpi (tahv. IX:15). See on ristiklikukujuline, ilustatud valatud reljeefsete liistudega.

Neli ristikujulist ripatsit on kõik ühesugused (tahv. IX:9).⁴¹ Neid kanti keti küljes või ka helmeste vahel kaela ümber. Mandriga võrreldes esineb neid Saaremaal vähe. Ristripatsid ilmusid seoses ristiusu levikuga. Eesti alale on nad tulnud 12.—13. sajandil ida poolt, kus neid valmistati massiliselt vene linnades (Pihkvas, Novgorodis jm.). Ripatsitena kanti ka hõbemünite, nagu näitab ühe mündi küljes säilinud pronksist kand (343).

³⁵ MAP 20, tahv. XI:22.

³⁶ Vrd. kurši keekandjaid (V. Nagevičius, Das Gräberfeld von Prižmonti. Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19.—23. VIII. 1930, Rigae 1931, tahv. IX:A; G a e r t e, joon. 258 b, lk. 318) ning Saaremaalt Ilpla (RK tahv. 14:3), Uduvere (RK, tahv. 29:12), Viltina (AI 3884:2167, 2172), Upa (AI K 60:1), Sauvere (AI K 13:18) ja Leedri (AI 3822:38, 39) kalmestest leitud keekandjaaid.

³⁷ AI 3895:8, 17, 19, 54, 98, 108, 139, 142, 147, 149, 201, 208, 211, 213, 222, 269, 334, 424.

³⁸ Kullamaa Laukna (AI 3789:26, 31, 44, 59) ja Märjamaa Haimre (AI 3248, 3988:1, 2) kalmistutest ning Varbola linnusest (AI 3722:7).

³⁹ Näiteks Priednieki Zlēkase kalmistust (Latv. V. M. 9174:5, 9291:4).

⁴⁰ AI 3895:2, 5, 10, 12, 17, 26, 34, 118, 138, 139, 142, 143, 149, 156, 157, 178, 205, 236, 237, 269, 278, 339, 464, 503.

⁴¹ AI 3895:352, 374, 378.

H e l m e d j a k u l j u s e d

H e l m e i d leiti kokku 15. Nende seas on seitse silindri- või tünnikese-kujulist pronkshelmost, läbimõõduga 1,1—1,3 cm (tahv. IX:1).⁴² Pronks-helmed on saarte leiumaterjalis tavalised. Neid toodi arvatavasti edela ja lõuna poolt, kurši-liivi ja semgali hõimude alalt, kus selliseid helmeid esineb rohkesti. Võib-olla tehti neid aga ka kohapeal. Mandrilt on pronkshelmeid leitud harva, vähesel määral on neid teada ka Soomest ja Birkast.⁴³

Kaheksa helmost on klaasist, samuti väiksed — 1,2—1,4 cm läbimõõduga.⁴⁴ Nende seas on kaksikkooniilisi helesiniseid (tahv. IX:2), samuti tumedamaid pikuti soonitud helmeid ja üks väike kuldfooliumiga helmes (67). Samasuguseid helmeid on teada nii Saaremaalt kui ka köigilt naaberadaldest. Rohkesti on neid leitud muistsetest linnadest, Novgorodist, Birkast jm.,⁴⁵ kus neid valmistati nähtavasti massiliselt väljaveoeks. Saaremaa klaashelmed pärinevad ilmselt Skandinaavia ja Vene linnadest, mida saarlased oma kaubaretkedel sageli küllastasid. Enamik Saaremaa helmestest pole lähemalt dateeritavad. Muuhu linnustest leitud väiksed sinised klaashelmed kuuluvad 13. sajandi algusse,⁴⁶ kuid kahtlemata tunti neid ka varem.

K u l j u s e i d leiti kolm,⁴⁷ need on väiksed nelja lehega, tehtud pronk-sist. Kuljuseid samuti kui helmeidki, kanti kaelas ja ripatsitena rinnakee küljes. Kõige sagedamini on neid leitud laste haudadest.⁴⁸

K a e l a - j a k ä e v ö r u d

K o l m k a e l a v ö r u katkendit pärinevad kahekordse esiosa ja aasa ning haagiga suletavast vörust, mis oli keeratud kuuest peenemast pronks-traadist.⁴⁹ Sellised kaelavörud olid Saaremaal ja Muhus 11.—13. sajandil väga levinud. Mõnikord tehti neid ka hõbedast.⁵⁰ Neljas katkend (105) on kuulunud sama tüüpi kolmest traadist keeratud kaela-, aga võib-olla ka käevörule. Muude ehetega vörreledes kanti kaelavörusid silmapaistvalt vähe.

K ä e v ö r u d olid seevastu kõige tavalisemaks naiste ehteks. Neist on säilinud peaegu tervena ainult üks. Teistest on leitud kokku 47 katkendit, mis pärinevad ligikaudu 10—12 pronkskäevörust. Tervena säilinud käevöru (tahv. IX:17) on õhuke, kergelt õõneskumer, kitsenevate otstega, ilustatud täkkjoonte, silmakeste ja hundihammasornamendiga. Suuruse järgi otsustades võisid seda kanda ainult lapsed. Neli katkendit pärinevad sama tüüpi käevörudest.⁵¹ Ohukesed kitsenevate otstega käevörud olid laialt levinud

⁴² AI 3895:13, 49, 156, 257, 389, 399, 415.

⁴³ Karuselt (AI 587:25), Hanilast (AM 261:29, 30) ja Pööraverest (357). H. Salmo, Satakunnan historia, II. Rautakausi. [Vammala 1952.] joon. 266, vt. lk. 333; H. Argeman, Birka. I. Die Gräber. Tafeln. Uppsala MCMXL, tahv. 117:17, 18.

⁴⁴ AI 3895:67, 83, 100, 334, 335, 346, 443.

⁴⁵ Ю. Л. Щапова, Стеклянные бусы древнего Новгорода. Труды Новгородской археологической экспедиции. Том I. МИА 55, тахв. 1:15, 19—21, 11:7; Агбман, Birka, tahv. 120:6q, 121:8b, 9f, 10c, 122:12h jt.

⁴⁶ A. Kustin, Saaremaa muistsed linnused. TA Toim. 1959, lk. 59—61.

⁴⁷ AI 3895:183, 353, 393.

⁴⁸ Kustin, Karja kalmistu, lk. 54, vt. J. Seliranna artiklit käesolevas kogumiküs, lk. 153 jj.

⁴⁹ AI 3895:17, 139, 217.

⁵⁰ Kustin, Linnused, joon. 1:6.

⁵¹ AI 3895:34, 46, 51, 131.

nii Saaremaal kui mandri-Eestis ja teistel Ida-Baltimaadel, samuti esineb neid Soomes ja Ojamaal.⁵² Nende levik kattub üldjoontes rombilise ristlöikega kaare ja faseteeritud nuppudega hoburaudsõlgede levikuga, millega nad sarnanevad ka ornamendi pooltest. Selliseid käevõrusid hakati kasutama enam-vähem samal ajal kui nimetatud sõlgigi, s. o. alates 11. sajandist. Aja jooksul muutusid nad laiemaks, ornament komplitseerus, ning neid hakati valmistama ka hõbedast. Muhu aarde ja Karja kalmistu leidude põhjal kuuluvad need laiad vörud 13. sajandi algusse.⁵³ Randvere kalmistust leitud käevõru on oma suhteliselt kitsa kuju ja lihtsa ornamendi tõttu tõenäoliselt vanem.

Üks katkend päri neeb saaremaa tüüpi käevõrust (tahv. IX:19). See oli lai massiivne vör, mille keskosa on otstest kitsam ja ilma ornamendita, otsi aga ilustavad täkkjoontest põimornament, tembedatud sõõrikesed ja lühikesed sügavad pikisooned. Sellised vörud on iseloomulikuks leiuko Saa-remaa kivikalmetest. Seni on neid teada kokku 7 tervet ja 84 katkendit.⁵⁴ Väljaspool Saaremaad niisuguseid käevõrusid ei esine. Mainitud tüüp on tekkinud kahtlemata Saaremaal. Vastavate vörude omapärases kujus väl-jendub saarlaste ehetele omane massiivsus. Nende väljakujunemisele on avaldanud teatud mõju mandri laiad käevõrud, millelt võeti üle paelplett-ilustus.⁵⁵ Saaremaal muutus see veidi erinevaks põim- või korvplettornamendiks, mida esineb reeglipäraselt ka kohalikku tüüpi kolmnurkpäistel rinnanöeltel. Sügavad ristsooned ja mõned muud ornamendi elemendid on samalaadsed nagu kurši vörudel ja nähtavasti sealt üle võetud. Kuna ühtegi niisugust käevõru pole seni saadud suletud leiust, siis jäab nende vanus täpsemalt määramata. Üldiselt esinevad nad koos 11.—12. sajandi esemetega. Arvestades seda, et mandri paelplettornamendiga käevõrud kuuluvad 11.—12. sajandisse, ei saa Saaremaa eritüüpi käevõrusid dateerida vanemaks 11. sajandi teisest pooltest, aga ka mitte hilisemaks kui 13. sajandi esimene pool, kuna laibakalmistuis neid enam ei esine.

40 katkendit päri nevad spiraalsetest käevõrudest (tahv. X:4),⁵⁶ leidude asendi ja iseloomu põhjal arvatavasti 5—10 vörust. Seda arvu ei saa täpsustada, kuna spiraalvõrude keermete hulk on väga mitmesugune. Nad tehti kolmnurkse, harvemini lamekumera ristlöikega prongsribast, mis sageli ilustati kahele poole harja tembedatud kolmnurkade ridadega. Sellised vörusid kanti Saaremaal õige rohkesti, samuti mandril ja teistel naaber-aladel. Ida-Baltimail tulid nad kasutusele juba 3.—4. sajandil ja püsisisid kuni 14.—15. sajandini.⁵⁷

Kaks katkendit (19, 337) on kuulunud kahest ümmargusest prongs-traadist keeratud vörule. Sellised lihtsad, kahest, tavaliselt aga kolmest traadist keeratud käevõrud on kõige sage dasemaks leiuko mandri 12.—13. sajandi kalmistutes. Eriti rohkesti esineb neid Ida- ja Kirde-Eestis ja ida pool Peipsit, vadja-slaavi alal.⁵⁸ Mandrilt toodi neid nähtavasti ka

⁵² Hartmann, tahv. X:12; RK, tahv. 28:11; Aspelin, nr. 2023, 2184; Kivikoski, EZF II, joon. 693; Stenberger, joon. 254:1.

⁵³ Kustin, Linnused, lk. 50 jj.; Kustin, Karja kalmistu, lk. 50 jj., tahv. III:7.

⁵⁴ Tervena säilinud käevõrusid leiti Piila, Paiküla ja Uduvere kalmetest, pildistatud RK, tahv. 29:1; Aspelin, nr. 1974; H. Moora, Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit, II. OES Ar. 1929, joon. 12—14.

⁵⁵ Moora, Bemerkungen II, lk. 37.

⁵⁶ AI 3895:11, 15, 35, 36, 67—69, 94, 95, 114, 133, 134, 190, 300, 301, 304, 307, 312, 315, 341, 389, 425, 472, 476, 493, 498, 503.

⁵⁷ Moora, EZL II, lk. 445 jj.

⁵⁸ H. Moora, Wotische Altertümer aus Estland. ESA IV, lk. 273.

Saaremaale, kus nende levik, vörreldes teiste käevörudega, jäi siiski kõige piiratumaks.

Sōrmused

Sōrmused olid eeskätt naiste ehteks. Mõnikord kanti neid ka ripatsitena sõlgede ja muude ehete küljes. Randverest leiti kokku 33 sōrmust, enamasti on nad vähe vigastatud. Üks sōrmus on hõbedast, ülejäänuud prunksist.

Hõbesōrmus (tahv. IX:3) on ilustumata jämeneva esiosa ja peenenevate vaheliti ulatuvate otstega. Teisi vastavaid hõbesōrmuseid pole saartelt seni leitud, küll aga esineb rohkesti samasuguseid, tavaliselt põiksoontega ilustatud pronkssōrmuseid. Viimased olid saartel selles ehteliigis kõige eelistatud. Mainitud sōrmused on lähtunud balti hõimudelt, kellel neid esineb massiliselt, sealhulgas ka hõbedast.⁵⁹ Mandril, samuti põhja- ja idapoolsetel naaberaladel neid märkimisväärselt ei ole. Siiski saadi Tartu lähedalt juhuleiuna üks samalaadne hõbesōrmus.⁶⁰ Oma enamikus kuuluvad käsitletavad sōrmused samuti kui põiksoontega kaunistatud hoburaudsõledki 12.—13. sajandisse.

Kaks sōrmust (428) on õhukese laieneva esiosa ja kitsenevate vaheliti käivate otstega. Esiosa on ilustatud kuuseoksakujuliselt asetatud põiksoonte ja silmakestega (tahv. IX:4). Kaks väikest katkendit pärinevad samasugustest sōrmustest (395, 424). Selliste sōrmuste levikupiirkond on sama kui laiadel ja õhukestel, kitsenevate otstega käevörudelgi, millega nad sarnanevad ka ornamendilt. Samuti on neile omane tendents aegapidi laieneda. Muhu linnusest leitud 13. sajandi algusse kuuluvail sama tüüpi sōrmustel on esiosa laienenud kilbitaoiseks.⁶¹ Oma kuju kui ka vastavate käevörude ja naaberalade parallelide järgi kuuluksid kirjeldatud sōrmused 12. sajandisse.

Prillspiraalotsiseid sōrmuseid (tahv. IX:5) leiti kolm (136, 460). Need kuuluvad Baltimaadele iseloomulike esemete hulka, mida esineb sageli nii Eesti saartel kui mandril. Tallgren dateerib nad 10.—11. sajandisse,⁶² kuid nagu näitavad vastavad leiud Haimre kalmistust ja Varbola linnusest, püsisisid nad siin veel 13. sajandil.⁶³

Kaks sōrmust (420) on spiraalsed, laia, nõrgalt ilustatud keskmise keermega (tahv. IX:8). Saartel esineb neid harva, seevastu on nad mandril 11.—13. sajandil kõige eelistatud sōrmused.⁶⁴ Ka vastavad Saaremaalt leitud sōrmused pärinevad ilmselt mandrilt, kuna mõlemal pool esineb täpselt ühesuguse ornamendiga eksemplare. Mandrilt on kõnesolevad sōrmused levinud ka ida poole, vadja-slaavi alale ja vähesel määral Soome. Sageli on neid leitud Läti ja Leedu lääneosast.⁶⁵

Kõige rohkem, kokku 23,⁶⁶ leiti lihtsaid spiraalsōrmuseid (tahv. IX:12).

⁵⁹ Latviešu kultūra senatnē, tahv. 95:2, 107:14, 16.

⁶⁰ AI 1646:9.

⁶¹ K u s t i n , Linnused, joon. 1:5.

⁶² T a l l g r e n , ZAE II, lk. 100.

⁶³ AI 2727:218, 4048:449.

⁶⁴ Näit. Naanu linnuselt (MAL, joon. 24:2); Karksist, Taugasalust (Tallgren, ZAE II, joon. 134) jm.

⁶⁵ MAP 20, tahv. XVIII:8, 21, 22; K i v i k o s k i , EZF II, joon. 699; RK, tahv. 21:6, 9; N a g e v i č i u s , Prižmonti, tahv. IV:8; N a g e v i č i u s , Stoffliche Kultur, tahv. III:10; G a e r t e , joon. 236 c.

⁶⁶ AI 3895:27, 37, 56, 70, 79, 88, 126, 145, 160, 174, 185, 233, 237, 274, 284, 319, 322, 324, 359, 394, 433, 453, 470.

Need on tehtud ümmargusest pronkstraadist, 3—8-keermelised, mitmetel on otsad tagasi pööratud. Selliseid sõrmuseid samuti kui spiraalkäevõrusidki esineb rohkesti kõikjal Baltimaades, Soomes ja ida poolgi.⁶⁷

Spiraalid ja röngakesed

Riiet ei ole meie leidude hulgas säilinud. Küll on aga üksikuid lahtisi spiraaltorukesi ja väikseid röngakesi, mis on olnud naiste ja laste riite ilustuseks (tahv. IX:10). Paljud neist on tules osaliselt sulanud, kuid esineb ka nõrkade põlemisjälgedega või tulest puutumata jäänud spiraale ja röngakesi. Spiraaltorukesi leiti üle 300.⁶⁸ Need on keeratud peenest pronkstraadist, toru läbimõõt 0,5—0,6 cm, harva ka 0,3 cm, torukeste pikkus on tavaliselt 1—2 cm, üksikutel ulatub see kuni 12 cm. Pronksröngakesi leiti üle 100⁶⁹; need on pisut jämedamast traadist, röngaste läbimõõt 0,9—1 cm. Saaremaa kivikalmetes pole suuremaid spiraalilustuste katkendeid kusagil säilinud, üksikuid samamõõdulisi spiraale ja röngakesi esineb neis aga massiliselt. Nagu näitavad Karja ja Kihelkonna Loona laibakalmistute leiud, kasutati röngaid tihedalt üksteise kõrvale lükituina paksemate üleriite ja peakatete äärustumiseks.⁷⁰ Spiraaltorukestest moodustati nende sisse poetatud lõngade abil keerulised kujundid, mis õmmeldi sõba, kuue, põlle ja teiste riuetusesemete äärtele. Loonalt leiti ka spiraaltorukestega kaunistatud pärjataoline peaehe.⁷¹ Sel viisil ilustatud riideid esines ainult üksikutes haudades, mis näitab, et need olid kahtlemata väga hinna-lised.

Randverest leiti ka 22 suuremat spiraali.⁷² Need on 1,3—1,8 cm läbimõõduga, 4—9-keermelised. Saaremaa kivikalmetes esineb neid rohkesti, laibakalmistuist pole neid aga seni teada. Kujult sarnanevad nad täiesti spiraalsõrmustega (nagu tahv. IX:12), kuid mõõtmete poolest ei sobi sõrmusteks. Arvatavasti kanti neid teiste ehete, eseimete või ka riuetuse küljes.⁷³

Vööosa d

Vöödest on säilinud ainult metallosi, kuna vööd ise on olnud nahast ja seetõttu tules täielikult hävinud.

Pannaldest leiti 15 peaaegu tervet ja üks katkine eksemplar. 11 pannalt on rauast, pirnitaolise kontuuriga (joon. 10:1).⁷⁴ Selliste pannalde küljes on tavaliselt lihtne raudnaast ja selle ümber lai raudaas vöö-

⁶⁷ Tallgren, ZAE II, joon. 132; RK, tahv. 24:4, 7, 8; Latviešu kultūra senatnē, tahv. 85:1, 95, 107:3; Kivikoski, EZF II, joon. 697; А. Спицын, Люцинский могильник. МАР 14, tahv. X:3 — 6, 9.

⁶⁸ AI 3895:9, 39, 40, 53, 67, 68, 92, 99, 103, 104, 117, 118, 126, 139, 142, 146, 147, 149, 150, 153, 156, 157, 199, 205, 206, 208, 211, 213, 215, 222, 225, 228, 233, 236, 237, 258, 265, 287, 288, 298, 300, 312, 320, 333, 335, 340, 341, 343, 346, 349, 352, 366, 377, 391, 395, 399, 401, 416, 420, 430, 439, 441, 445, 458, 503.

⁶⁹ AI 3895:9, 13, 16, 53, 73, 103, 111, 117, 118, 206, 208, 213, 217, 223, 228, 258, 265, 389, 467.

⁷⁰ Vt. lähemalt Kustiin, Karja kalmistu, lk. 51 jj., tahv. IV, VI.

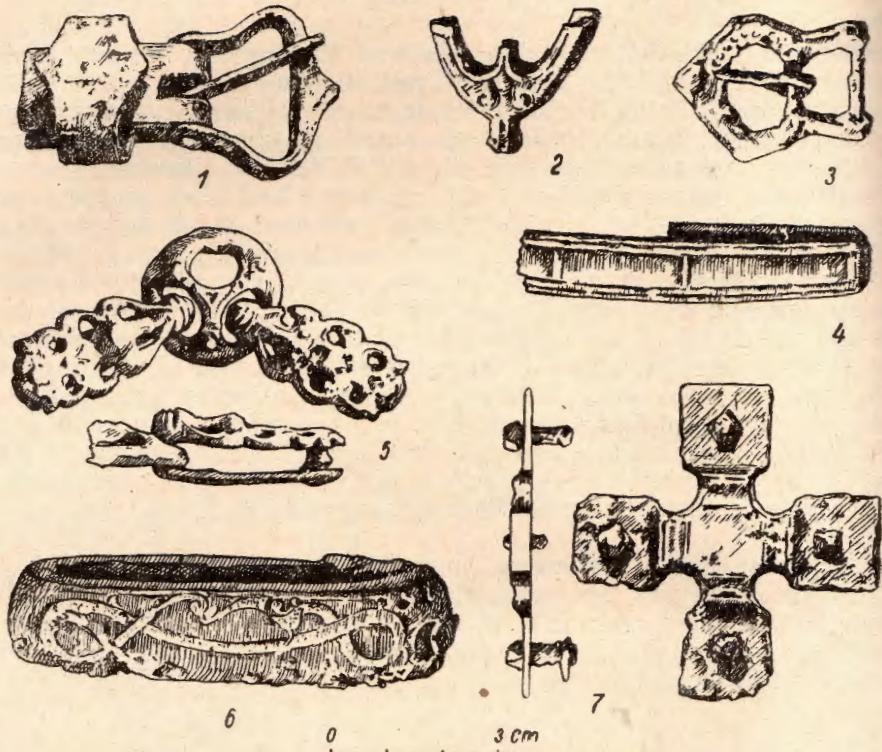
⁷¹ AI 4236:37.

⁷² AI 3895:2, 17, 20, 34, 69, 84, 91, 134, 137, 154, 226, 228, 248, 283, 336, 345, 367, 387, 452, 463, 470, 478.

⁷³ Ciemalde kalmistust semgali alal leiti samasuguseid spiraale, mis olid lükitud riinnakeele (Boy, tahv. VII, XX:1).

⁷⁴ AI 3895:6, 158, 197, 231, 236, 316, 342, 387, 407.

otsa kinnitamiseks. Niisuguseid pandlaid võib pidada Saaremaale iseloomulikeks. Seni on neid leitud kokku 35 ja nad moodustavad selles esemelgis valdava enamuse.⁷⁵ Mandril esineb ainult üksikuid pirnitaolisi pandlaid.⁷⁶ Mujal Läänemere piirkonnas, eriti Ojamaal, kurši ning kurši-livagaalal on nad aga laialt levinud.⁷⁷ Samuti on neid semgalite ja Väin

Joon. 10. Raud- ja pronksesemeid Randvere kalmest. 1, 3 — pandlad (3 — pronksist); 2 — möögatupe otsik (pronksist); 4, 6 — möogaipideme osad (4 — pronksist); 5 — rihmajagaja (pronksist); 7 — valjanaast. (AI 3895:158, 486, 249, 75, 454, 33, 109.)

ning Koiva liivlaste alal, Soomes ja mõningaid on teada isegi Peipsi tagant vadja-slaavi käabastest.⁷⁸ On arvatud, et mainitud pandlad pärinesid algsest Ojamaalt, mille poolt köneleb ka nende leviku tihedus.⁷⁹ Saaremaa pandlad on siiski naaberalade omadest veidi erineva kujuga, mis laseb oletada nende kohalikku valmistamist. Balti ja liivi hõimudel tehti sellised pandlad sagedamini pronksist. Ojamaal on nad dateeritud 11. sajandi esi-

⁷⁵ Näit. Viltina (AI 3884:482, 1038, 1392 jt.), Ilpla (AI K 1:29, 139), Piila (AI 1397:4,5), Sauvere (AI K 13:27, 28) jt. kivikalmetest.

⁷⁶ Tartu lähedalt Raadilt (Tallgren, ZAE II, tahv. VIII:10), Paide juurest Tarbja kivikalme (Pd. tahv. II:26), juhuleidudena Lüganuselt Maidlast (AI 2643:238), ning Harju-Jaanist (AI 344:15).

⁷⁷ Nerman, Verbindungen, joon. 123; Gaerte, joon. 217g.

⁷⁸ Latviešu kultūra senatnē, tahv. 53:6; Kivikoski, EZF II, joon. 828—830; Kingissepa lähedalt Unotitsö kääpast.

⁷⁹ Nerman, Verbindungen, lk. 124.

messe poolde, kuršidel ja mujal Ida-Baltikumis aga 11.—12. sajandisse.⁸⁰ Samasse aega tuleks asetada ka vastavad Randvere leiud. Kõnesolevate pannalde täpsem kasutamisviis pole päris kindel. Niivõrd kui Saaremaa kivikalmistes on võimalik eraldada meeste ja naiste matuseid, esineb neid ainult meestel. Kuršidel on pandlaid leitud sageli mõõkade juurest ja arvatud seetõttu mõõgavöö kinnitajaiks.⁸¹ Sama võib täie tõenäosusega oletada ka vastavate Saaremaa pannalde kohta. Vahetult koos mõõkadega pole neid siit seni küll leitud, siiski esinevad nad alati kalmistes, kust on saadud mõõkü. Laibakalmistuist, kus mõõgad puuduvad, ei ole teada ka ühtegi niisugust pannalt.

Nn. ojamaa-balti tüüpi pandlad (joon. 10:3) on Randveres esindatud kahe terve, tules pisut sulanud eksemplari ja ühe katkendi näol (60, 226). Need on tehtud pronksist, ilustatud valades kujundatud reljeefsete ristjoonte või kühmukestega. Saaremaalt on neid leitud peaaegu kõigist kivikalmetest.⁸² Samasuguse üldkujuga pandlad olid 11. sajandil kasutusel kogu Ida-Euroopas. Läänemere piirkonnas levinud variandi kujunemiskohaks peetakse Ojamaad.⁸³ Seal on nad levinud Saaremaale ja mujale Baltimaadele, Soome ning vadja-slaavi alale.⁸⁴ Ida-Baltimail kujunesid nad tavalisemaiks pandlaiks ja püsisisid siin teistest pandlatüüpidest kauem, kuni 14. sajandini. Saaremaal esineb neid nii meeste kui naiste põletusmatustes. Ka mandri ja teiste naaberalade paralleelide põhjal võib arvata, et neid kasutasid nii mehed kui naised.

Üks lihtne ristikülikukujuline raudpannal (158) ja poolovaalne pronksist pandlaraam (216) leiavad endale vasteid Karja maa-aluses kalmistus.⁸⁵ Selliseid pandlaid hakati valmistama 13. sajandil, kõige rohkem esineb neid aga 14.—16. sajandil. Saaremaa kivikalmestest on neid leitud harva.

Nahkvööd ilustati naastudega, mis väikeste neetide abil kinnitati üksseise körvale vöö külge. Vöönaastest leiti kõik 57, neist 25 on pronksist, ilustatud reljeefse ristikujundiga (tahv. IX:7).⁸⁶ Niisugused naastud kuuluvad Saaremaale tüüpiliste esemete hulka, mida on leitud arvukalt kõigist seni uuritud kivikalmestest.⁸⁷ Rohkesti on neid teada ka liivi, kurši ja semgali hõimude alalt.⁸⁸ Eesti mandril jäid nad põhiliselt vöörakslaseks. Ainult Lääne-Eestist on leitud mõningaid eksemplare, üksikuid on teada ka vadja-slaavi alalt ja Lääne-Soomest.⁸⁹ Ristimotiiviga võönaaste esines nii meeste kui naiste matustes, sageli koos ojamaa-balti tüüpi pannaldega. Saaremaa kivikalmestest leitud naastudest pole ükski lähemalt

⁸⁰ Nerman, Verbindungen, lk. 125; Nagevičius, Stoffliche Kultur, lk. 115.

⁸¹ J. Hoffmann, Die spätheidnische Kultur des Memellandes (10.—12. Jahrh. n.d. Zw.). Schriften der Albertus-Universität, Band 29, Königsberg 1941, lk. 38.

⁸² Pildistatud Aspelin, nr. 1971; H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, joon. 50:12.

⁸³ Nerman, Verbindungen, lk. 124.

⁸⁴ Tallgren, ZAE II, tahv. VIII:7, 8; Kivikoski, EZF II, joon. 833, 1120, 1121; Hoffmann, tahv. IV h, i.

⁸⁵ Küstin, Karja kalmistu, lk. 51, 54.

⁸⁶ AI 3895:167, 169, 178, 201, 227, 234, 285, 294, 317, 338, 362, 391, 406, 408, 424, 448, 475.

⁸⁷ Näit. Viltina (AI 3884:201, 205, 212 jt.), Oriküla (AI K4:195—205), Rahu (AI 1239:266, 270, 297 jt.), Leedri (AI K24:25—29) jm.

⁸⁸ Aspelin, nr. 1512, 2117; Boy, tahv. VI:XVI, 4; 1936 gadā izrakto pieminekju iestāde Rīgā 1936, joon. 4, lk. 27.

⁸⁹ Haimre (AI 2727:146, 147, 153), Nissi Vardi (AI 3338:16) ja Kehra (AI 3584:43) kalmistuist; juhuleidudena Raasikult (AI 3505:10) ja Viru Nigulast (P. 1848c, d); Kivikoski, EZF II, joon. 862; MAP 20, tahv. XVI:24.

dateeritav. Mujal kuuluvad nad peamiselt 11.—13. sajandisse, 13. sajandi algusest päri neeb ka Muhu linnusest saadud samasugune ripatsina kantud naast.

Neli pronksplekist naastu (52, 81) on piklikud, sämbuliste servadega (tahv. XI:7), millega sarnanevad kaks (64) veidi suuremat nelinurkse üldku juga naastu (tahv. IX:13). Need päri nevad ühe ja sama vöö küljest mida aga ei saa lähemalt siduda mõne määratud mehe või naise matusega. Samasuguseid naaste esines vähesel määral ka saarte teistes kivikalmetes.⁹⁰ Mandrilt on neid teada rohkem, muu hulgas üks tinutamise jälggedega eksemplar ja isegi üks sel viisil ilustatud terve vöö.⁹¹ Mõningaid taolisi hõbeplateeringuga ilustatud naaste leiti ka Daugmale ja Tērvete linnusest.⁹² Teiste naastudega võrreldes kasutati neid Saaremaäl vähе.

Saehambulise servaga pronksist vöönaaste leiti viis (tahv. XI:9).⁹³ Need kinnitati vöö külge sakiliste servadega allapoole. Sellised naastud olid laialt levinud kõikjal Läänemere rannikualadel. Saaremaal esines selliseid naaste rohkesti nii pronksist kui ka rauast, viimased olid sageli ilustatud hõbedaga. Randvere naastudel pole hõbeda jälgja säilinud. Saartelt levisid mainitud naastud mandrile, kus neid kohtame peamiselt maa lääneosalas.⁹⁴ Sageli esineb neid ka lõuna pool, liivi ja kurši alal, ning Skandinaavias.⁹⁵ Nendega kaunistati seal peale vööde ka pussituppi ja hobuseriistu. Saaremaa materjalis selle kohta kindlamaid töendeid ei ole. Siin esinevad nad aga reeglipäraselt meeste matustes, mistõttu võib arvata, et kõnesolevate naastudega ilustati eeskätt meeste vööd. Baltimail levisid mainitud naastud 11. sajandist peale. Kuršidel kasutati neid veel 13.—14. sajandil.⁹⁶ Vähemalt 13. sajandi alguseni püsisisid nad ka Saaremaal, hilisemais laibakalmistuis neid ei esine.

Kummitud sõörkujulisi pronksplekist kühmnaaste on samuti viis. Kolm neist (414, 497) on väiksemad, 1,6 cm läbimõõduga, kaks (253, 411) suuremad, 2,4 cm läbimõõduga. Suuremate äär on ilustatud kummitud kühmu-kestega (tahv. IX:6). Neid kasutati niihästi vöö kui ka hobuseriistade ilustumiseks, väiksemaid aga ainult vöö küljes. Kühmnaaste on Saaremaalt rohkesti, peamiselt kivi-, üksikuid ka laibakalmistuist nii meeste kui naiste haudadest. Tihti esineb neid Eesti mandril, samuti lõunapoolsetel naaber-aladel.⁹⁷ Soomes on neid vähem, mõningaid on leitud Ojamaalt. Nad kuuluvad peamiselt 11.—13. sajandisse.

Hõbedast südamekujulisi, spiraalse soonornamendiga kaunistatud naaste leiti viis (tahv. IX:11).⁹⁸ Paar samasugust naastu on teada Viltina kalmistust,⁹⁹ mandril nad seni puuduvad. Üksikuid selliseid naaste on leitud ka teistelt Baltimaadelt, samuti vadja-slaavi alält ja Laadoga lõuna-

⁹⁰ Nät. Viltinas (AI 3884:2518, 2522).

⁹¹ Laiuselt Vaimastverest (AI 2235:1, 2), Karuselt (AI 587:23).

⁹² Latv. V. M. Daugmale, 3352, 3685, 4170, 4171.

⁹³ AI 3895:64, 71, 82.

⁹⁴ Haimre (AI 2727:144, 145, 148, 152, 216) ja Nissi Vardi (AI 3338:44) kalmistuising Varbola (AI 3865:4) linnuses.

⁹⁵ Tallgren, ZAE II, joon. 138, lk. 106; K. Bähr, Die Gräber der Liven, Dresden 1850, tahv. XIV:2.

⁹⁶ E. Sturm's, Izrakumi Valgāles Vēgu ugunkapos. Vēstures atziņas un tēlojumi. Vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums. [Rīga] 1937, lk. 365, tahv. IX:5.

⁹⁷ Tallgren, ZAE II, tahv. XI, all; RK, tahv. 14:15.

⁹⁸ Kivikoski, EZF II, joon. 875, lk. 23, viide 3.

⁹⁹ AI 3895:249, 437, 472.

¹⁰⁰ AI 3884:859, 3207.

rannikult, Soomest, Ojamaalt ja Roots mandrilt.¹⁰¹ Nad kuuluvad 11.—12. sajandisse ja on väljastpoolt sisse toodud.

Piklikke, kujult kala meenutavaid prunksnaaste leiti kolm (283, 302). Neil naastudel on valades kujundatud reljeefne ornament, milles esineb spiraalmotiiv (tahv. IX:14). Saaremaa kivikalmetest on selliseid kokku 12, mandrilt aga ainult 2.¹⁰² Nende levimisaeg ja -piirkond on enam-vähem samad, mis südamekujulitel naastudel, ainult Ida-Baltimail esineb neid veidi vähem, Ojamaal ja Põhja-Venes aga rohkem.¹⁰³ Saaremaale on nad sattunud ilmselt Ojamaa kaudu. Seniste leidude järgi võib arvata, et südame- ja kalakujuliste naastudega ilustati meeste vöid.

Kolm väikest prunksplekist naastu on lihtsad, ristkülikukujulised (107, 139). Ristkülikulised naastud olid 12.—13. sajandil kõikjal Ida-Baltimaades laialt levinud. Neid kasutati samuti eeskätt meeste vöödel. Kolm õhukest kummitud ornamendiga naastu pärinevad naise matusest (286). Neid võidi kasutada nii vöö kui ka riite ilustumiseks. Lähemaid paralleele pole leitud. Kahte nelinurkset, keskelt kummis prunksplekist naastu (405, 494) võib pidada samuti võönaastudeks.

R i h m a j a g a j a d olid vöö vahelüliks, millest lähtusid varrasahelikud noatupe, tuleraua ja teiste tarbeesemete riputamiseks vöö külge. Randvere kalmistust leiti neid kolm, kõik prunksist. Kaks rihmajagajat on rõngakujulised, lihtsate prunksplekist rihmaotsa naastudega (330, 356). Kolmas on rattakujuline, kolme kodaraga, mis on ilustatud reljeefse uurisornamentiga (joon. 10:5). Selle küljes on säilinud kaks loomapeakujulisel lõppevat rihmakeelt või otsa-aasa. Paar väikest katkendit (454, 503) ja üks loomapeakujuline rihmakeel (315) pärinevad samasugusest jagajast. Kirjeldatud rihmajagajaid on Saaremaa kivikalmetest leitud kokku 12.¹⁰⁴ Peale selle on teada veel 15 samasugust kolme kodaraga, kuid lihtsate otsanaastudega jagajat.¹⁰⁵ Üksikuid loomapeakujulisi rihmakeeli on seni saadud 27, neid esineb mitte ainult rihmajagajate, vaid tihti ka ojamaa-balti tüüpi pannalde küljes.¹⁰⁶ Mandrilt on kõnesolevaid rihmajagajaid teada väga vähе — ainult viis, millest kahe küljes on loomapeakujulised otsa-aasad; paar samasugust otsa-aasa leiti ka üksikult.¹⁰⁷ Mujal Lääinemere rannikualadel esineb neid rohkesti, nimelt semgalitel, Väina ja Koiva ning Kuramaa liivlastel ja kuršidel, samuti ka Ojamaal, Soomes ja ida pool, Karjalas, ning vadja-slaavi alal.¹⁰⁸ Kuna kõnesolevad rihmajagajad on

¹⁰¹ 1936 gadā izrakto pieminekju izstāde, joon. 2, lk. 27; Arbman, Birka, tahv. 88:1; Kivikoski, EZF II, joon. 851; H. E. Бранденбург, Курганы южного Приладожья. MAP 18, tahv. VI:29; MAP 20, tahv. XVI:24.

¹⁰² Viltina (AI 3884:198, 666, 723, 2879, 2887, 5203) ja Ilpla (AI K1:141, 142) kalmistu ning juhuleluna teadmata kohast (Sa. 153); Lääne-Eestist Märjamaa Moka (AI 3710:8) ja Viljandi lähedalt Kuude (Vilj. 10:11) kalmistu.

¹⁰³ C. Engeli, Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1933, tahv. 13:15, 16; Kivikoski, EZF II, joon. 860—861.

¹⁰⁴ Viltina (AI 3884:877, 2903, 3140, 3293, 5194), Ilpla (AI K 1:228), Piila (F. Kruse, Necrolivonica. Dorpat 1842, tahv. 49 n) ja Leedri (AI K24:33) kivikalmetest ning juhuleluna Karja Arukülast (AI K84:63) ning Saaremaalt ilma lähemate leiuandmeteta (Moora, Vorzeit, joon. 50:13; AI K84:41, K85:63).

¹⁰⁵ Nät. Ilpla (AI K 1:137), Paiküla (AI K7:21), Sauvere (ГИМ 44729, III отд. Xp. 31/27 ja Leedri (AI 3822:98) kivikalmistuist.

¹⁰⁶ Vt. näit. RK, tahv. 29:19; Tallgren, ZAE II, joon. 139:1, lk. 107; Moora, Vorzeit, joon. 50:12; Nermann, Verbindungen, joon. 127, lk. 129.

¹⁰⁷ Haimre (AI 2727:152), Pikavere (AI 4120:73) ja Kuude (Vilj. 43:10) kivikalmetest ning juhuleidudena Ardust (AI 2674:3), Raadilt (Nermann, Verbindungen, joon. 135) ja Viru-Nigula Pada külast (P. 1848 b).

¹⁰⁸ 1936. gādā izrakto pieminekju izstāde, j. 7, lk. 25; Tallgren, ZAE II, joon. 140, 141; Aspelin, nr. 1439, 1515, 2015; RK, tahv. 14:12; Nermann, Verbindungen,

oma kuju poolest lajal alal võrdlemisi ühtlased, siis võib oletada, et nad on algelt Levinud ühest keskusest. Skandinaaviapärase loomornamendi põhjal väidab B. Nerman, et loomapea kujuga lõppevad rihmakeeled tek-kisid Ojamaal 11. sajandi alguses ja levisid seal Saaremaale ning teistele Ida-Baltimaadele, samuti Soome ja vadja-slaavi alale. Nermani seisukohatadega ühinevad ka C. A. Nordman, H. Salmo ja E. Kivikoski.¹⁰⁹ Algelt Ojamaa päritoluga esemete eeskujul hakati neid peagi kõikjal valmistama kohapeal, kusjuures nende kuju pisut lihtsustus. Enamik sellistest lihtsus-tatud loomapeataoliste otsa-aasadega rihmajagajaist kuulub nii Saare-maal kui ka mujal Ida-Baltis ja Soomes 11. sajandi teise poolde ja 12. sa-jandisse. Neile hilisemaile lihtsamaile eksemplaridele pole Ojamaalt täp-seid vasteid teada ja nad peavad olema valmistasid mitmel pool koha-peal.

Masku Humikkala laibakalmistu leidude põhjal Lääne-Soomest näi-tab S. Pälsi, et mainitud rihmajagajaid kasutati mõõgatupe kanderih-made kinnitamiseks võö külge.¹¹⁰ Sama võib suure tõenäosusega oletada ka Randvere leidude põhjal. Nimelt asetseb kirjeldatud rihmajagaja koos mõõgatupe otsikuga leiurühmas C. Teistest Saaremaa kivikalmetest pole selliseid rihmajagajaid vahetult koos mõõgaosadega seni teada, siiski on neid leitud samadest kalmetest üksteise lähedalt, pealegi nad naiste ma-tustes puuduvad. Laibakalmistuis neid ei esine, samuti nagu relvigi.

Varrasahelike katkendeid leiti 12. Neist 9 on 5,8–6,7 cm pikku-sed õhukesed aas-otstega raudpulgad, mis mässiti tihedalt lameda, har-vem ümmarguse pronkstraadiga.¹¹¹ Terve ahel koosnes tavaliselt paarist-kolmest sellisest lülist. Saartel kasutati mässitud varrasahelikke rohkesti. Vastavaid katkendeid on seni leitud üle 300. Mõnikord tehti niisugustest lülidest ka rinnakee.¹¹²

Kolm aheliku katkendit on kolmest jämedamast raudtraadist keeratud varraslülidega.¹¹³ Ka need olid saartel üldiselt tuntud, kuid vörreldes eel-mistega esineb neid ligi 10 korda vähem. Üldiselt olid Saaremaal, liivlas-tel ja balti hõimudel kõige levinumad pronkstraadiga mässitud, Eesti mandril, Soomes ja ida pool aga mitmest traadist keeratud varrasaheli-kud.¹¹⁴ Kuna mässimine oli eriti omane balti eseemeile, siis võib oletada, et pronkstraadiga mässitud varrasahelikud pärinevad algelt sealsetelt hõimudelt. Nii laialdaselt nagu Saaremaal neid aga kusagil mujal ei esine. Varrasahelikke leidub nii meeste kui naiste panuste seas, ühest võö vahe-lülist lähtus neid sageli mitu. Nad tulid kasutusele hiljemalt 11. sajandist alates. 14. sajandil püsivad veel mitmest traadist keeratud ahelikud, kuid mässitud ahelikke ei ole sellest ajast enam teada.

Tõenäoliselt kuulus võö juurde ka pronksist rihmakeel (tahv. XIV:1). See on ilustatud reljeefse uurisornamendiga, tules pisut sulanud.

joon. 124—126, 128; E. Sturms, Zur Vorgeschichte der Liven, ESA X, joon. 6; Gaerte, joon. 280 d, lk. 347; O. Montelius, Svenska fornsaker. Stockholm 1872, joon. 516; Kivikoski, EZF II, joon. 834; C. A. Nordman, Karelska järnåldersstudier. SMYA XXXIV:3, joon. 109, lk. 131; MAP 20, tahv. X:3, XIV:28, XV:12, XVI:25.

¹⁰⁹ Nerman, Verbindungen, lk. 127 jj.; C. A. Nordman, Nordisk ornamentik i Finlands järnålder. Nordisk Kultur XXVII, Konst. Stockholm 1931, lk. 196; Salmo, Satakunnan historia, lk. 374 jj.; E. Kivikoski, Die Eisenzeit im Auraflussgebiet. SMYA XLIII, lk. 189.

¹¹⁰ S. Pälsi, Puvustoaineksia Maskun Humikkalan kalmistosta. SM XXXV, joon. 6, lk. 79.

¹¹¹ AI 3895:8, 10, 63, 122, 189, 293, 449, 483, 492.

¹¹² RK, tahv. 28:12.

¹¹³ AI 3895:191, 308, 474.

¹¹⁴ Kivikoski, EZF II, joon. 705, 1040.

Tahvel VIII

1 — osa kalmistu pinda pärast rohukamara eemaldamist; 2 — osa kiviringist «R» kalmistu kaguosas; 3 — alumise kihiga kivid kalmistu idaserval, leiuühma «U» juures. Tagaplaanil pöllult kalme äärele veeretatud kivid.

Tahvel IX

Pronksist, hõbedast ja klaasist ehteid Randvere kalmest. 1, 2 — hõbe- ja klaashelmes; 3—5, 8, 12 — sõrmused (3 — hõbedast); 6, 7, 11, 13, 14 — vöönaastud (11 — hõbedast); 9 — ristripats; 10 — spiraalitoruke ja rõngake riite ilustusest; 15 — rinnakee vahelüli; 16, 18 — rinnanõelad; 17 — käevõru; 19 — käevõru katkend. (AI 3895:415, 305, 259, 203, 279, 253, 167, 57, 378, 213, 55, 88, 58, 467, 269, 257, 30; 2697:2; 3895:267).

Ühes otsas on tal nupp, teises lõhe rihma jaoks. Sellele keelele on täpseid vasteid naabruses olevast Viltina kalmistust ja Lääne-Soomest.¹¹⁵ Samalaadseid, kuid tunduvalt väiksemaid ja mõnikord auguga läbistatud rihmakeeli on Saaremaalt peale Viltina veel Ilpla ja Piila kalmest ning juhuleidude seas. Mõningaid on teada ka mandrilt.¹¹⁶ Viltina rihmakeel pole täpsemalt dateeritav. Soome vastavad leiud kuuluvad 11. sajandisse. Samast ajast pärineb ilmselt ka nendega täielikult sarnanev Randvere eksemplar. Rihmakeelte kasutamisviis pole teada, kuna ühtegi neist pole leitud algasendis. A. M. Tallgren oletab, et rihmakeel oli võö otsas ning moodustas seal pandla raamist läbipistetuna kinnise. B. Nermani arvates aga võidi neid, eriti suuremaid, kasutada ka hobuserakmete küljes.¹¹⁷

Vööketid

Vööketid olid muistsetel saarlastel üheks kõige omapärasemaks ehte-liigiks. Randvere kalmistust leiti neist vaid väikseid katkendeid, mis peaksid kuuluma üheleainsale vööketile.¹¹⁸ Suurim katkend koosneb kolmest pronksrõngast, mille läbimõõt on 2,2—2,8 cm (tahv. X:2). Rõngaid ühendab kitsas kahe auguga vahelüli, teiseks vahelüliks on peenest pronks-traadist spiraal. Niisuguste kettide kogupikkus on tavaliselt 60—80 cm. Neid esines saarte kivi- ja laibakalmistuis rohkesti.¹¹⁹ Vööketid olid tekkinud kahtlemata kohapeal. Mujalt neid pole leitud, kui mitte arvestada ühte eksemplari Hiiu saarelt ja mõnda väiksemate lülidega keti katkendit mandri lääneosast.¹²⁰ On oletatud, et neid kanti vööna. Karja laibakalmistus leiti niisugune kett võö küljest allarippuvana ehtena.¹²¹ Nagu näitavad laibakalmistute leiud, kanti selliseid kette veel 14. sajandi algul. Nende farvituseletuleku aeg pole selge. Arvestades vöökettide massiivsust ja vörreldes neid teiste esemetega, võib arvata, et vöökette hakati kandma mitte varem kui 12. sajandil.

2. RELVAD

Surnute matmine relvadega oli I aastatuhande lõpul ja II aastatuhande algul levinud köikjal Läänemeremaadel ja mujal Põhja-Euroopas. Relvi on leitud ka kõigist teadaolevaist Saaremaa kivikalmetest. Eesti mandril esines neid niihästi kivi- kui ka laibakalmistuis, Saaremaa laibakalmistuis relvad puuduvad, ehkki sealt muid esemeid veel leiti. Nähtavasti seoses feodaalsuhete arenemise ja ühtlasi ristiusu mõju tugevnemisega loobuti surnuile relvade kaasapanemisest. Vörreldes ehete ja riitetuse juurde kuuluvate esemetega, on Saaremaa kivikalmetest leitud relvi palju vähem. Paistab, et kõigis meeste matustes neid ei esine. Ilmselt olid hinnalised relvad eeskätt jõukamate, eriti ülikute tunnuseks, mistõttu nende põhjal võib teha mõningaid järeldusi ka maetute varandusliku ja sotsiaalse seisundi kohta.

¹¹⁵ AI 3884:356, 2750, 3368; Kivikoski, Auraflussgebiet, joon. 32, lk. 193.

¹¹⁶ Nerman, Verbindungen, joon. 28, lk. 32; AI 3884:3142, 3144, K85:64, K89:136. Mandrilt: Pilistvere Taadikvere (AI 2255:75), Äksi Ovi (AI 3790:5) kalmestest, juhuleiuna Karuselt (AM 134:59).

¹¹⁷ Tallgren, ZAE II, lk. 112; Nerman, Verbindungen, lk. 34 jj.

¹¹⁸ AI 3895:10, 112, 130, 139; 144, 275, 315, 372.

¹¹⁹ Näit. Muuh saarelt Viira maa-alusest laibakalmistust (AI 2635:1432).

¹²⁰ Aspelin, nr. 1944; Lääne-Eestist Kullamaa Laukna kalmistust (AI 3789:241), Iru linnusest (AI 4051:642), juhuleiuna Karuselt (AI 2771:1,2).

¹²¹ Kustin, Karja kalmistu, lk. 54, tahv. V:4, VI.

O d a o t s a d

Odad olid iga sõjamehe tavaliseks relvaks, mida kandsid niihästi lihtsõjamehed kui ka pealikud. Säilinud odaotste kuju ja raskuse järgi võib oletada, et suuremaid õone ja paksema teraga odasid kasutati eeskätt lähivõitluses, väiksemad õone või rootsuga otsikud olid aga heiteodade jaoks. Mõlemad sobisid ka ratsavõitluseks. Odaotsi leiti Randverest 14, mis moodustab valdava osa siinsetest relvaleidudest. Enamik neist on õonega, need kinnitati puuvarre külge ühe või kahe naela abil. Varred on muidugi täielikult hävinud. Odaotsad on sageli pooleks murtud, painutatud, mitmele on löödud lehe servadesse sügavad sälged. Pärüs terveid odaotsi on ainult 4.

Kolm odaotsa on suhteliselt väiksed kitsa ja paksu, ristlõikes rombikujuise lehega, mis õone juurest laieneb kaarjalt (tahv. XIII:5). Lehe suurim laius on 2,2—2,4 cm, õone suu läbimõõt 2,1—2,4 cm. Pikkus pole määratav. Neist ühel (162) on leht damastseeritud (raua- ja teraseosakeste kokkujootmisel on tekinud kahel pool harja veidi reljeefne siksakiline «ornament»). Damastseeritud teradega relvi valmistati Lääne-Euroopas kuni 12. sajandini. Saaremaalt on neid teada ainult üksikuid, mis satutusid siia ostu teel või sõjasaagina.¹²² Teised, kujult samalaadsed odaotsad (271, 272) on tehtud kohapeal. Neile leidub rohkesti vasteid ka mujal Saaremaal. Töenäoliselt pärinevad nad heiteodadelt. Mõlemad mainitud otsikud leiti teineteise kõrvalt koos suitsetega — arvatavasti olid nad ratsamehe relvadeks.

Üks odaots (tahv. XII:1) on hästi säilinud. See on 26,8 cm pikk, lehe laius ulatub 3,7 cm-ni, õone suu läbimõõt 2,5 cm. Leht on kaarjalt laienev, õhuke, madala harjaga. Õos on ilustatud hõbetalušeringu ja kuldamisega, sellel olev nielloornament sisaldab kaheksakujuliste silmustega looma- ja ristimotiivi. Samasugune loomornament esineb ka Randverest leitud mõõgapideme kaitseraual (joon. 10:6). Täpseid vasteid kirjeldatud odaotsale pole teada. Umbes samalaadse hõbeilustusega odaotsi esineb laial alal Põhja- ja Lääne-Euroopas, eriti sagedasti just Läänenemere piirkonnas.¹²³ Saaremaalt on neid leitud kokku 12, Eesti mandrilt 6.¹²⁴ Mõni hõbeilustuse ja kuldamisega odaots on teada Koiva liivlaste alalt, kuid ristimotiiv viimastel puudub. Ojamaal ja Soomes esineb figuurse ristikujuundiga ilustatud odaotsi, millel on ka loomornament.¹²⁵ Risti asendi poolest õone ja lehe vahekohal sarnanevad need meie odaotsaga, üldkuju on Neil aga täiesti erinev. Hõbetalušeringu ja kaheksakujulise loomamotiiviga odaotsi peavad kõik uurijad Ojamaa päritoluga esemeiks, kuna

¹²² Haeska (AI 2643:73) ja Viltina (AI 3884:3208) kalmetest ning juhuleidudena Kaarmalt Mullutust (AI K73:1) ja teadmata leiukohast (AI K85:117, 119).

¹²³ Ida-Baltimailt leitud odaotsad on loendatud M. Ebert, Zu den Beziehungen der Ostseeprovinzen mit Skandinavien in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts. Balt. Studien, lk. 128; Nermann, Verbindungen, lk. 102—113. vt. ka Aspelin, nr. 1543; Kivikoski, EZF II, tahv. 102—104.

¹²⁴ Viltina (AI 3884:1537, 1671, 3905) ja Paju (Nermann, Verbindungen, joon. 105) kalmetest, juhuleidudena Pöidelt (AI 2772:75), Mätjalt (Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 45), Muhu saarelt (AI K 43:3) ja teadmata leiukohast Saaremaalt (Nermann, Verbindungen, joon. 107, 108; AI K 85:117, 119). Mandrilt Simuna Rohu (Tallgren, ZAE II, lk. 127), Märjamaa Lümanda (AI 2555:1), Kodavere Lahepera (AI 1984:130) kalmetest, juhuleidudena Tartu juurest Igaverest (AI 2516:1), Tallinna (AI 2840) lähetalt, ja Kiviõli juurest Kalmeistri külast (AI 4183).

¹²⁵ P. Paulsen, Wikingerwaffen im Baltikum und ihre symbolische Bedeutung. Conventus Primus Historicorum Balticorum Rigae, 16.—20. VIII. 1937. Acta et relata. Rigae 1938, joon. 6; Kivikoski, EZF II, joon. 810.

nimetatud motiiv esineb sageli sealsetel ruunikividel ja teistel esemetel.¹²⁶ Ojamaal tehtigi neid eeskätt väljaveoks Ida-Baltimaile ja Soome, kus nad olid kohaliku õlikonna poolt väga hinnatud relvaks. Peale selle kasutati neid ka mitmesuguste kombetalitustesse juures, nagu rahu sõlmimisel, kohtupidamisel, vande andmisel jm. Käsitletav Randvere odaots oli surutud poolpöiki tipuga maasse, selle juurest leiti mõni savinõukild ja põlenud luid. Tulejälgede põhjal paistab, et oda põletati koos surnuga ja päri neeb seega üliku põletusmatusest. Ebatavaline asend aga, samuti tõsi asi, et odaots jäeti matmisel vigastamata, lubavad oletada, et see oda pisteti maasse mingi kultusliku toimingu puhul. Ornamendi järgi on nii sugused odaotsad dateeritud 11. sajandi lõppu.¹²⁷

Üks suhteliselt pika õone ja laia rombikujulise lehega odaots (tahv. XIII:1) on 39,5 cm pikk, lehe maksimaalne laius 5 cm. Oma kujult vastab see täiesti Peterseni M-tüüpi odaotstele, mis olid levinud kõikjal Ida-Baltimaades, Soomes, Laadoga lõunarannikul ja vadja-slaavi alal.¹²⁸ Saaremaalt on neid leitud kokku 16, mandrilt pisut üle paarikümne.¹²⁹ Saaremaa mainitud odaotsad pärinevad algsest Skandinaaviast. Uhte neist, mis kõigi detailide poolest vastab Skandinaavia leidudele, võib pidada sealtoodud importesemeks.¹³⁰ Skandinaavias on M-tüüpi odaotsad dateeritud ajavahemikku 1000—1050. Nagu näitavad Alatskivi Lahepera leid ja mitmed Soome ning Ida-Baltimaade leiud, kasutati siin selliseid odaotsi aga märksa kauem, vähemalt kuni 12. sajandi lõpuni.

Neli odaotsa on pika, kitsa, õone juurest järsult laieneva lehega (tahv. XIII:2, 3). Nende pikkus on 35—37 cm, lehe suurim laius 3—3,8 cm. Kahest (384, 468) on säilinud ainult lehe osa, teised on vähem vigastatud. Selliseid odaotsi kasutati kõige enam Baltimaade rannikualadel, kus neid esines sageli kurssidel ja liivilastel. Samuti on neid leitud Ida-Preisist, üksikuid ka Lääne-Soomest ja vadja-slaavi alalt.¹³¹ Saaremaa kivikalmetes kuuluvad nad iseloomuliku inventari hulka — siit on kirjeldatud odaotsi leitud kokku 46, mandrilt seevastu on teada vaid väheseid.¹³² Leviku tiheduse järgi tuleks mainitud relvi lugeda balti päritoluga esemete hulka. Nagu näitab käsitletavate Randvere odaotste omavaheline võrdlus, on nende kuju siin pisut muutunud: hilisematel odaotstel on leht veidi laiem ja laieneb õonelt täisnurga all. See töestab ühtlasi ka nende koha-

¹²⁶ Ebert, Beziehungen, lk. 126—138; Nerman, Verbindungen lk. 116; Nordmann, Nordisk ornamentik, joon. 30, lk. 198; Kivikoski, Auraflussgebiet, lk. 208.

¹²⁷ Nordmann, Nordisk ornamentik, lk. 197.

¹²⁸ J. Petersen, De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Kristiania 1919, joon. 25, lk. 34.

¹²⁹ Viltina (AI 3884:1030, 2795, 2801), Käku (AI 3995:324) ja Ilpla (AI K 1:52) kalmetest, juhuleidudena Pöidelt (AI 2712:14), Kaarma Randverest (AI 3822:393), Kaarmalt? (AI 3375:1,4), Valjalast (AI 3822:482) ja teadmata kohast Saaremaalt (AI K85:4,5,7, K 88:188, K 89:1,2), Mandrilt Haimre (AM 129:2), Raasiku (AI 344:1), Kuude (Vilj. 15:1), Aksi Ovi (AI 3790:17), Martna (AI 2712:1) ja Alatskivi Lahepera kalmistuist ning teadmata kohast (Tallgren, ZAE II, tahv. I:4), vt. ka RK, tahv. 23:9; Hoffmann, tahv. I:f; Aspelin, nr. 1558, 1559, 1568; Kivikoski, EZF II, joon. 807—809; MAP 18, tahv. XI:7, 20, XVIII:22, 24.

¹³⁰ AI K85:5.

¹³¹ Hoffmann, tahv. Ic; Nagevičius, Stoffliche Kultur, joon. 31, lk. 111; Latviešu kultūra senatnē, tahv. 79:12; Sturms, Liven, joon. 6, lk. 41; Gaerte, joon. 275c, lk. 342; Kivikoski, EZF II, joon. 1106; MAP 20, tahv. XVIII:26.

¹³² Näit. Viltina (AI 3884:216, 2521, 2935 jt.), Ilpla (AI K 1:57) ja Kihelkonna Kalmu (AI 3822:198) kivikalmetest, Kaarmalt Tahulast (AI K66:2), Valjalast (AI 3822:478) jm. Saaremaalt. Mandrilt Hageri Adila (AI 3727:1), Martna (AI 3980:77) ja ligikaudne vaste Nissi Vardi (A. Friedenthal, Ein Brandgräberfeld der Jüngeren Eisenzeit aus West-Estland. Beitr. Estl. 21 Bd. joon. 3:68, 4 k) kivikalmeist.

likku päritolu. Kuršidel ja kurši-liivi segaalal kuuluvad sellised odaotsad 11. sajandi lõppu ja 12., osalt ka 13. sajandisse. Samasse aega kuulub ka mõni Soomest leitud eksemplar¹³³ ning tõenäoliselt ka vastavad Saaremaa leiud. Täpsemalt dateeritavaid esemeid viimaste seas pole.

Rootsuga heiteoda otsikuid leiti neli. Nende seas on üks väike noakujulise tera ja sirge teravneva rootsuga otsik (380). See pisteti varre otse. Teistel (434, 456) on samasugune kisuga tera ning rootsu otsas konks, mille abil kinnitati otsik varde küljelt (tahv. XIII:4). Sellised heiteoda otsikud olid Ida-Baltimaadel laialt levinud, Soomest ja ida poolt on neid vähe teada.¹³⁴ Vanimad kisuga otsikud kuuluvad 10.—11. sajandisse, kuid neid kasutati rohkesti veel 13. sajandil.

Noolets

Noolets (229) on väike, umbes 10 cm pikkune, õhukese, ligikaudu rombikujulise lehega. Selliseid on Saaremaalt leitud 9,¹³⁵ neid esineb vähesel määral ka mandril, Soomes ja Skandinaavias.¹³⁶ Peale võtluse kasutati vibu ja nooli ka küttimisel.

Mõõgad

Mõõku esines kõikjal palju vähem kui odaotsi. Mõõgad olid esmajoodnes pealikute ja ülikute relvadeks ja võimusümboliks. Lihtsõjameestele jäid nad kui väljast toodud hinnalised uhkuseesemed enamasti kättesaamatuks. Mõõkadele nagu relvadele üldse omistati üleloomulikke võimeid. Vastavalt sellele kasutati neid peale võtluse ka mitmesuguste ühiskondlike kombetalituste täitmisel. Võrreldes teiste Saaremaa kalmetega, oli Randvere kalmistu mõõgaleidude poolest üsna rikas. Varemalt kalme ääre kündmisel saadi üks poolik mõõk (vt. lk. 58). Kaevamistel leiti kaks pideme kaitserauda kahest eri mõõgast, mõõgatera katkend ja mõõgatupe otsaast.

Poolik mõõk on säilinud 40 cm pikkuselt, tera tipuosa ja pideme ülemine kaitseraud puuduvad (tahv. XII:2). Alumise kaitseraua pikkus on 7,3 cm, laius 2 cm, tera laius kuni 4,2 cm. Nupp on kolmeosaline, ülaosas auguga pidemekeele kinnitamiseks. Pidemeosad on ilustatud hõbetaušeeringu ja lohkornamendiga. Tera on kahepoolne, lameda veresoonega, milles on kiri. Kirjast on loetavad tähed R ja H, mis pärinevad ilmselt sõnast Ulfberht — mõõga valmistaja nimi. Hõbetaušeeringu ja lohkornamendiga ilustatud mõõgapideme osad on Saaremaal sagedaseks leiuks: Pihtla lähedalt leiti üks niisuguse pidemeega terve mõõk, Valjala maalinnast mõõgapide, üksikuid samal viisil ilustatud pidemeosi on kokku

¹³³ Hoffmann, lk. 19 jj.; Nagevičius, Stoffliche Kultur, lk. 111; Kivikoski, EZF II, lk. 40.

¹³⁴ MAL, joon. 24:9; MEL, joon. 114:6; В о у, тахв. VII:XIX 3; MAP 14, тахв. XIV:6; Kivikoski, EZF II, joon. 935, 1177; MAF 20, тахв. XVIII:11; RK, тахв. 23:4; Б. А. Колчин, Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. Труды Новгородской археологической Экспедиции, том II. МИА 65,joon. 64: 5,6.

¹³⁵ Viltina (AI 3884:1687, 1698, 1703, 3790, 3935, 5351) ja Ilpla (AI K 1:62) kivi-kalmetest, Mustjala ümbrusest (AI 1581).

¹³⁶ Lõhvare (AI 3578:1817), Otepää (AI 4036:L10) ja Alt-Laari (AI 2630:1) linnustest, Toila (AI 3952:261), Kodavere Lahepera (AI 1978:1,2,5, 1978a:4) ja Kuude (Vilj. 45:13) kalmetest; Kivikoski, EZF II, joon. 812—814; Arbmaa, Birk, тахв. 10:7—12.

kuus.¹³⁷ Mandrilt pole neid teada. Ulfberht-pealkirjaga mõõku on Saaremaalt peale kõnesoleva veel kaks,¹³⁸ mandril nad puuduvad. Sellise pealkirjaga mõõgateri tehti Frangimaa 10. sajandi algupoolel. Sealt levisid nad Põhja- ja Ida-Euroopasse. Osalt Skandinaavia kaudu, osalt maad mööda läbi Põhja-Saksa ja Ida-Preisi on nad joudnud ka Saaremaale. Käepidemega varustati mõõgaterad tavaliselt kohapeal või ka vahepeatuses. Oma kujult sarnaneb kirjeldatud mõõga käepide Peterseni T-tüüpi pidemetega, erineb neist aga rea ornamendi detailide poolest.¹³⁹ Seetõttu pole tema Skandinaavia päritolu kindel. Pärис täpseid vasteid esineb mainitud mõõgapidemele ainult Kuramaal ja Lääne-Leedus.¹⁴⁰ Seetõttu võib arvata, et ta on tehtud kuskil kurši alal vastavate Skandinaavia esemete eeskujul. Lohkornamenti kasutati Läänemere rannikualadel rohkesti ka hilisemate, Peterseni Z-tüübile lähedaste mõõkade ilustumisel.¹⁴¹ Pideme-kuju ja ornamendi iseärasuste järgi kuulub käsitletav mõõk 11. sajandisse.

Üks mõõgapideme kaitseraud on ilustatud hõbetaušeeringu ja kahekso-kuju liste silmusestega loomornamendiga (joon. 10:6). Ilustus on tules tugevasti rikutud. Sel viisil ilustatud mõõgapideme osi on Saaremaalt leitud suhteliselt rohkesti, kokku 18.¹⁴² Mandrilt on teada üks samasugune terve mõõk ja neli mõõgapideme osa.¹⁴³ Niisuguste mõõkade levik ja päritolu on sama kui vastavatel odaotstelgi (vt. lk. 82). Kirjeldatud pidemeid valmistati Ojamaal või mujal Ida-Rootsis ja levitati sealt Soome, Baltimaile ja kaugemalegi.¹⁴⁴ Vastavad mõõgaterad pärinevad sageli Lääne-Euroopast, kuid osa neist on teinud kahtlemata ka Skandinaavia relvasepad. Oletame, et hõbetaušeeringu ja loomornamendiga ilustatud mõõgapidemeid ja odaotsi valmistasid ka Baltimail ja Soomes kas sisserännanud Ojamaa meistrid või vastavate importesemete eeskujul kohalikud hõbesepad.¹⁴⁵ Saaremaa materjal ei paku selle oletuse töestamiseks esialgu mingeid tugipunkte. B. Nerman ja E. Kivikoski asetavad kõnesolevad mõõgad nende üldkuju järgi Peterseni T-tüüpi, H. Salmo aga nähtavasti ornamendi põhjal S-tüüpi.¹⁴⁶ Kuna antud juhul on ornament üldkujust

¹³⁷ Kustin, Linnused, foto 2:2; Tõllustest (Sa. 4802) ja Viltina (AI 3884:778, 780, 2935) ning Uduvere (AI K 15:14, 264:93) kivikalmest, samuti teadmata leiukohast (Nerman, Verbindungen, joon. 69).

¹³⁸ M. E b e r t, Ein Schwert mit tauschierter Klinge von Lümmada auf Oesel. Balt. Studien, lk. 152—156, joon. 6—10.

¹³⁹ Skandinaavia mõõgapidemetel asetsevad lohud korrapäraselt, sõõrikesed, samuti riööritaolised põikjoontest ilustusribad puuduvad. Vrd. Peter sen, lk. 150—153.

¹⁴⁰ Nerman, Verbindungen, joon. 61; Kazdanga Aizpute (Latv. V. M. KPM 1665), Dzillejas Normuiza Talsi (Latv. V. M. V 9348), Užava Silmalcems Ventspils (Latv. V. M. 9136:31); Klaipeda ümbrusest (Silute ilma nr.-ta).

¹⁴¹ Nermani järgi kuulub vastav Valjalast leitud mõõk Z-tüüpi. (Nerman, Verbindungen, lk. 86); samasuguseid on liivi Tükumi Matkule (Latv. V. M. V 930:1) kalmistust ja juhuleiuna Rudbāržu Lēnumāc Aizpute. (Latv. V. M. 8514:1).

¹⁴² Viltina (AI 3884:751, 755, 1638, 2180, 3194, 4039, 4049), Ilpla (AI K 1:66, 67), Uduvere (Nerman, Verbindungen, joon. 67; AI K15:211—214, 226) ja Kihelkonna Loona (AI 3822:216) kivikalmestest, juhuleidudena Kaarmalt Tahulast (Aspelin, nr. 1955) ja teadmata kohast (AI K85:33).

¹⁴³ Juhuleiuna Harjumaalt Peningilt (AI 3904); katkendeid on Karuselt (AM 134:64), Raasiku Öhklasemält (AI 3748:58, 59) ja Peetri Päinurmelt (AI 2635:1536).

¹⁴⁴ Nerman, Verbindungen, lk. 76—82; Kivikoski, Auraflussgebiet, lk. 206, 208, tahv. XXXIX:1; Kivikoski, EZF II, joon. 786, 787.

¹⁴⁵ Salmo, Satakunnan historia, lk. 381 jj.; Nordman, Nordisk ornamentik, lk. 198.

¹⁴⁶ Tuleb märkida, et S-tüübile iseloomulikku alumise kaitseraua ottest laienemist vastavate Saaremaa leidude seas ei esine. Vrd. Petersen, joon. 114—116, 119—121.

täpsem ja piiritletum, siis tuleks selle järgi dateerida mainitud mõõgad 11. sajandi teise poolde või lõppu.

Teine üksik mõõgapideme kaitseraud on eelmistest erinevalt pronksist, üsna kitsas ja lihtne, ilustatud ainult mõningate valades kujundatud rist ja pikijoontega (joon. 10:4). Pärис täpseid parallelele sellele mujalt Saaremaalt pole leitud, küll aga esineb neid kurššidel, sealhulgas ka mõni kõigi detailide poolest sarnanev eksemplar.¹⁴⁷ Seetõttu võib kõnesolevat pidemeosa pidada kurši päritoluga importesemeks. Muidugi võidi sealsete eeskujude järgi valmistada selliseid lihtsaid mõõgapidemeid ka kohapeal. Üldiselt olid kurši pronksist käepidemetega mõõgad Saaremaal laialt levinud.¹⁴⁸ Lähemaid vasteid Randvere eksemplarile pole Eesti mandrilt leitud. Kirjeldatud kaitserauale vastab viieosaline pidemenupp. Selle järgi on vastavad mõõgad dateeritud 12.—13. sajandisse. Mõõgatera ots (403) on olnud tules; sellel on keskel veresoon ja õhuke kahepoolne tera.¹⁴⁹

Mõõgatupe otsik on pronksist, ilustatud kahe vastamisi asetatud ja rist-kriipsukestega ühendatud spiraalikujulise soonekesegaga (joon. 10:2). Keskosas olnud risti- või palmetitaoline laiend on murdunud. Saaremaalt on taolisi otsikuid kuus, millest ühel Viltina ja ühel Muhu Kantsi kalmet pärineval eksemplaril on täpselt samasugune ilustus.¹⁵⁰ Mandrilt on teada ainult üks selline tüpeotsik.¹⁵¹ Niisugused mõõgatupe otsikud on levinud kõikjal Läänemere rannikualadel. Kõige rohkem ja kõige paremini töödel-dud eksemplare on teada Ojamaalt, mistõttu seda saart peetaksegi mainitud otsikute peamiseks valmistamise keskuseks.¹⁵² Vanimad seda tüüpi otsikuist on dateeritud 11. sajandi lõppu, hiliseimad 13. sajandi algusesse.

3. HOBUSERIISTADE JA SADULATE OSAD

Ratsaniku varustuse ja hobuseriistade osad on reeglipäraseks leiuks Saaremaa kivikalmetest. Neid pandi surnuile kaasa ilmselt ratsu sümboliteina. Kalmetes esinevad nad tules olnud katkenditena nagu relvadki. Arvestades mainitud leidude suhtelist vähesust võib oletada, et neid pandi kaasa ainult jõukamaile surnuile.

S u i t s e i d ja nende katkendeid on Randverest kokku kahekse.¹⁵³ Pool ed neist on kahelülitised, ühel on lülid ilustatud punktikeste reaga (tahv. XI:5). Kolmelülitisi suitseid on kaks (tahv. XIII:7), teisel on pikad lülid tordeeritud (270). Suitserõngad on ristkülikukujulise ristlõikega, ühe küljes on säilinud ka kolmnurksed rihmaotsa-aasad (tahv. XI:6). Sellised suitsed olid 11.—13. sajandil levinud kõikjal Põhja-Euroopas, mingeid olulisi kohalikke erinevusi Neil kusagil ei esine.¹⁵⁴

¹⁴⁷ E. Sturms, Kuršu zobeni. Senatne un Mäksla 1936 IV, lk. 109—113, joon. 3—7.

¹⁴⁸ Näit. Viltina (AI 3884:1094, 5540), Valjala Rahu (AI K18:15), Kaarma Randvere (Aspelin, nr. 1956) jt. kivikalmetest.

¹⁴⁹ Eelnevalt kirjeldatud pooliku mõõga juurde (tahv. XII:2) see ei sobi. Võib-olla on mõni teraosa vahelt kaotsi läinud, võib-olla pärineb see ka eri mõõgast.

¹⁵⁰ Muhu Kantsi (Tallgren, ZAE II, joon. 159), Viltina (AI 3884:2907), Kaarma Loona (Latv. V. M. I 1385), Oriküla kivikalmetest ning teadmata kohast, pildist. P. Paule (Schwertfertbänder der Wikingerzeit, Ein Beitrag zur Frühgeschichte Osteuropas, Stuttgart [1953].) joon. 199, 206.

¹⁵¹ Läänemaalt, Hanila kivikalimest (AM 261:46).

¹⁵² Paule, Schwertfertbänder, lk. 131—139, tahv. XVI.

¹⁵³ AI 3895:152, 161, 272, 387, 451, 484.

¹⁵⁴ Vrd. näiteks suitseid Eesti mandrilt Iila kalmistust (M. Schmiedehelm, Ein münzdatiertes jungeisenzeitlicher Grabfund aus Iila. ÖES Toim. XXX:2, joon. 6:9) ja

V al j a n a a s t u d on rauast, ristikujulised (joon. 10:7). Kaks naastu on säilinud peaaegu tervetena, kahest on olemas ainult katkendid.¹⁵⁵ Ristikujulised valjanaastud on iseloomulikuks panuseks Saaremaa kivikalmetes, kus neid seni on teada üle 30, mandrilt seevastu on leitud ainult kuus.¹⁵⁶ Eriti rohkesti on kõnesolevaid naaste Ojamaal, Ölandil ja Rootsil mandril viikingiaja (800—1050) kalmistes.¹⁵⁷ Saaremaale on nad toodud algsest kahtlemata lääne poolt, kuid osa neist võib pidada ka kohapeal valmistatuksi.

Neli rauast k u l j u s t kuulusid samuti hobuseriistade juurde.¹⁵⁸ Need on neljalehelised ja varustatud iseloomuliku pika naastuga (tahv. XIV:6). Kaks katkendit (65) pärinevad kahest samasugusest naastust. Raudkuljuseid on leitud alati samadest kalmetest kust ristikujulisi valjanaastegi, kokku on neid Saaremaalt üle 40, mandrilt vaid 14.¹⁵⁹ Nende levikupiirkond ühtib samuti ristikujuliste valjanaastude levikuga. Skandinaavia leidude põhjal võib oletada, et kuljused olid valjaste küljes.

Üks sadula jalusraud on säilinud peaaegu tervena, kuid katki murtud ja kokku painutatud (tahv. XIII:9). Algsest on see olnud kolmnurkse kujuga, selle kandeosa moodustab ülaosas aasa, tallaalune osa on laiem. Teisi samasuguseid jaluseid on Saaremaalt teada ainult üks.¹⁶⁰ Üks on leitud ka mandrilt ja üks Soomest. Mujal Baltimaadel esineb neid samuti harva, Skandinaavia 10.—12. sajandi kalmistuis olid nad aga tavaliiseks leiuksi.¹⁶¹ Ilmselt pärinevad niisugused jalused Skandinaaviast sisestoodud sadulate küljest.

Neli sadulajaluse katkendit kuuluvad töenäoliselt samale röngakujuiste jaluste paarile (171, 182, 187). Neil on tallaalune osa samuti laiem, plaatitaoline, ülemine osa ristlöikes ümmargune ja ilustatud ristsoonekestega (tahv. XIII:6); selles on pilu kanderihma jaoks. Selliseid jaluseid on Saaremaalt viis, umbes sama palju on neid ka mandrilt.¹⁶² 10.—13. sajandil esineb neid kõikjal Põhja- ja Ida-Euroopas. Saaremaalt leitud jalused on ilmselt väljast sisse toodud, mida näitab nii nende hoolikas töötlus kui ka vähene leidude hulk. Rauast jalustega sadulaid tuleb pidada

Kadrina Neerutist (Tallgren, ZAE II, tahv. IX:6) ning Soomest (Kivikoski, EZF II, joon. 901, 1143, 1144), Karjalast (SMYA XIII, joon. 77, 78), Lätist (Latviešu kultūra senatnē, tahv. 79:16 jt.) ja Skandinaaviast (Arbman, Birka, tahv. 22, 24, 25).

¹⁵⁵ AI 3895:255, 381, 387.

¹⁵⁶ Näit. Viltina (AI 3884:688, 721, 903 jt.), Piila (Berl. MVF II 7251, 7264), Karida (AI K5:21), Orliküla (AI K4:67), Paju (AI 3822:288) jt. kalmetest. Mandrilt Hanila (AM 261:37), Raasiku Ohklase (AI 3505:50, 136) ja Põltsamaa Kanavere (RK, tahv. 28:18) kalmetest, juhuleiuna Koselt (AM 73:16) ja Simuna Kurtnast (Tallgren, ZAE II, tahv. I:7).

¹⁵⁷ Vt. näit: Arbman, Birka, tahv. 22—25.

¹⁵⁸ AI 3895:193, 243, 251; vt. ka Tallgren, ZAE-II, lk. 133.

¹⁵⁹ Näit. Viltina (AI 3884:325, 681, 694 jt.), Piila (Tallgren, ZAE II, joon. 172), Sauvere (ГИМ 44729, III отд. хр. 31/264:41), Orliküla (AI K4:181, 182), Paju (AI 3822:288) jt. kalmetest Saaremaalt. Mandrilt Märjamaa Haimre (AI 2727:133), Kullamaa Laukna (AI 3729:421), Nissi Vardi (AI 3338:67), Raasiku Ohklase (AI 3748:51, 130, 140), Paide Tarbja (Pd. 20), Põltsamaa Kanavere (AI 1870:4) jt. kalmetest.

¹⁶⁰ Täpsem leiukoht teadmata (AI K89:28).

¹⁶¹ Raasiku Ohklase kivikalimest (AI 3784:62); Kivikoski, EZF II, joon. 914; Gaerte, joon. 278b,d, tahv. XVII:8; Arbman, Birka tahv. 35—37.

¹⁶² Viltina (AI 3884:2640, 2644, 2476, 2571) ja Kaarma Loona (AI 507:2) kivikalimest. Kadrina Neeruti peitleius (Tallgren, ZAE II, tahv. IX:4,5), Alatskivi Lahepera (AI 1984:95), Essu (AM 83—86:238—240) ja Simuna Rohu (AM 107:7) kalmes ning juhuleius Maidlast (AM 1586:82).

rikaste toredusesesemeiks. Suuremal arvul kasutati kahtlemata odavaid kohapeal tehtud puust jaluseid, mis püsisisid tarvitusel hiljemgi.¹⁶³

Nagu nägime, kuulub enamus Randverest leitud ratsaniku ja ratsahobuse varustusest läänepoolsete importesemete hulka. Võiks oletada, et koos riistade ja sadulatega toodi ka hobuseid. Otseheid tõendatud hobuste impordist Saaremaale küll ei ole, kuid mujale Baltimaadesse on neid jõuka ülikonna tarbeks igatahes toodud. Riia linna võlaraamatus 13. sajandi lõpust märgitakse hobuseid ühe tähtsama importkaubana.¹⁶⁴

4. MITMESUGUSED TÖÖ- JA TARBERIIISTAD

Tööriistad moodustavad kogu kalmistu inventariist kõige väiksema osa. Matmiskombest tingitult pandi neid surnuile kaasa teatud kindla valiku kohaselt. Kui otsustaksime muistse elanikkonna majanduse üle ainult kalmeist leitavate tööriistade järgi, saaksime sellest väga ühekülgse ja võibolla isegi moonutatud pildi. Ka dateerimiseks pakuvad töö- ja tarberiiistad väga vähe pidepunkte, kuna nende kuju muutus aja jooksul palju vähem kui näiteks ehetel.

Kõige arvukamalt esindatud tööriistaks on n'ō a d, mis olid tavaliiseks panuseks nii meestel kui naistel. Kõigis kalmistuis on neid teiste tööriistadega võrreldes kõige rohkem. Panustena esines nuge ka kõige kauem, kuni 16.—17. sajandini, millal muid esemeid enam ammu hauda ei pandud. Nagu näitavad laibakalmistute leiud, kanti nuga tavaliselt tuples, mis kindnati varrasaheliku või kandeketi abil vöö külge. Sel viisil oli nuga kui riitetuse juurde kuuluv ese alati kaasas. Nähtavasti omistati nugadele ka mingit kaitsevoimet. Seda lasevad oletada noatupekujuist ripatsite leiud¹⁶⁵.

Peaaegu terveid, osalt kõveraks pööratud nuge leiti 13, peale selle saadi 10 katkendit ilmselt meelega katki murtud nugadest¹⁶⁶. Noad on kõik rauast, õhukese, ristlõikes kiilukujulise teraga, mis läheb astanguliselt üle rootsuks. Mitmel on tera kauase kasutamise tõttu õige kitsaks kulunud. Tavaliste nugade pikkus on 15—17 cm, neli nuga on pisikesed, 8—9 cm pikkused (tahv. XI:2)¹⁶⁷. Enamus neist on sirge, mõned veidi kumera seljaga. Kahel noal pöördub selg nürinurga all tipu poole (tahv. XI:1). Neile leiate rohkesti vasteid nii saartel kui mandril ja teistel naaberaladel. Ainult nn. nurkseljaga nuge eelistati kõige rohkem just saartel, Lääne-Eestis ja Kuramaal, mujalt on neid vähem. Nagu näitab etnograafiline materjal, püsisisid noad enam-vähem samasugusena veel 19. sajandi alguses¹⁶⁸. Mingit eriotstarvet nurkseljaga nugadel võrreldes teiste nugadega ei paista olevat.

Noatuppi leiti palju vähem kui nuge. Kuna tuped ise olid enamasti nahast või tohust, on neist säilinud ainult pronksplekist naastud. Kindlasti oli ka ilma metallnaastudeta nahast, puidust või puukoorest tuppi, mis põlesid või kõdunesid täielikult.

Naiste noatuppi leiti ainult üks (tahv. X:1). See on väike, nahast, üleni pronksplekiga pealistatud. Seda iseloomustab lai trapetsjas suupoolne

¹⁶³ A. Viires, Ratsutamine — vana rahvapärane liiklusviis. ERM Ar. I (XV), lk. 46.

¹⁶⁴ H. Hildebrand, Das Rigische Schuldbuch (1286—1352). St. Petersburg 1872, lk. XVI, nr. 216, 950, 954, 1038, 1347, 1541.

¹⁶⁵ Lõhavere linnamäelt (AI 3578:1766).

¹⁶⁶ AI 3895:45, 160, 196, 244, 276, 278, 289, 297, 309, 332, 363, 387, 419, 432, 453, 487.

¹⁶⁷ AI 3895:238, 272, 309, 431.

¹⁶⁸ A. Viires, Eesti rahvapärane puutööndus. Tallinn 1960, lk. 36 jj.

laiend, millele on tembeldatud silmakesed ja geometriline joonornament; tüpe õõnes osa on ilustatud nööritaoliselt kummitud kühmukestega. Laiendi küljes on aasad kandeketi jaoks; viimane koosneb raudrõngastest ja lühikestest pronkstraadiga mässitud varraslülidest. Samasugusest kandeketist leiti ka rohkesti üksikuid katkendeid.¹⁶⁹ Suupoolse laiendiga noatuppi on saartelt teada kokku kahekse¹⁷⁰. Mujalt neid pole leitud, välja arvatud mõni eksemplar Läänemaalt. Kaugemaid parallele esineb Väina ja Koiva liivlastel¹⁷¹. Sealsed veidi kitsama laiendi ja teistsuguse ornamendiga naiste noatupped on olnud nähtavasti eeskujuks käsitletava kohaliku eritüübi kujunemisel.

Meeste noatuppedest on säilinud ainult kaks pronksplekist naastu katkendit (357). Erinevalt naiste tuppedest oli neil küljelaiend alati kitsas (tahv. XIV:5). Suurema katkendi järgi võib oletada, et vastava tüpe kogupikkus on olnud umbes 20 cm, mis vastab tavalise noa pikkusele. Selle küljes oli säilinud ka S-tähe kuju listest raudlülidest kandeketi katkend. Meeste noatuppede osi on leitud Saaremaalt enamasti kõigist seni uuritud kivi- ja laibakalmistutest, vähemal määral esineb neid ka mandril.¹⁷² Kirjeldatud noatuppedest vanimaid kivikalmetest leitud eksemplare võib dateerida ligikaudu 11. sajandi lõppu ja 12. sajandisse. Nagu näitavad vastavad laibahaudade leiud, kasutati neid kuni 14. sajandini.

Üks pronksplekist veidi põlenud noatupe otsanaast (188) võib pärineda nii meeste kui ka naiste tuest.

Peale nugade esineb Saaremaa kivikalmetes tööriistadest kõige sagedamini v i k a t e i d. Randvere kalmistust leiti üks terve vikat (tahv. XIV:8), kaks vikati tera tipuosa (246, 404) ja üks katkend vikati kannast (148). Kõik mainitud leitud on ilma põlemisjälgedeta ja saadi kalme aluskruusalt, kuhu nad olid maetud surnu põletussäilmestest eraldi. Tervena säilinud vikatil on tera tipp tagasi põöratud, see vikat on otsejoones 43 cm pikk, kand pöördub peaegu täisnurga all kõrvale. Selline vikat oli eeskätt heinaniiduriist, millega «raiuti» ka pisemaid põosaid või oksi, viljalöökamiseks ta ei sobinud. Kõige sagedamini on neid leitud madalatest piirkondadest, kus oli palju looduslikke niite. Nii on Saaremaalt seni teada 21 vikatit,¹⁷³ mandril esineb neid Lääne- ja Loode-Eestis rohkem kui mujal. Tavaliseks leiuks on nad ka semgalitel Lielupe nõos, samuti kuršside põletuskalmetes. Uhe kõige vajalikuma tööriistana pandi vikat nähtavasti ka surnuile kaasa. Reeglipäraselt esinevad nad meeste haudades. Balti hõimudel ja Soomes kuuluvad vanimad pikateralised vikatid meie ajaarvutuse 2.—3. sajandisse.¹⁷⁴ Samal ajal levis vikat kahtlemata ka Eesti mandril ja Saaremaal, kuigi meil vastavad leiud seni puuduvad. Enamik Eesti vikatileide kuulub II aastatuhande algusse.

¹⁶⁹ AI 3895:26, 62, 88, 92, 227, 291, 325, 333, 346.

¹⁷⁰ Kolm Paiküla (AI K3:35, 36, K7:23) kivikalimest, Karja (K u s t i n, Karja kalmistu, tahv. III:3), Kihelkonna Loona (AI 4236:46) ja Muhu Viira (AI 1046) laibakalmistutest ning juhuleiuna Kaarmalt (T a l l g r e n, ZAE II, joon. 146).

¹⁷¹ Haimre (AI 2727:229, 3512:1) ja Kullamaa (AI 3988:50) kalmetest. A s p e l i n, nr. 2017, 2087; K r u s e, tahv. 11:5, 16:2a; B ä h r, tahv. II:7, XV:6.

¹⁷² Vt. J. Seliranna kirjutist käsolevas kogumikus, lk. 148.

¹⁷³ Viltina (AI 3884:225, 2645, 2825, 2897, 2899, 3171, 3312, 3318, 5191, 5491), Ilpla (AI K 1:27, 28), Käku (AI 3995:656), Kaarma Randvere (AI 3822:392), Paju (AI K14:19, 20) ja Leedri (AI 3822:115) kivikalmetest, juhuleidudena Pöidelt Ardlala (AI K22:7) ja Suur-Paltama (AI K95:1) külast.

¹⁷⁴ Moora, EZL II, lk. 523; H. Salmo, En handelsdepå från romersk tid från Pernå. SM LX, lk. 5—9. Latviešu kultūra senatnē, tahv. 87:8; Sturms, Liven, joon. 6, lk. 41; H. Moora, Pirmatnējā kopienas iekārtā un agrā feodalā sabiendriba Latvijas PSR teritorijā. Rīgā 1952, joon. 75, 89.

Vikatina kasutati ilmselt ka tahv. XIII:8 kujutatud riista. See on väike 14 cm pikkune hambuliseks löödud teraga, mis kanna abil varde kinnitult moodustas viimasega täisnurga. Lähemaid parallelele sellele Eestist pole leitud. Kujult meenutab ta kõige rohkem võsavikateid.¹⁷⁵ Võib-olla niideti sellega roogu.

Väike kirves sarnaneb oma kujult 10.—13. sajandil üldlevinud nn. lõuaga kirvestega (tahv. XIV:7). Selle pikkus on ainult 10,5 cm, laius kuni 5,5 cm. Samasuguseid esineb mitmel pool Saaremaa kivikalmetes, mõni on leitud ka mandrilt.¹⁷⁶ Neid kasutati arvatavasti mingi erilise töö juures, tavaliseks tööriistaks nad oma väikeste mõõtmete tõttu ei sobi. Ka ei saa neid pidada spetsiaalselt surnute jaoks tehtud votiivesemeiks, nagu neid sageli esineb kurši kalmistuis. Võrreldes mainitud kirvega, on viimased valmistasid palju hooletumalt ja tegelike tööriistadena täiesti kõlbmatud. Ka muid votiivesemeid pole Saaremaalt leitud.

Ombus nõel (250) on luust, selle üks ots on veidi jämedam ning läbistatud ristkülikukujulise auguga, tipp on murdunud. Kuna põlemisjälged puuduvad, siis on ta maetud ilmselt surnu-põletussäilmestest eraldi. Teistest Saaremaa kalmetest neid pole leitud.

Väiksest silindrikujulisest lukust on säilinud siseosa (282). Selle mehhanism koosneb paarist vetravast raudlehest. Vastav võti oli augulise keelega, mida läbistasid luku avamisel kokkusurutavad vedrulehekesed.¹⁷⁷ Võtmeid leiti kaks — suurem sõõrikujulise (tahv. XIV:2), väiksem (466) neljakandilise keelega. Võtme varre otsas on auk rõnga või vahelüli jaoks, mille abil võti rippus vöö küljes. Nagu näitavad vastavad mandri leiud, kandsid võtmeid enamasti naised. Arvatavasti lukust pärinevad ka kaks väkest obadust (28, 296). Lukud ja võtmed kuuluvad tavaliste surnuile kaasapandud tarbeesemete hulka. Saaremaa laibakalmistuist pole neid seni leitud, kivikalmetest on neid saadud tunduvalt rohkem kui mandrilt, kokku 40 ümber.¹⁷⁸ Suuruse järgi võib oletada, et selliseid lukke pandi kirstudele või vakkadele. Lukustamine vihjab üksikisikuile kuulunud varanduste olemasolule, mida tuli teiste eest nähtavasti juba kaitsta. Arvatavasti selle varanduse sümbolina pandi neid ka surnuile kaasa. Silindrikujulised surulukud ja sinna juurde kuuluvad võtmed levisid 11. sajandist peale kõikjal Ida-, Kesk- ja Põhja-Euroopas. Mehhanismi põhikonstruktsioon võeti kindlasti väljastpoolt üle, kuid valdag enamus neist on valmistasid eri paikkondades kohapeal. Algsest peetakse neid Idamaa päritoluga esemeiks.¹⁷⁹ Eriti rohkesti esines mainitud lukke Kiievi-Venes, mille seas aga varasem Idamaade prototüüp puudus. Seetõttu oletab B. A. Rõbakov, et silinderlukkude arenenum standardtüüp võis tekkida Kiievi alal 11.—12. sajandil. Vastavalt sellele nimetabki ta könesolevaid lukke kiievi tüüpi lukkudeks. Ida poolt levisid nad ka Eesti alale, kus neid kasutati õige laialdaselt kuni 16.—17. sajandini.¹⁸⁰

¹⁷⁵ I. Manninen, Die Sachkultur Estlands, II Bd. Tartu 1933, joon. 4, lk. 40.

¹⁷⁶ Viltina (AI 3884:393, 3165), Ilpla (AI K 1:230), Uduvere (AI K15:216), Kaarma Loona (AI 507:5), Piila (Aspelin, nr. 1976; AI K9:23, 67) ja Paiküla (AI K3:37) kalmetest; juhuleidudena Pärni külast (AI 2501:19), Pöide (AI 2643:105) ja teadmata kohast Saaremaalt (AI K37: 38); Kaberla (joon. 19:3 käesolevas kogumikus), Harju Jaani Perila (AI 2712:55) ja Võisiku (AI 3171:2) kalmistust mandrilt.

¹⁷⁷ Vt. lähemalt B. A. Рыбаков, Ремесло Древней Руси. [Москва.] 1948, lk. 219—221, joon. 42; Gaerte, lk. 338, joon. 272.

¹⁷⁸ Mõned neist on pildistatud RK, tahv. 21:24, 26; Hartmann, tahv. I:17.

¹⁷⁹ Рыбаков, lk. 222 jj.; T. I. Arne, La Suède et l'Orient. Archives d'Etudes Orientales, 8. Uppsala 1914, lk. 199 jj.

¹⁸⁰ Näit. Otepää (AI 4036:1 1891, 1910) linnamäelt, Välgvi (AI 4209:110, 136, 137) kalmistust.

Üks kringlikujuline tuleraud on säilinud tervena (tahv. XI:4), teist samasugusest rauast on alles katkend (355). Neid kandsid enamasti mehed varrasaheliku abil võö küljes. Oma kujult esindavad sellised tulerauad Põhja- ja Ida-Euroopas üldlevinud tüüpi. Eestis kasutati neid kuni möödunud sajandini.

Kalmekivide vahelt ja põhjakruusalt leiti neli tervet ja kolm katkist kivi mu n a k a t.¹⁸¹ Need on peos hoidmiseks paraja suurusega, mõned on osaliselt siledad, mis näitab, et neid kasutati (vilja?) hõõrumiskividena. Üks poolik lõögijälgedega munakas (72) on olnud ilmselt lõögiriistaks. Selliseid munakaid esineb nii saarte kui ka mandri kivikalmistes juba varasematest aegadest peale. Kas neid pandi surnuile kaasa tööriistadena või mingil muul põhjusel, seda pole veel kindlaks tehtud.

5. NEEDID JA NELAD

Raudneete leiti Randverest 35.¹⁸² Mitmed neist on olnud tules ja katki murtud. Suurem jagu neete on 6—7 cm pikkused (tahv. XIV:3), nende seas ka kolm kahe raudplaadikesega ühendatud kaksikneeti (tahv. XI:10).¹⁸³ Väiksemaid, 1,5—4 cm pikkusi neete on vähem. Neete esines nii leirühmades kui ka neist väljaspool ebakorrapärasel kogu kalme ulatuses, seega on nad maetud kahtlemata koos surnu põletussäilmetega. Neetide leikohotide asetuse ja hulga põhjal võib arvata, et neid oli vähemalt pooltes matustes. Needid on eriti Saaremaa kivikalmetele iseloomulikeks panusteks.¹⁸⁴ Randveres esines neid rohkem kui teistes kalmetes. Neetide rohkuselt ületab Randvere kalme ainult Viltina kivikalmistu, kust neid leiti üle tuhande. Sealsed needid on aga üldiselt lühemad, 2—4 cm pikkused ja pärinevad paadimatusest. Neete pandi surnuile kaasa ilmselt paadi või laeva sümbolitena, kusjuures selleks valiti eeskätt suuremaid neete. Samasugusteks sümboolse tähendusega esemeteks olid teatavasti ka hobuse suitsed, valjad ja sadulaosad.

Üldiselt esineb neetidega põletusmatuseid alati samades piirkondades, kus tunti ka matmist paadis. Neete on kalmetest leitud eriti Skandinaavias. Sealsetest põletusmatustest leitud needid pärinevad sagelasti ka kirstudest ja kastidest, mis on surnuga koos ära põletatud.¹⁸⁵ Tuleb märkida, et ka mõne Randverest leitud needi juures oli plekiribasid, mis sobiksid kirstu rautamiseks, ja lukk, mida võidi kasutada kirstu sulgemiseks,¹⁸⁶ kuid neetide valdag enamik ei tohiks ometi kuuluda kirstudele. Vähesel määral esineb neetidega põletusmatuseid ka paaris mandri-Eesti kivikalmes.¹⁸⁷ Läti ja Leedu alalt pole neid seni leitud.

Raudnalelu leiti kokku 24, mõned neist on katkised, paljud põle-

¹⁸¹ AI 3895:303, 350, 500—502, 505.

¹⁸² AI 3895:102, 151, 164, 212, 230, 299, 313, 358, 360, 364, 371, 387, 395, 396, 409, 412, 422, 426, 455, 461—463, 465, 476, 479, 481, 485, 489, 490, 495, 496, 504.

¹⁸³ AI 3895:102, 358.

¹⁸⁴ Käku (AI 2601:2, 3995:15, 263, 353 jt.), Ilpla (AI K 1:70, 71), Uduvere (AI K15:74, 75), Oriküla (AI K4:73, 74), Karida (AI K5:25), Kogula (AI 2780:18, 38, 46, 115), Leedri (AI K24:2,3), Paju (ГИМ 44729 III отд. хр. 31/29а:4,5) kalmest.

¹⁸⁵ G. Hallström, Birka I. Stockholm 1913, lk. 27—84, tahv. 281; H. Rydh, Förhistoriska undersökningar på Adelsö. Stockholm 1936, lk. 18—158; S. Lindqvist, Ynglingaätten gravskick. Fornvännen 1921, H. 2, lk. 107.

¹⁸⁶ AI 3895:115, 282, 361 kiviringis R.

¹⁸⁷ Kullamaa Laukna (AI 3913:1, 20—22), Raasiku Ohklase (AI 3505:46—50; 3602:55—59). Peale selle leiti rohkesti neete Aseri kivikalmest Viru ranniku lähedal. Sealset needid pärinevad paadimatusest.

nud.¹⁸⁸ Nende hulgas on ka üks hobuseraua naela katkend (477). Suurem hulk naelu asetses mitmesuguses sügavuses kogu kalme ulatuses laialli. Naelad pärinevad ilmselt puuesemete küljest, mis koos surnuga ära põletati. Mõningaid naelu leiti koos neetidega ka leiurühmadest. Võiks arvata, et need naelad on sàmuti paadi asendajatena surnuile kaasa pandud nagu needidki või pärinevad nad surnuga põletatud paadi osast.

6. KAALUD, VIHID, MUNDID JA HÖBEDATÜKIKESED

Kaaludest on säilinud prunksist kolmeosaline neetidega ühendatud kang (tahv. XIV:4). See leiti kokkupandult, nagu kaale tavaliselt kapsli sees kaasas kanti. Üsna kaalukangi lähedal oli ka kaks peent, vahelduvalt ühe- ja kahekordsetest röngaslülidest koosnevat pronksketi katkendit (369, 383). Need pärinevad ilmselt kaalukausi küljest, kuna keeketid olid teistsugused. Kaalu küljest pärineb ka üks 2—3-keermelistest spiraallülidest ketikatkend (351). See leiti hoopis kaugemalt ja on kuulunud teisele kaalule.

Kaaluvihte leiti 13. Need on kõik kerakujulised, kahe lapiku vastasküljega, millele on tembedatud silmakesed või täkked (tahv. XI:3). Enamus neist on rauast,¹⁸⁹ kolm prunksist (387). Kahele raudvihile on valatud pronkssüdamik (173, 280). Kaalud ja vihid on Saaremaa kalmetes üsna tavaliseks leiuks — seni on siit teada seitse kaalu ja üle poolesaaja vihi,¹⁹⁰ seega umbes kaks korda rohkem kui mandril. Niisuguseid kaale kasutati peamiselt hõbeda kaalumisel. 10.—14. sajandil kohtame neid kõikjal Ida- ja Põhja-Euroopas. Nende suhteliselt sage esinemine Lää nemere rannikualadel — Saaremaal, Kuramaal, endises Ida-Preisis jm.¹⁹¹ annab tunnistust elavast kaubavahetusest.

Hõbemünt leiti neli. Nende seas on üks Bütsantsi münt (343), vermitud Basileios II Bulgaroktonose ja Konstantinus X (VIII) Porfyrogennotose ajal (976—1025).¹⁹² Nagu näitab prunksist kand, kanti seda münti ripatsina. Kahel mündil on katkised ääred, võimalik, et ka neid on kantud ripatsitena. Üks neist (368) on vermitud Kölvi peapiiskopkonnas Andernachis keiser Heinrich II ajal (1014—1024). Teine (370) on tules tugevasti kannatanud ja pole seetõttu määratav. Kolmas (450) on araabia münt, äraraiutud äärtega ja lähemalt määramatu. Seda on ilmselt kasutatud maksevahendina kaalu alusel.

Peale selle leiti veel paar sulanud hõbedatükit.¹⁹³ Need pärinevad mingist katkiraikutud esemest, mida kasutati maksevahendina samuti nagu ülalmainitud hõbesõlgegi.

¹⁸⁸ AI 3895:44, 110, 111, 119, 125, 141, 179, 210, 328, 389, 421, 436, 440, 447, 457, 471, 480, 482, 488, 504.

¹⁸⁹ AI 3895:1, 22, 66, 159, 311, 386, 387.

¹⁹⁰ Näit. Viltina (AI 3884:831; 1528, 3196 jt.), Uduvere (AI K15:206, 207), Paiküla (AI 2502:21), Sauvere (AI K13:23) kivikalmetest.

¹⁹¹ RK. tahv. 26:2, 7; Latviešu kultūra senatnē, tahv. 77; Gaerte, joon. 269b, lk. 335; Kivikoski, EZF II, joon. 762.

¹⁹² Mundid on määranud prof. U. Masing.

¹⁹³ AI 3895:170, 287, 425.

7. KERAAMIKA

Savinõukillud on kivikalmetes kõige massilisemaks leiuks. Randvere kalmistust leiti ligikaudu 750 kilda. Enamus neist on väiksed ($2-3 \text{ cm}^2$), suuremaid ($5-8 \text{ cm}^2$) kilde on umbes sadakond. Terveid savinõusid pole üldse säilinud, mõningate suuremate nõude tükke oli siiski võimalik kokku liimida.

Savinõukilde esines üle kogu kalme. Mõnikord leiti neid koos metall-esemetega, enamasti aga eraldi. Enamik kilde asetses hajali, üksteisest eemal, nagu oleksid need tahtlikult laialti puistatud. Mõnelt poolt leiti aga ka üheskoos kobarikuna rohkesti sama nõu katkendeid. Üks niisugune kobar oli kiviringis F (387), teine leiurühmas S (415, 419). Viimase lähe-dalt leiti ka põlemata loomaluid (vt. tahv. VI, VII). Teistes leiurühmades oli savinõukatkendeid palju vähem, mitmes rühmas nad üldse puudusid. Võrreldes leiurühmadega esines savinõukilde mujal kalmealal rohkem. Nii oli rohkesti kobaranana koos leitud ühe nõu kilde ruudus b/4 (314, 399, 444) ja e/5 (29, 32, 41, 42, 50). Mõningaid sama nõu kilde oli ka ruudus e/4 (3, 4, 7). Seega erinevalt metallsemeist ei koondu savinõukillud min-gil määral matuseid tähistavatesse leiurühmadesse. Samuti esines neid kalmistu pealmiste kivide vahel tunduvalt rohkem kui muid leide.

Savinõukildude asend nagu ka asjaolu, et neil puuduvad põlemisjäljed näitab, et paljud neist ei kuulu surnute panuste hulka. Neid kilde, mis olid koos metallsemetega leiurühmades, võiks oletamisi pidada panusteks, mis lisati surnu säilmetele alles matmisel. Sel puhul tuleb arvata, et nõu või nõud lõödi enne matmist katki ja et ainult osa kildudest pandi surnule kaasa. Enamik savinõukatkendeid, eriti need, mis olid kõrgemal asetsevate kalmet katvate kivide vahel, samuti kobaras leitud sama nõu katkendid pärinevad ilmselt toidunõudest. Seda lubavad oletada põlemata, toidujäätmadena äravisaatud loomaluud, mida esines kohati savinõukildude lähdal. Pärast kalme pinnal peetud peiesid või muud tavakohast söömaaega visati tühjad nõud sinnasamasse katki, mistöttu tükid sattusid laialti, või jäeti nõud lihtsalt kalmele, kus nad ise purunesid.

Panustena surnuile kaasaantud ja toiduga või muul viisil kalmesse sattunud savinõud on oma kuju ja koostise poolest täiesti sarnased.

Savi koostise järgi võime eraldada kahesuguseid nõusid. Ühed on val-mistatud koredast, kivipuru sisaldavast savist, teised peenema liivaga segatud savist. Peale selle leiti veel üksikuid kilde arvatavasti kedral teh-tud nõudest ja vähesel määral võõrapärase ornamendiga väljast sissetoo-dud keraamikat.

K i v i p u r r u g a s e g a t u d s a v i s t n õ u d

Suurima osa kogu keraamikast moodustavad koredast vähesel jäme-dama kivipurruga segatud savist valmistatud nõude killud, mida leiti ühte-kokku 631.¹⁹⁴ Need on köik heledad, kollakaspuru, mõnikord ka punaka värvusega, kätsitsi vormitud, hea põletusega nõude tükid. Nõud on olnud lameda põhjaga, kaunis suured, lillepoti- või pangetaolise üldkujuga (tahv. XV:11, 12). Säilinud katkendite järgi otsustades oli põhja läbimõõt 12,5—

¹⁹⁴ AI 3895:1, 2, 7, 8, 20, 21, 24, 26, 38, 53, 54, 67, 71, 74 — 76, 78, 80, 85, 87, 96, 101, 117, 120, 121, 126, 127, 132, 142, 145, 155, 166, 168, 173, 176, 177, 190, 193, 202, 205, 209, 211, 214, 221, 227, 228, 241, 242, 247, 252, 256, 263, 268, 278, 295, 314, 318, 326, 331, 369, 375, 387, 389, 391, 392, 399, 415, 418, 419, 442, 444, 458, 470, 485, 490, 499.

14 cm (177, 195), suuääre läbimõõt umbes 18—22 cm, kõrgus ligikaudu paarkümmend cm (127), seina paksus 0,5—0,9 cm. Nõude seinad tõusid püstjalt, väikesel kaldega väljapoole. Võrik on samuti veidi väljapoole pööratud, üldiselt aga vähe rõhutatud. Nõud on pinnalt tavaliselt hoolikalt tasandatud. Eriti sisepinda siluti sageli mingi esemega, millest on jäanud mitmesuguse suunaga paralleelsooni. Ebatasaste pindadega kilde on vähe (tahv. XV:9). Enamik kirjeldatud nõudest on ilustamata, ilustatud nõudest leiti ainult 27 kilda.¹⁹⁵ Savi koostise, samuti ka üldkuju poolest ilustatud nõud teistest ei erine, ainult seinad on Neil pisut õhemad — 0,5—0,7 cm paksused, ka võrik on hoolikamalt vormitud. Ornament kulgeb laia vööndina võriku all õlal, nõu kõige laiemas osas. Võrik ise ja enamus nõu alaosast on ilustamata. Ilustuseks on tavaline plett- või vörreornament (tahv. XV:7). Vastavad sooned on veetud pehmesse savisse mingi peene esemega, näiteks luunõela otsaga. Samalaadset ilustust kohtame Saaremaa iseloomulikel laienevate otstega käevõrudel, keekandjatel ja teistel esemetel.

Niisugustest nõudest pärinesid kõik kobarikkudena leitud killud, katodujäätmel leiti mainitud kildude juurest. Selle järgi võib arvata, et kirjeldatud nõusid kasutati toidu hoidmiseks ja võib-olla ka söömisel. Paisstab, et toitu neis ei keedetud, kuna nõgiseid põhjatükke ei ole ja ühegi killu siseküljel pole märgata ka keetmisel tekkinud kõrbekihti.

Sellised püstjad nõud olid nii saartel kui ka mandril tuntud juba varasematest aegadest ja neid kasutati laialdaselt kuni 13. sajandini. Eriti levinud olid nad Saaremaal, moodustades valdava enamuse sealsete kivikalmete keraamikast.¹⁹⁶ Samasugusel viisil ilustatud savinõusid esineb sageli Lääne- ja Loode-Eestis, Keskk- ja Ida-Eestis aga väga vähe.¹⁹⁷ Lähemaid vasteid leidub ilustatud nõudele ka Kuramaal ja semgalite alal, mõningaid kaugemaid parallelele on teada kurši alalt Klaipeda ümbrusest, Birkast ja Lääne-Soomest.¹⁹⁸ Üldiselt oli savinõude ilustumine Saaremaal palju tavalisem kui mandril. See sõltus olulisel määral nõude valmistamisviisist. Mandril võeti varem kasutusele potikeder, mistõttu tekkis nn. tehniline ornament — sirged ja lainelised horisontaaljooned, nõude käsitsi kaunistamine aga jäi tagaplaanile. Saaremaal vormiti seevastu veel 13. sajandil valdag enamus savinõusid käsitsi, mistõttu ka nende ornament on rikkalikum ja omapärasem.

Peenema koostisega savist tehtud nõud

96 katkendit päinevad nõudest, mis on vormitud käsitsi peenema liiva või vähesel peene liivapurruga segatud savist. Suurem osa neist — 67 kilda — on samuti püstjate seittega lillepotitaoliste nõude katkendid. Oma vär-

¹⁹⁵ AI 3895:207, 235, 241, 256, 258, 263, 264, 392, 418. Tegelikult on neid muidugi rohkem, kuid ilustatud nõude alaosast päinevaid kilde ei saa eraldada ilustamata nõude kildudest.

¹⁹⁶ Viltina (AI 3884:2759, 3111, 3213, 3865 jt.), Kogula (AI K29:11, 2780:13), Piila (AI K9:71), Käku (AI 3995:367, 432, 705 jt.), Kihelkonna Loona (AI 3822:265), Paju (AI K14:23, 24) jt. kivikalmetest; vt. ka MEL, joon. 141:2; MAL, joon. 25:1.

¹⁹⁷ Nissi Vardi (Friedenthal, joon. 3:32, 41, 51), Haimre (AI 3988:27 jt.), Laukna (AI 3789:37, 154 jt.), Viljandi Madi (AI 2433:14—16, 2590:6—13) kalmest, Iru, Varbola, Lõhavere (MEL, joon. 38, 119:2, 141:3) ja Rohumäe (AI 2559:1—6) linnustelt.

¹⁹⁸ 1936. gadā izrakto pieminekju izstāde, joon. 1 lk. 25, joon. 2, 3, lk. 37; Hoffmann, tahv. XIV c, d, f; Arbmahn, Birk, tahv. 242:1—4; Kivikoski, Auraflussgebiet, tahv. XXXVIII:5, 6.

vuse, üldkuju, vöriku ega seinte paksuse poolest need eelnevalt käsitletud nõudest märkimisväärselt ei erine. Nagu näitavad säilinud katkendid, oli enamus peenema koostisega savinõudest ilustatud.¹⁹⁹ Ornament on sama-sugune kui jämedama koostisega nõudelgi, kuid hoolikamalt teostatud ja pisut keerulisem — näiteks plettornamendi keskele on mõnikord vajutatud veel silmakesi (tahv. XV:3, 8). Töenäoliselt pärinevad ilustatud nõude alaosast ka teised sama värviga ja koostisega väikesed siledapinnalised ilma ornamendita katkendid.²⁰⁰

17 hallikasmustjat katkendit pärinevad väiksematest lamedapõhjalistest, nõrgalt väljapoole kaarduva vörikuga nõudest.²⁰¹ Need on väga hoolikalt silutud pinnaga, seina paksus 0,4—0,7 cm, põhja paksus kuni 0,9 cm. Kõik mainitud killud leiti üksteise lähedalt, osa neist kuuluvad ühele nõule. Väiksel arvul on selliste tumedate siledapinnaliste savinõude katkendeid leitud ka teistest Saaremaa kalmetest.²⁰²

12 heledat kollakaspruuni katkendit pärinevad väikestest madalatest kausi- või liuakujulistest nõudest.²⁰³ Neil olid lamekumer põhi, mõhkjad seinad ja kergelt väljapoole pööratud vörik. Nõud on tehtud vähesse peene liivaga segatud savist ja nad on õhukeste, 0,3—0,5 cm paksuste seintega. Mainitud katkendid kuuluvad kahele nõule, milles üks oli ilustamata, teisel aga kulges vöriku all ebakorrapärane vörreornament (tahv. XV:10). Selle kõrguseks võib arvestada ligikaudu 7—8 cm. Kuju järgi sobiksid niisugused nõud kõige enam toidunõudeks. Madalad nõud olid üldiselt tundud nii Saaremaa kui ka mandril ja teistel naaberaladel.²⁰⁴ Võrreldes kõrgete nõudega esineb neid kõikjal palju vähem.

Kedral (?) valmistatud keraamika

Kümmekond katkendit pärinevad mustjashalli, tuhmilt läikiva välispinnaga nõudest.²⁰⁵ Otsustades nende asetuse järgi kalmes, samuti ornamendi, põletuse ja seinte paksuse järgi, kuuluvad nad kahele nõule. Nagu näitavad säilinud servaosad, on teise nõu suu läbimõõt olnud ligikaudu 12 cm (tahv. XV:6). Mõlemad on tehtud vähesse kivipurruga segatud savist. Seinte paksus on 0,4—0,7 cm. Vörik on pööratud väljapoole, õlg paistab olevat kumer. Niisuguse õlaga nõudel olid alati lame põhi ja püstjad seinad. Vöriku välisküljel kulgevad sirged horisontaalsed sooned, nende kõrval on laineliste soonte vöönd, selle all, nõu õlaosas aga plettornament (tahv. XV:4—6). Tumehalli väga sileda välispinna poolest sarnanevad kõnesolevad killud peeneteralise liivaga segatud savist nõu katkenditega, erinevad neist aga savi koostise ja rikkaliku ilustuse tõttu.

Kirjeldatud nõudele pole päris täpseid vasteid mujalt teada. Säilinud kildude põhjal ei saa kõnesolevate nõude valmistamisviisi täie kindlusega määrama: vöriku profili ja kedrakeramikale iseloomuliku sirge ning lainelise soonornamendi järgi võiks oletada, et nad on tehtud kedral. Ebatasane sisepind aga sarnaneb rohkem käsitsi tehtud nõude omaga.

¹⁹⁹ AI 3895:18, 25, 29, 32, 41, 42, 47, 50, 88, 140, 224, 240, 241.

²⁰⁰ AI 3895:18, 23, 29, 50, 80, 118, 200, 221, 240, 369, 402, 415, 417, 499.

²⁰¹ AI 3895:198, 202, 205, 207, 211, 214, 215.

²⁰² Viltina (AI 3884:4244, 4261, 5005), Kihelkonna Loona (AI 3822:266) jt.

²⁰³ AI 3895:273, 277, 281, 398.

²⁰⁴ Kurevere (J. B. Holzmayr, Osiliana III. Verh. GEG X, Dorpat 1881, tahv. I:10) kivikalme Lääne-Saaremaal ja Iru, Kuusalu ning Peedu linnusest (MEL, joon. 29, 30, 67, 82, 83), Haimre (AI 2727:159) ning Övi (AI 3790:21) kalmest mandril; Kivilkoski, EZF II, joon. 962.

²⁰⁵ AI 3895:3, 4, 7, 69, 327, 499.

Importkeraamika

16 katkendit pärinevad kedral tehtud peene liivaga segatud savist nõudest.²⁰⁶ Need on tumehallid sileda, tuhmilt läikiva pinnaga, ilustatud sissevajutatud kolmnurkade, ühel juhul ka nelinurkade ridade ja sirgete horisontaalsoontega (tahv. XV:1, 2). Nõude kuju pole selge, kuna kõik killud on väga väiksed. Mõned samasuguse ornamendiga katkendid leiti ka Viltina kalmest.²⁰⁷ Mujal Saaremaal ega ka mandri-Eestis neid ei ole teada. Lähemaid vasteid on leitud ainult Birkast ja Haithabust, kuhu nad oma korda on sisse toodud Reini ümbrusest.²⁰⁸ Haithabus on sellise ornamendiga keraamika dateeritud 9. sajandi algusesse, Birkas 10. sajandi algusesse. Arvatavasti Rootsı või Ojamaa kaudu jõudsid mõned sellised nõud ka Saaremaale. Mainitud killud asetsesid enamasti hajali kalme alumiste kivide vahel ja põhjaliiva peal teistest leidudest lahus. Kaks neist olid leirühmades K ja M, mis sisaldasid mitmeid eriaegseid matuseid. Seetõttu ei saa kaasleidude põhjal importkeraamika matmise aega lähemalt määrrata. Kuna aga kalmistust teisi 9.—10. sajandi esemeid ei leitud, tuleb arvata, et kõnesolev keraamika maeti mitte varem kui 10. sajandi lõpul või alles 11. sajandil. Asendi põhjal võiks mainitud kilde vahest suurema töenäosusega kui kõiki teisi savinõukatkendeid lugeda surnule kaasaantud panuste hulka.

Järeldusi

Randvere kalmistu kasutamise aega saab määrrata peamiselt esemelise materjali põhjal, mis oma enamikus on küll ainult ligikaudselt dateeritav. Täpsemaid andmeid ei paku selleks ka mõned mündid, kuna müntide käibeaeg enne matmist on teadmata. Samuti ei anna kalmistu korratu siseehitus tema kujunemiskäigu ja üksikute osade varuse selgitamiseks kindlamaid pidepunkte. Teatavasti võisisime seal eraldada leirühmi, mis tähistasid matmisi nii kiviringidesse kui ka neist väljapoole. Kummagi matmisviisi vahel aga polnud märgata olulisi ajalisi erinevusi. Üksikute leirühmade dateerimisel kui ka kogu kalmistu kasutamise aja määramisel peame seepärast jälgima eri vanusega esemete paiknemist kogu kalme ulatuses (tahv. VII).

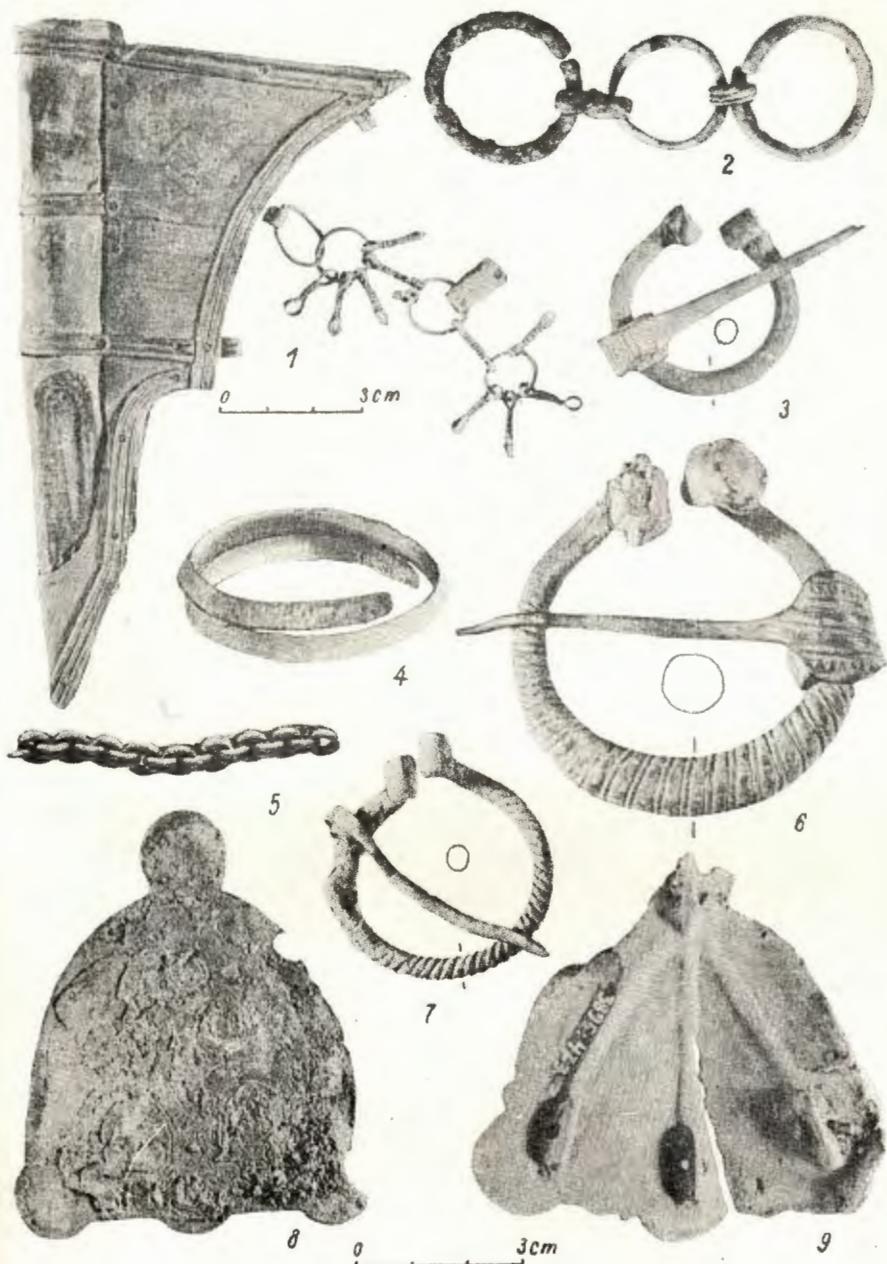
Leide, mida saaks dateerida 11. sajandist varasemaks, Randvere kalmistus ei ole. Nagu eelnevast selgus, kuulub varasemate, 11. sajandi leidude hulka importkeraamika. Vastavate kildude paiknemise järgi võiks arvata, et vanimad matused leirühmades K ja M kuuluvad hiljemalt 11. sajandisse. Samasse aega on dateeritud ka rihmakeel (tahv. XIV:1), mis asetses osaliselt kiviringiga piiratud leirühmas P. Kuna seal teisi lähemalt dateerivaid esemeid polnud, tuleks selle järgi kogu mainitud rühm asetada 11. sajandisse.

Hõbedaga ilustatud odaots (tahv. XII:1) ja samasuguse kaunistusega mõõgapideme kaitseraud (joon. 10:6) kuuluvad oma ornamendi põhjal 11. sajandi lõppu. Vermimise aja järgi (976—1025 ja 1014—1024) kuuluksid

²⁰⁶ AI 3895:68, 69, 85, 90, 93, 96, 97, 101.

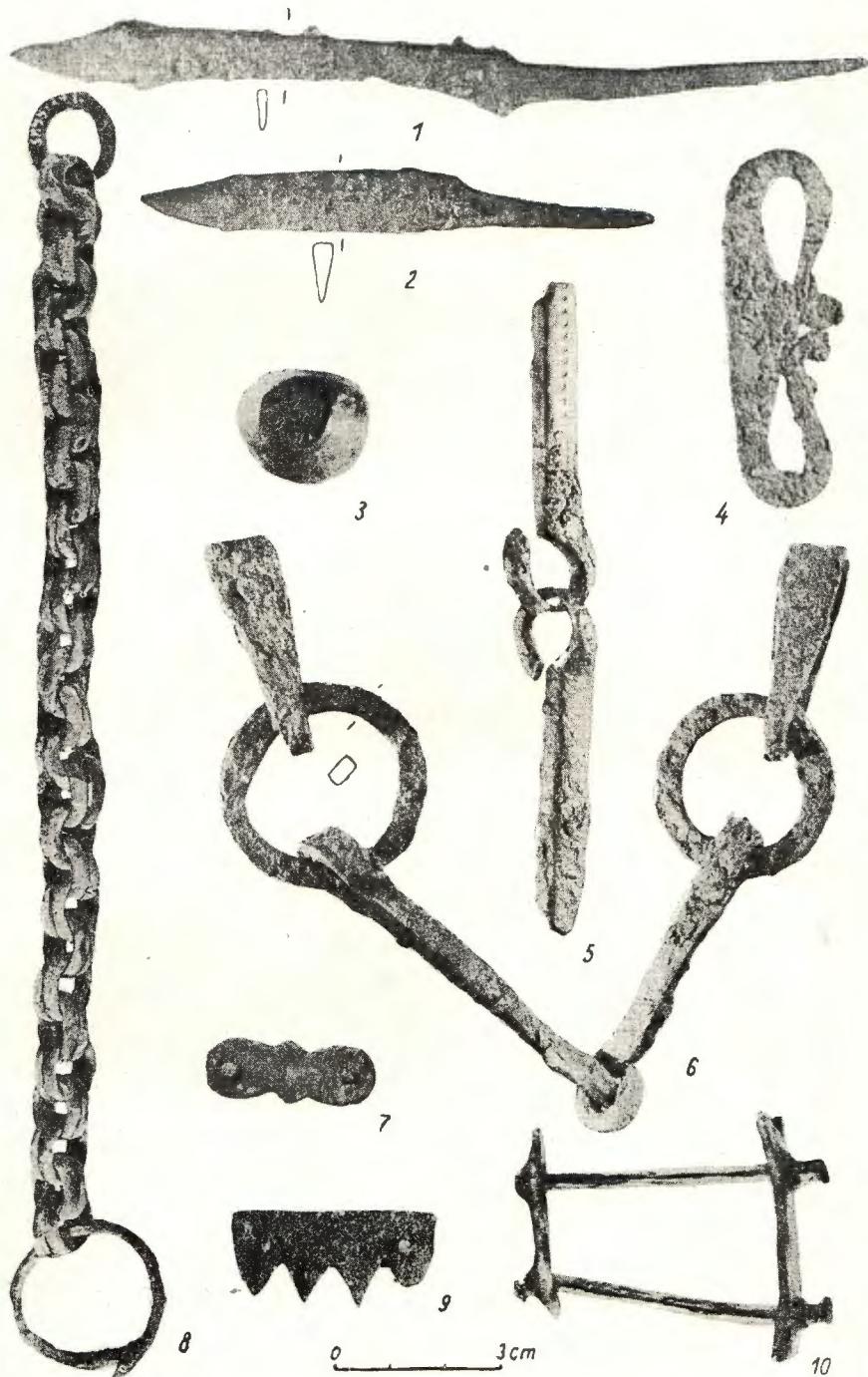
²⁰⁷ AI 3884:1083.

²⁰⁸ H. J a n k u h n, Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit. Zweite erweiterte Auflage. Neumünster [1938], lk. 145 jj., joon. 148z, 149; H. A r b m a n, Schweden und das Karolingische Reich. Kungl. Vitterherts Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 43 Stockholm 1937, lk. 99 jj., tahv. 19:5, 20:1, 3, 21.

Pronksesemeid Randvere kalmest. 1 — naiste noatupp; 2 — vööketi katkend; 3, 6, 7 — hoburaudsöled; 4 — käevöru katkend; 5 — rinnakee katkend; 8, 9 — keekandjad.
(AI 3895:35, 59, 16, 69, 14, 184, 260, 373, 473.)

Tahvel XI

Raud- ja pronksesemeid Randvere kalimest. 1, 2 — noad; 3 — kaaluviht (pronksist); 4 — tuleraud; 5, 6 — suitsed; 7, 9 — vöönaastud (pronksist); 8 — rinnakee katkend; 10 — kaksikneet. (AI 3895:331, 271, 77, 266, 197, 272, 261, 321, 232, 344.)

11. sajandisse ka kaks münti (343, 368), ripatsmüntidena on nad maetud aga töenäoliselt hiljem, mistõttu neid võib vaevalt arvestada vanimate leidude seas. Kõik mainitud leiud paiknesid kalmistu kesk- ja idaosas, kalme äärtel ega lääneosas nende vanimate leidude hulka kuuluvaid esemeid ei olnud.

Suurema enamuse Randvere kalmistu leiumaterjalist moodustavad 11. ja 12. sajandile iseloomulikud esemed.²⁰⁹ Need on ühtlasi omased kõigile Saaremaa ja Muhu kivikalmetele, hilisemais, laibakalmistuis neid ei esine. Siia arvatavaist esemeist võiks nimetada Saaremaa iseloomulikku laienevate otstega käevõru ja riinnanöelu (tahv. IX:16, 18, 19), ristikujulisi valjanaaste, pirnitaoliselt laieneva esiosaga raudpandlaid (joon. 10:1, 7), saehambulisi ja südame- ning kalakujulisi vöönaaste (tahv. IX:11, 14, XI:9), damastseeritud teraga ja Peterseni M-tüüpi odaotsi (tahv. XIII:1), looma-peakujuliste otsanaastudega rihmajagajat (joon. 10:5) jt. Neid esemeid esines üle kogu kalmistu peaaegu ühtlase tihedusega, sealhulgas leiu-ruhmades F ja R, mis olid piiratud ringikujuliselt asetatud kividega. Selle järgi kuuluksid mainitud kiviringid 11.—12. sajandisse, hilisemaid esemeid kumbki neist ei sisaldanud. Samuti esines sellest ajast pärinevaid esemeid leiu-ruhmades C, I, J, L, Q ja T, mis järelikult peaksid kuulumma tähen-datud perioodi. Rohkesti 11.—12. sajandisse kuuluvaid esemeid leiti ka üksikult hajali, kusjuures mitmed neist tulid päevalgele üsna kalme ääre-aladel.

Kõige hilisemad on kahtlemata esemed, mis tulid kasutusele 12. sajandil ja püsisisid tarvituse sel 13., osalt isegi 14. sajandil. Selliseid esemeid leidub niihästi kivikalmeis kui ka laibakalmistuis. Siia kuuluvad eriti suured ja rasked ehted, nagu vöökett, põiki soonitud kaarega hoburaudsölg ja naiste noatupp (tahv. X:1, 2, 6), ka ojamaa-balti tüüpi pronkspland (joon. 10:3), ristikujulised ripatsid, laia keskkeermega spiraalsõrmused ja kühmnaastud (tahv. IX:6, 8, 9), samuti noakujulise tera ja kisuga heite-odaotsikud (tahv. XIII:4). Kogusummas leiti neid palju vähem kui eespool nimetatud 11.—12. sajandi esemeid. Hilisemad 12.—13. sajandi leiud paik-nesid rohkem kalmistu äärtel nii üksikult kui leiu-ruhmades B, E, S, U ja V. Vähem leiti kõnesolevaid esemeid kalme keskosast, leiu-ruhmastest G, K, M ja kiviringist O. Kuna leiu-ruhmad S ja U ei sisaldanud üldse vanemaid esemeid, siis võib neid mainitud leidude põhjal dateerida 13. sajandisse. Samasse aega kuulub kahtlemata ka osa leiu-ruhmast V, mille me ühiseks rühmaks arvasime ainult tinglikult. Leiu-ruhm G tuleks hoolimata sellesse kuuluvast mündist dateerida ristripatsi järgi 12.—13. sajandisse. Samasse aega kuulub vastavate esemetate järgi ka leiu-ruhm E. Leiu-ruhmas B aga oli kaks eriaegset matust; neist mehe matus kuulub ilmselt 12. sajandisse, naise oma aga võib pärineda ka 13. sajandi algusest. Leiu-ruhmas K pärineb vanim (töenäoliselt naise) matus nähtavasti 11. sajandist, mehe oma aga 12. või 13. sajandist. Samasse aega tuleks arvata ka naise matus leiu-ruhmas M, millega paistab olevat üheaegne mehe matus samas leiu-ruhmas. Lähemalt dateerivaid leide viimases ei olnud. Kiviring O sisaldas münte ja 12.—13. sajandi esemeid kahest eri matusest. Mehe matus kuulub töenäoliselt 11.—12. sajandisse, naise matus pärineb 12. sajandi lõpust või 13. sajandi algusest. Arvatavasti kuuluvad 12. sajandisse kiviring H ja leiu-ruhmad D ning N, milles lähemalt dateeritavad esemed puudusid. Leiu-

²⁰⁹ Kumbagi sajandisse kuuluvaid esemeid pole seni veel õnnestunud täie selgusega eraldada.

rühma A ei saa samuti täpsemalt määrata, see võib kuuluda nii 12. kui ka 13. sajandisse.

Nagu näitas vanimate leidude paiknemine kalmes, rajati Randvere kalmistu 11. sajandil, kusjuures matmist nähtavasti alustati kesk- ja idaosast. Sel ajal ehitati vähemalt üks kiviring (P), võib-olla ka mõned teised kiviringid (O). Samal ajal maeti muist surnuid ka väljapoole kiviringe. Kõige rohkem on surnuid maetud 11. sajandi lõpul ja 12. sajandil. Sellest ajast päri neb enamus teadaolevaist kiviringidest, samuti ilma kiviringita leiu-rühmadest. Nagu näitab vastavate leidude paiknemine, laienes kalmistu 12. sajandi välitel tunduvalt põhja, lõuna ja lääne suunas. Samal ajal aga jätkus surnute matmine ka kalme keskossa. Viimased matused päri nevad 13. sajandist. Kiviringe sel ajal enam ei ehitatud. Surñud maeti nagu ennegi kalme äärtele ja keskele, ühel juhul isegi varem ehitatud kiviringi (O). Kalme äärtel võis üksikuid matuseid eraldada kõige kindlamini (leiurühmad U, S), kuna nad seal varasemate matustega enam ei segunenud, nagu see toimus mujal (leiurühmad K, M). Surnute matmine lakkas hiljemalt 13. sajandi keskpaiku, olles kestnud ümmarguselt 200 aastat. Matmiskombed selles ajavahemikus märkimisväärselt ei muutunud.

Leiurühmade, samuti hajali paiknenud esemetet ja luude hulga järgi võib umbkaudu arvata, et Randvere kalmesse on maetud üle 60 surnu. Antud leiuainese põhjal ei ole võimalik seda arvu täpsustada, mistöttu ei saa ka kuigi kindlalt määrata kalmet kasutanud elanikerühma suurust. Siiski pidi kirjeldatav kalmistu olema väikesearvulise kollektiivi matusepaik. Terve külakogukonna kalmistule, mida oleks kasutatud paari sajandi välitel, see kalme oma suuruse ja maetute hulga poolest ei vasta.

Nagu näitas Randvere vanem kivikalme, oli selle ümbruskond asustatud juba I aastatuhande esimesel poolel (joon. 9). I aastatuhande teisest poolest pole seni leide teada. Seevastu on rohkesti muistiseid II aastatuhande algusest. Neist tuleks nimetada esmajoones Viltina kivikalmistut, mis on Randvere kalmega enam-vähem samaaegne. Viltina kalmistu asetseb samanimelise küla põllul, umbes 2 km Randvere kalmest ida pool. 1940. aastal kaevati see kalme täies ulatuses läbi.²¹⁰ Randvere kalmest on ta umbes 6,5 korda suurem. Surnud olid maetud põletatult, muist kiviringidesse, millest üks oli tervelt ja kuus-seitse osaliselt säilinud. Enamikul matuseil polnud kiviringe, nad asetsesid lihtsalt õhukese korratu kivikatte all nagu paljud matused Randvere kalmeski. Leiud paiknesid Viltina kalmistus samuti rühmiti, kusjuures tihedad leialad vaheldusid leitühjade kohtadega. Mõni surnu oli põletatud paadis ja maetud koos paadi jäänustega. Viltina esemeline materjal sarnaneb Randvere leidudega, on aga suurema kalme töttu arvurikkam ja mitmekesisem. Kalmistu suurus näitab, et selle kasutajaks pidi olema rohkearvuline kollektiiv, arvatavasti suurem suguvõsa või külakogukond. Paadimatused vihjavad mereretkedesse osatähtsusele Viltina muistsete elanike majanduselus. Viltina kalme lähedale ulatuvas kitsas merelahes võib suure töenäosusega oletada ka muistset valgma kohta. Kas Viltina ja Randvere rahva vahel valitses mingi sugulusside, on teadmata.

Randvere lähdelt Kõigustest on teada mündiaare, mis sisaldas 7k anglosaksi ja saksa münti ning ühe araabia mündi.²¹¹ Kõigustest on peale

²¹⁰ Vt. lähermallt A. Vassara ja M. Schmiedehelmi kaevamisaruanded (AI-s). Leiud: AI 3884:5588.

²¹¹ Vt. E. Tõnissoni kirjutist käesolevas kogumikus, lk. 206.

selle leitud väike pajulehekujuline odaots ja Karjalasma ohvriallikast kaks saaremaa eritüüpi kolmnurkpäist rinnanõela koos kee katkenditega.²¹² Lähikonnast on teada veel rida juhuleide, mis ilmselt pärinevad lõhutud kalmetest. Nii on Audlas päevavalgele tulnud ristpeaga rinnanõel, Mustlas odaots, Laimjalas tuleraud ja muid esemeid, mille leiuolude kohta täpsemad teated puuduvad.²¹³ Muististe rohkuse järgi võib Pöide lõunapoolset osa, Köiguste ehk Randvere neeme pidada II aastatuhande alguses üheks tihedamini asustatud paikkonnaiks kogu Saaremaal. Asustuse tihedus seletub mullastikutingimustega, mis olid siin põlluharimiseks soodsamad kui mujal.

Põletusmatustega kivikalmed olid I aastatuhande lõpul ja II aastatuhande alguses Saaremaal ja Muhus valitsevaks kalmekujuks. Neid on seni teada umbes sadakond, milles aga teaduslike nõuete kohaselt on kaevatud vaid vähesid. Välise kuju poolest jagunevad nad põhiliselt kahte tüüpi: väikeste kivikuhelikkude või -kangrutega kalmistud ja lamedad kividega kaetud kalmeväljad.²¹⁴ Kivikuhelikud, mida saarlased ka raunadeks nimetavad, on vana kalmekuju, mis ulatub tagasi meie ajaväramisele eelnenud aega ja püsib kuni II aastatuhande alguseni. I aastatuhande esimesest poolest on peale nimetatud Randvere vanema kivikangru lähemalt uuritud veel nelja Tansi-Jaani kalmistu rauna Valjala.²¹⁵ Välise kuju poolest sarnaneb nendega rida I aastatuhande teise poolde kuuluvaid kalmeid. Nii on kangruid teada Kurevere kalmistus Saaremaa läänerannikul ja Mäla ning Päälda kalmistus Muhus. Kureveres on maapinniale kuhjatud umbes ühe meetri kõrgused kivikuhelikud. Nende all on leitud kiviring, millesse surnud on maetud põletatult.²¹⁶ Vanimad sealsetest matustest kuuluvad 7. sajandisse, kuid matmine on kestnud kuni 12. sajandi lõpuni. Mäla kalmes on tähele pandud kangru jalamit piiranud kiviringi. Mäla kalmistu kuulub 8.—9. sajandisse. Päälda kalmistus olid samuti kivikuhelike all põletusmatustega kiviringid. Sealsed leiud pärinevad 12.—13. sajandist.²¹⁷

Kalmeväljad seevastu on lamedad, ebakorrapäraselt suuremate ja vähemate kividega kaetud alad, mille ulatus pole tavaliselt välist määratav. Kalmeväljad on tekkinud I aastatuhande teisel poolel ja püsinud kuni 13. sajandini. Vanimatena neist tuleks nimetada Kärla Oriküla ja Kihelkonna Leedri kalmistut. Leedril on arvatavasti olnud ka kivikangruid.²¹⁸ Lähemad andmed selle kalmistu ehituse kohta siiski puuduvad. Oriküla kalmistus võis R. Hausmanni arvates tähdada mõnes kohas ebaselejaid kiviringe.²¹⁹ Ta oletab, et laiba põletamine toimus kalmes, mille järel põletuskoht kaeti kividega. Hilisematest kalmeväljadest on peale Randvere ja Viltina kaevatud osaliselt veel Kaarma lähedal asuvaid Käku ja Loona kalmistut. Esimene neist on suur õhukese kivikattega kal-

²¹² AI K47, 436:1, 2.

²¹³ AI K49:1, 2712:38, 3503; H. Moora, Saaremaa muinasaeg. Äratrükk koguteosest «Eesti», VI. Tartu 1933, lk. 43.

²¹⁴ RK, lk. LXXIII jj.; R. Hausmann, Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt. Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908, Riga 1909, lk. 21.

²¹⁵ Vt. E. Ariste ja M. Schmiedehelmi aruandeid kaevamistest Valjala Tansi-Jaani kivikalmel 1941. a. (AI-s).

²¹⁶ Holzmayer, lk. 16—20; Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 66.

²¹⁷ Holzmayer, lk. 31—37, tahv. I:23; Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 133.

²¹⁸ Saaremaa ja Muhu muinasjäänused, lk. 67; Hausmann, Übersicht, lk. 21.

²¹⁹ R. Hausmann, Der Aschenfriedhof auf dem Kalmomäggi in Orrküll (Kp. Kergel). Sb. GEG 1889, lk. 122—129.

meväli. Seal on tähele pandud ka madalaid, kuni 20 cm kõrgusi kühme. Käkul on seni välja kaevatud kümmekond peaaegu tervet kiviringi. Kiviringid on korralikult ehitatud ja asetsevad peaaegu ridamisi üksteis lähedal. Kiviringide sees on tavaliselt pöletusmatused, ringidest väljapool on surnuid maetud harva. Loonal on lahti kaevatud üks sama sugune kiviring, milles J. B. Holzmayeri järgi olevat olnud pöletusmatus.²²¹ Mõlemad kalmistud kuuluvad umbkaudu 11.—12. sajandisse.

Ajalist erinevust on kirjeldatud kalmetüüpide vahel raske kindlak määräta. Nii kivikuhelikega kalmistuisse kui ka kalmeväljadele maeti surnuid rõöbiti kuni 12. sajandi lõpuni. Kiviringid kuulusid algselt kivikuhelikesse. Vanimaid kiviringitaolisi moodustisi esines juba Tansi-Jaan kalmistus I aastatuhande esimesel poolel. Oma ehituselt olid kiviringid seal üsna ebakorrapärased (kui see ei olenenud nende halvast säilivusest) ja kõik surnud ei olnud maetud ringi. Mõnes raunas kiviringid koguni puudusid. Kurevere kalmistus olid kiviringid samuti kivikuhelike all. Vanim neist kuulus, nagu öeldud, 7. sajandisse. Kõige korrapärased maid kiviringe on seni leitud 11.—12. sajandi kalmeväljadel. Siingi kuhjati kiviringi peale algselt nähtavasti rohkem kive, kuid aja jooksul need kivikühmed lamenesid ega ole praegu enam muust kalmistu kiviladel mesti eraldatavad. Surnud on tolle aja kalmeväljadel, seevõrra kui senistel uurimistel on võidud tähele panna, maetud reeglipärasel kiviringides väljapoole ainult erandjuhtumeil. 12. sajandist peale ei ehitatud alati enam kiviringe ja kalmete siseehitus muutus korratumaks. Kiviringid on sel ajal üldiselt hooletult laotud, sageli on nad poolikuks jäetud, surnuid hakati ikka enam ja enam matma väljapoole ringe. Kivikuhelikest pole neis kalmetes enam mingeid jälgji. Sellised kalmistud on nimelt Rändvere ja Viltina, mis seega esindavad Saaremaa kivikalmete kõige hilisemat astet. Nendega osalt paralleelselt püsis aga ka varasem kalmekuju — kiviringide ja -kuhelikega kalmistud (Kurevere, osalt Käku).

Pöletusmatustega kivikalmed olid I aastatuhande lõpul ja II aastatuhande algul levinud ka Eesti mandril. Mandri kivikalmistud on aga Saaremaa omadest tunduvalt monumentaalsemad. Üksikuid väikseid kivikuhelikke mandril ei püstitatud, ka ei ehitatud seal kiviringe. Vastavalt ümbrisseva looduse tingimustele kasutati Keskk- ja Lõuna-Eestis kalmete ehitamisel suuri raudkive, mis asetati kalmele ilma igasuguse korrata. Nii tekkisid väliselt lamedad, ümbrusest enamasti selgelt esiletoosvad kivivared nagu näiteks Kõola kalmistu Jõgeva rajoonis.²²² Põhja- ja Lääne-Eestis kasutati paekive. Eriti Lääne-Eesti lamedad õhukese paekivikattega kalmed on väliselt Saaremaa kalmistutega väga sarnased. Kõige lähemate paralleelidena Randvere kalmele võiks neist nimetada Märjamaa Lümandu, Nissi Vardi ning Karuse ja Kullamaa Laukna kalmeid.²²³ Panused ja surnute pöletussäilmed asetsesid rühmiti kivide all ja alumiste kivide vahel nagu Randvere kalmeski, ainult matuseid piiravad kiviringid puudusid. Ka nimetatud kalmete esemelises materjalis on Randvere kalmistu leidudega palju ühist, nagu näiteks samasuguse ornamendiga käsitsi vormitud keraamika. Mainitud kalmed kuuluvad 12.—13. sajandisse. Laukna kalmistus esines peale pöletusmatuste ka terve rida hilismaid laibahaudu.

²²⁰ Vt. lähemalt L. Metsari Käku kivikalme kaevamisaruanded 1948.—1949. a. (AI-s).

²²¹ Holzmaier, lk. 10—13.

²²² Tallgren, ZAE II, joon. 64. Vt. ka H. Moora Laiuse kihelkonna muististe kirjeldust 1921. a. ja A. Pärsi aruannet Kõola kivikalme kaevamisest 1950. a. (AI-s).

²²³ Friedenthal, lk. 147—160, vt. ka tema aruannet Lümandu kivikalme kaevamisest 1937. a. ning A. Vassara aruannet Laukna kalmistu kaevamisest 1939. a. (AI-s).

Teatud paralleelte esineb Saaremaa kivikalmetele Kuramaa liivlaste alal. Seal jätkus I aastatuhande lõpul matmine lamedatesse korratu siseehitusega kivikalmetesesse. Samal ajal olid seal levinud ka kivikuhelike või -kangrutega kalmistud.²²⁴ Erinevalt Saaremaa kivikalmetest esines aga liivi kalmistuis põletusmatuste kõrval ka laibamatuseid. Kiviringe pole Kuramaa liivlaste alalt leitud. F. Kruse ja J. Bähri andmetel olnud kiviringitaolisi moodustisi Väina liivlaste kalmistus Aizkraukles.²²⁵ Seda küsimust on hiljem uurinud V. Ginters.²²⁶ Tema kaevas 10.—12. sajandi liivi kalmistus (Salaspils Laukskola Väina paremal kaldal) lahti suure kiviringi. See asetses aga haudadest täiesti eraldi ega sisaldanud üldse matuseid. Gintersi järgi oli Laukskola kiviring nagu ka sellele täpselt vastavat Aizkraukle ringid mitte otseeks kalmeehitiseks, vaid kultuse või matustega seotud rituaalseste toimingute kohaks.

Kivikalmeid on mainitud ajajärgust teada ka Soome mandri lääne- ja lõunaosast.²²⁷ Need on suurtest kividest kokku kantud lamedad, ilma kindla sisestruktuurita kalmistud, millesse surnud on maetud põletatult. Lähemaid ühisjooni Eesti saarte ja Lääne-Soome kalmete vahel pole siiski märkata.

Mujal naaberadaladel ei esine üleni kividest ehitatud kalmistuid. Ka Eesti mandril, Kuramaal ja Lääne-Soomes polnud kusagil kivikalmed vaadelaval perioodil sedavõrd valitsevaks kalmekujuks kui Saaremaal. Mandri-Eestis, Soomes ja lõuna pool oli kõnesoleval ajal rohkem levinud laibamatmine maa-alustesse haudadesse. Edela pool, kuršidel, valitsetes küll põletusmatus — surnud põletati seal maasse kaevatud lohkudes ja maeti sinnasamasse.²²⁸ Kuršidel oli tavaks matmisel kõik tulest säilinud suuremad esemed katki murda, nagu seda võis tähele panna ka Saaremaa kivikalmete panuste suhtes. Sama nähtusega puutume juba varasematelgi perioodidel kokku ka mandri-Eesti kivikalmete inventaris, kuigi seal panuseid alati nii järjekindlalt pole katki murtud nagu kurši alal ja Saaremaal.

Ka kaljuses ja kividerikkas Kesk- ning Põhja-Rootsis olid mullast ehitatud käabaste kõrval levinud mitmesugused kividest kalmed, mille all või jalamil oli kividest laotud ring või ruut.²²⁹ Surnud maeti neisse kalmistesesse nii põletatult kui ka põletamata. Olgu tähendatud, et Ölandi saarel valitsetes rohkem põletusmatus, kuna Ojamaal oli ülekaalus laibamatus.²³⁰ Rootsi kalmed olid aga arenenud oma teed ega ole sellel hilisel perioodil lähemalt vörreldavad Saaremaa kalmistutega.

Kui kõrvale jäätta Roots'i kivikalmed või mitmel viisil kividega tähistatud kalmed, siis leiame viimasest aastatuhandest e. m. a. kunj kõnesoleva hilise perioodini traditsiooni matta surnuid kividest laotud kalmetesesse peaasjalikult läänemerresoome hõimudel, eestlastel, Kuramaa liivlastel ja soomlastel. Üksikasjades arenesid aga need igal pool mõnevõrra oma moodi. Oma teed arenesid kivikalmed ka Saaremaal. Kuna mandri-Eestis kivikalmistud hiljemgi üldiselt nagu juba meie ajaarvamise I aastatuhande

²²⁴ Sturms, Liven, lk. 32 jj.

²²⁵ Kruse, tahv. 59:XI, lk. 9; Bähri, tahv. I:1, lk. 2.

²²⁶ V. Ginters, Rituelle Steinkreise auf livischen Gräberfeldern der jüngeren Eisenzeit. OES Toim. XXX 1, lk. 118—125.

²²⁷ Kivikoski, Auraflusgsgebiet, lk. 8; A. M. Tallgren, Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset. Helsinki 1918, lk. 50.

²²⁸ Sturms, Liven, lk. 42 jj.

²²⁹ O. Almgren, Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden. Uppsala [1923.] lk. 50—53; Rydh, lk. 48—51, 165—166, 175—176.

²³⁰ M. Stenberger, Öland under äldre järnåldern. Stockholm 1933, lk. 75 jj.

algul ühise kompaktse ehitusena suuremaist kividest suhteliselt väiksele alale kokku laoti, omandasid nad Saaremaal sama aastatuhande teisel poolel väiksemate kivikuhelikkude või varedede hajusa rühma kuju. Surnute matmise jätkumisega nii uutesse varedesse kui nende vahele kujunesid säärased kalmistud mõnikord üsna laialdaseks pidevaks lamedaks kivistikuks, mida siin nimetame kalmeväljaks. Väliselt sarnanevad Saaremaa lamedate kivikalmistutega kõige enam mõned Läänemaa rannikul asetsevad kivikalmed. Sarnasus tuleb eelkõige võib-olla samasugusest, enamasti paest koosnevast kivimaterjalist. Saaremaa kalmistuile omaseid kiviringe pole Läänemaal, nagu öeldud, tähele pandud.

Varasemate kompaktseid ehitatud kollektiivse matmisviisiga kalmete asemele üksikuist väiksemaist, sageli kiviringiga omaette eraldatud varedest koosnevate kalmistute ilmumine oli arvatavasti ühenduses üksikperede suuremaist kollektiividest eraldumise protsessiga, mida samal ajal võib jälgida kõikjal Baltimail ka leiuainese iseloomu muutumise järgi. Kui meie tähelepanek, et aegapidi kiviringidega kalmevarede piiramine korrapäratumaks muutus, ei peaks olema juhuslik, võiks selles vahest näha tähendatud üksikperede eristumisprotsessi süvenemise märki.

Lõpuks aga oli ühiskondlik-majandusliku baasi muutumisega ka põline kivikalmete traditsioon end üle elanud. 12.—13. sajandil muutuvad kivikalmed ehituselt korratuks ja annavad aset uuele matmisviisile — maa-alustele laibakalmistuile. 13. sajandi lõpul muutuvad maa-alused laibakalmistud juba üldiseks nähtuseks. Neist on seni läbi uuritud Karja ja Kihelkonna Loona kalmed Saaremaal ning osaliselt samasugune matuspaik Viiral Muhu saarel.²³¹ Näib, et selle uue matmisviisi omandas ristiusu tavast kõigepealt jõukas ülikond, milles tohib ilmselt näha uue, feodaalsele ühiskonnale omase ideoloogia omandamist.

Saaremaa rahvastiku materiaalse kultuuri arenemist oma erineval teel näitab ka kivikalmete rikkalik inventar. Randvere kalmistu leiuaines sisaldb enam-vähem kõigile teistelegi saarte kivikalmetele omaseid esemeid. Märkimisväärseid erijooni see teistega võrreldes ei näita. Selliste, eeskätt Eesti saarte kivikalmetele iseloomulike leidudena tuleks nimetada kõige-pealt kohalikku tüüpi esemeid, nagu suuri kolmnurkse, plettornamendis ilustatud peaga rinnanöelu (tahv. IX:16, 18), jämedaid rinnakeesid (tahv. XI:8), laiu, laienevate otstega käevörusid (tahv. IX:19) ja kahekordse esisosaga kaelavörusid. Enamasti kõik mainitud rasked, toretsevad ehted on kohalikud tüübhid, mujal väljaspool Saaremaad ja Muhut neid peaaegu ei esine. Seega tuleb neid pidada saarte materiaalse kultuuri kõige iseloomulikumaiks elementideks. Nimetatud esemete väljakujunemisele on avaldanud teatud mõju saarlaste tihe suhtlemine balti hõimude, eeskätt mere-sõitu ja kaubandust harrastavate kuršsidega, kellega saarlastel oli väga tihedaid ühendusi. Kurši ehetele oli omane samasugune massiivsus, nagu see hiljem avaldus saaremaa eritüüpi ehetel. Kuršidelt pärineb ka terve rida pronksehete tüüpe, mis Saaremaal arenasid edasi, muutudes siinse ainelise kultuuri oluliseks koostisosaks. Neist võiks nimetada põiki sooni-tud kaare ja moonikujuliste nuppudega hoburaudsõlgi ning poolovaalseid keekandjaid (tahv. X:6, 8, 9), mis kujunesid saartel oma liigis ainuvalit-sevaks tüübiks. Baltipäraste ehetete levik on loomulik, kuna pronksi saadi just lõuna ja edela poolt, ja vastavalt sellele omandati muidugi ka seal-seid ehtetüüpe. Kurši alal oli pealegi pronksivalamine üsna arenenud. Selgest annavad tunnistust muuhulgas pronksist mõõgapidemed, mida seal

²³¹ Kustin, Karja kalmistu lk. 47—57; Holzmayr, lk. 1—2, 21—24.

valmistati ka müügiks. Üks niisugune kuršidelt sissetoodud mõõgapideme kaitseraud leiti ka Randvere kalmest (joon. 10:4).

Saarlastel oli sagedasi kokkupuuteid ka teiste balti hõimudega, eriti semgalitega, mis aga Randvere kalmistu piiratud materjalis otseselt ei kajastu ja millest meil seepärast siin pole põhjust üksikasjalisemalt kõnelda.

Tihedasti puutusid saarlased kokku liivlastega. Seda näitavad Kuramaa liivilaste kalmistuist leitud saaremaa tüüpi kolmnurkpeaga rinnanöelad. Väina ja Koiva liivilastelt pärieneb eeskjuu saaremaa naiste noatuppele (tahv. X:1). Mainitud suhtlemist soodustas Väina veetee, mida mõöda peeti sidet idapoolsete aladega. Eeskätt Väinat pidi on Saaremaale tulnud tõenäoliselt bütsantsi ja araabia mündid. On võimalik, et ka ristripatsid (tahv. IX:9) on toodud sama teed kaudu Vene linnadest, kus neid sel ajal massiliselt valmistati.

Tihe ühendus oli Saaremaal naabersaare Ojamaaga. Sellest kõnelevad mitmed ühised esemetüübhid nagu näiteks nn. ojamaa-balti pronkspandlad (joon. 10:3). Ojamaa oli Läänemerel üheks vahendajaks Lääne- ja Ida-Euroopa kaubanduses, eriti relvade osas. Skandinaaviasse läänest toodud mõõgaterad varustati seal toredate käepidemetega ja müüdi osalt edasi ida poole. Randvere kalmistus kohtasime Skandinaavia poolt tulnud relvosadest hõbedaga ilustatud mõõgapidet, mõõgatupe otsanaastu ja odaotsa (joon. 10:2, 6 ja tahv. XII:1), mis on valmistatud Ojamaal. Sealtkaudu on ilmselt tulnud ka damastseeritud odaots, võib-olla ka «Ulfberth»-teraga mõõk (tahv. XII:2). Sealtkaudu on Saaremaale rännanud Lääne-Euroopas valmistatud keraamika (tahv. XV:1, 2). Ojamaalt või Skandinaavia teistest osadest pärievad mõned relvade juurde kuuluvad esemed, pirnikujulise kontuuriga raudpandlad ja loomapeakujuliste otsa-aasadega rihmajagajad (joon. 10:1, 5). Viimati mainitud esemeid hakati aga valmistama ka kohapeal Saaremaal.

Lääne poolt on muuhulgas toodud ratsaniku varustust. Sellest annavad tunnistust Randverest leitud hobusevaljaste ja sadulate osad (joon. 10:7, tahv. XIII:6, 9), mis on omamoodi toredusesemeiks. On tõenäoline, et hobuseriistu ja ratsanikuvarustust toodi sisse osalt koos paremat tõugu hobustega, mida ratsudena kasutasid jõukad ülikud. On teada, et vene ülikud ostsid välismaadelt tõuhobuseid. Hobuste impordist kõnelevad ka 13. sajandi lõpust pärieva Riia linna võlaraamatut andmed. Toredusrelvad, ratsahobused ja ratsanikuvarustus, samuti hinnalised hõbe- ja pronks-esemed olid peamiselt jõukate saarlaste toomakaubaks. Kirjalikest allikatest kuuleme, et kaubaks, mida vahetati, müüdi ja osteti, olid ka lambad ja teised kariloomad, samuti orjad. Uldiseks rahakaubaks oli tol ajal hõbe. Osaliselt vahendasid saarlased ka mandri-Eesti ja idapoolsete naaberalade kaupu teisel pool Läänemerel olevatesse maadesse. Kauba- ja ühtlasi röövretkedega tegeles eeskätt jõukas ülikond, kellele see oli kõige suuremaks lisatuluallikaks. Ülikond oli ka peamiseks sissetoodud luksus-esemete tarbijaks.

Nagu eelnevast nägime, on Saaremaa kohalik materiaalne kultuur kujunenud tiheda läbikäimise tulemusena teiste Läänemere rannikualadega. Vastavalt sellele sisaldab saarte leiuaines rohkesti ühiseid sugemeid eriti Riia lahe ümbruse ja Kuramaa muinasleidudega. Võib isegi öelda, et saared seisid kultuuriliselt neile aladele mõneski suhtes lähemal kui mandri-Eestile.

Mandri-Eestist seisid Saaremaale oma ainelise kultuuri poolest, nagu oodata võibki, kõige lähemal Läänemaa, mis ka oma looduslikelt ja majan-

duslikelt oludelt tihedalt liitus saartega. Eespool mainisime juba, et saarte ja Lääne-Eesti kalmed sarnanevad kujult, samuti ka esemelise inventari poolest. Ka mandri kaugemaist osadest omandati terve rida esemetüüpe, mis saartel said laia leviku osaliseks. Randvere kalmistu leidudest võiks selliste esemetena nimetada prillspiraalotsiseid, samuti laia keskkeermega spiraalseid sõrmuseid (tahv. IX:5, 8). Vähemalt osalt on mandri kaudu Saaremaale teed leidnud ka novgorodipärased mitmest traadist keeratud käevörud. Kuid valdag enamus Saaremaa kivikalmetele ja ühtlasi teistele Läänemere rannikualadele iseloomulikest esemetest puudub mandri-Eestis või on seal väga nõrgalt esindatud. See asjaolu näitab veel kord Saaremaa eriasendit vörreledes Eesti teiste maaoknadega.

Eelnevast selgub, kuivõrd tähtis saarlaste kultuurielule ja muidugi ka selle eelduseks olevale majanduslikule ja ühiskondlikule arenemisele oli läbikäimine mitmesuguste naabritega, meresõit ja kaubitsemine. Kuid saarlaste majanduselu aluseks polnud siiski meriretklemine ja kaubandus, vaid maaharimine ja loomakasvatus. Maaharimisest otseselt meie leiuaines ei kõnele, kalmeis pole leitud ei vilja ega pöllutööriisti. Küll aga lubab viljakasvatust kui põhilist elatuseandjat järeldada muististe levik. Kõik Saaremaa arvurikkad muistised ja leiukohad ning järelikult ka asustuskoonduvad peaaegu eranditult viljakasvatuseks sobivaile maadele, mida Saaremaal oli ja on suhteliselt vähe, — vörreledes kogu pindalaga umbes poole vähem kui mandri-Eestis. Saaremaa ja Muhu laialdastelt viljelemiseks sobimatuilt kadakastelt loopealsetelt pole peaaegu ühtegei muistist teada. Saarlaste eluasemete ja kogu elu aluseks oli nagu mandri-eestlastelgi eelkõige viljakasvatuseks sobiv maa. Ka Randvere kalmistu asetseb keset põllumaad (joon. 9). Pöide, sealhulgas ka Randvere neeme keskosas olevatel suhteliselt paksu moreenkattega seljandikel on teatavasti Saaremaa kõige viljakam mullastik.

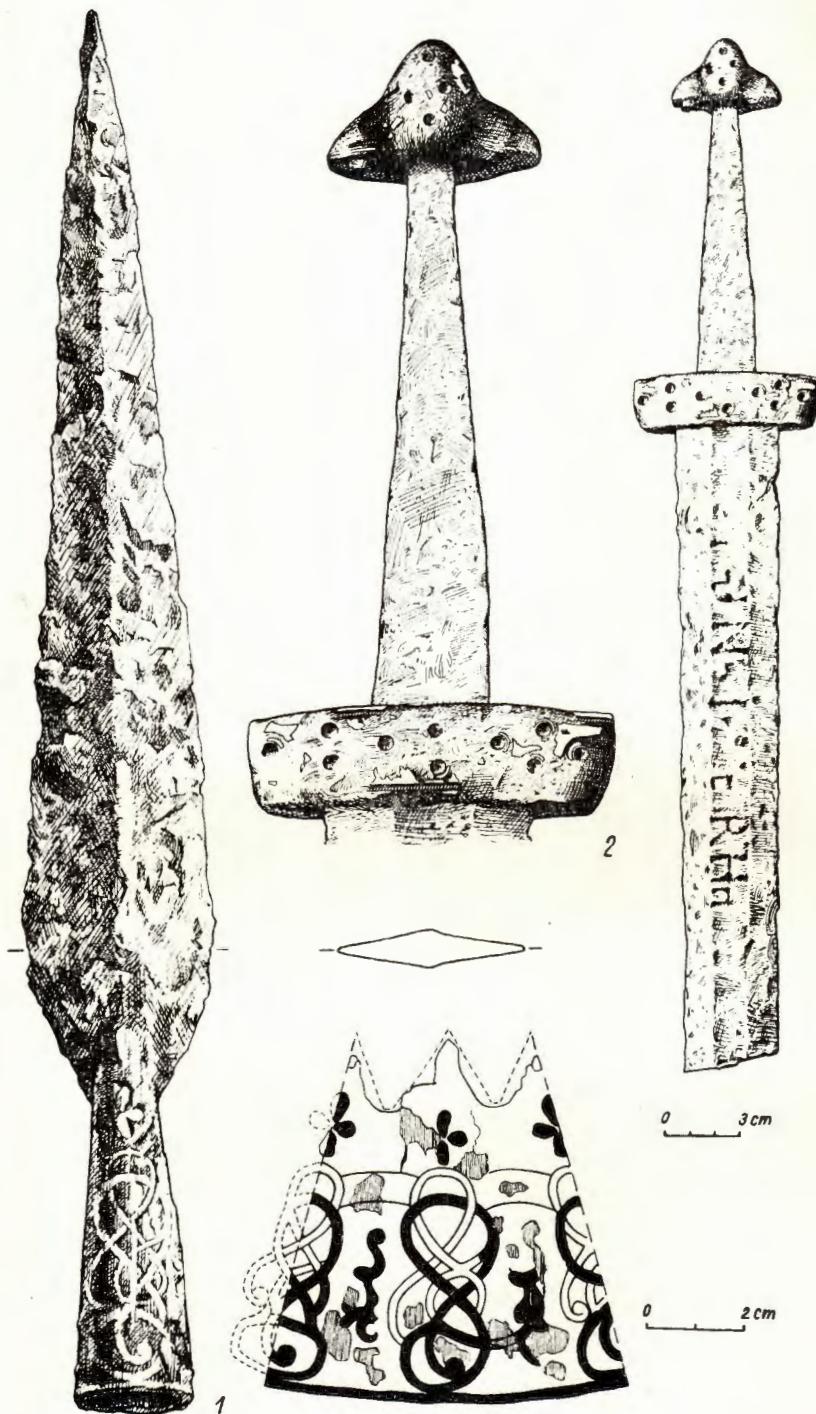
Maaviljelus oli tihedalt seotud loomakasvatusega, milleks Randvere ümbruskonnas levivad looduslikud karjamaad pakkusid soodsaid eeldusi. Loomakasvatusest, nimelt loomadele talveks vajaliku sööda varumisest kõnelevad ka meie kalmest leitud heinaniirdu vikatid. Need on pikemad ja seega töhusamat tööriistad kui varasemad Baltimail esinevad vikatid.

Arenenud käsítööst, eelkõige metallide töötlemisest annavad tunnistust paljud kalmest leitud kohapeal valmistatud tööriistad, relvad ja ehted. Rauast ja terasest riistad ja relvad näitavad sellist oskuse taset, millest võib järeldada, et vähemalt sepatöö pidi olema kujunenud juba teataval määral omaette, pöllutööst eralduvaks käsítööharuks. Naiste käsítööst, hinnaliste kangaste ja kaunistatud rõivaste olemasolust kõnelevad paljud kalmest leitud pronkstraadist spiraaltoruked, kuna riided ise on loomulikult hävinud.

Kuigi meie kalmeleiud sellest ei kõnele, on vaevalt põhjust kahelda, et saarte elanikkond sai kõnesoleval ajal nagu juba palju varem, samuti hilisemail aegadel oma elatusele lisa ka kala- ja hülgepüügist.

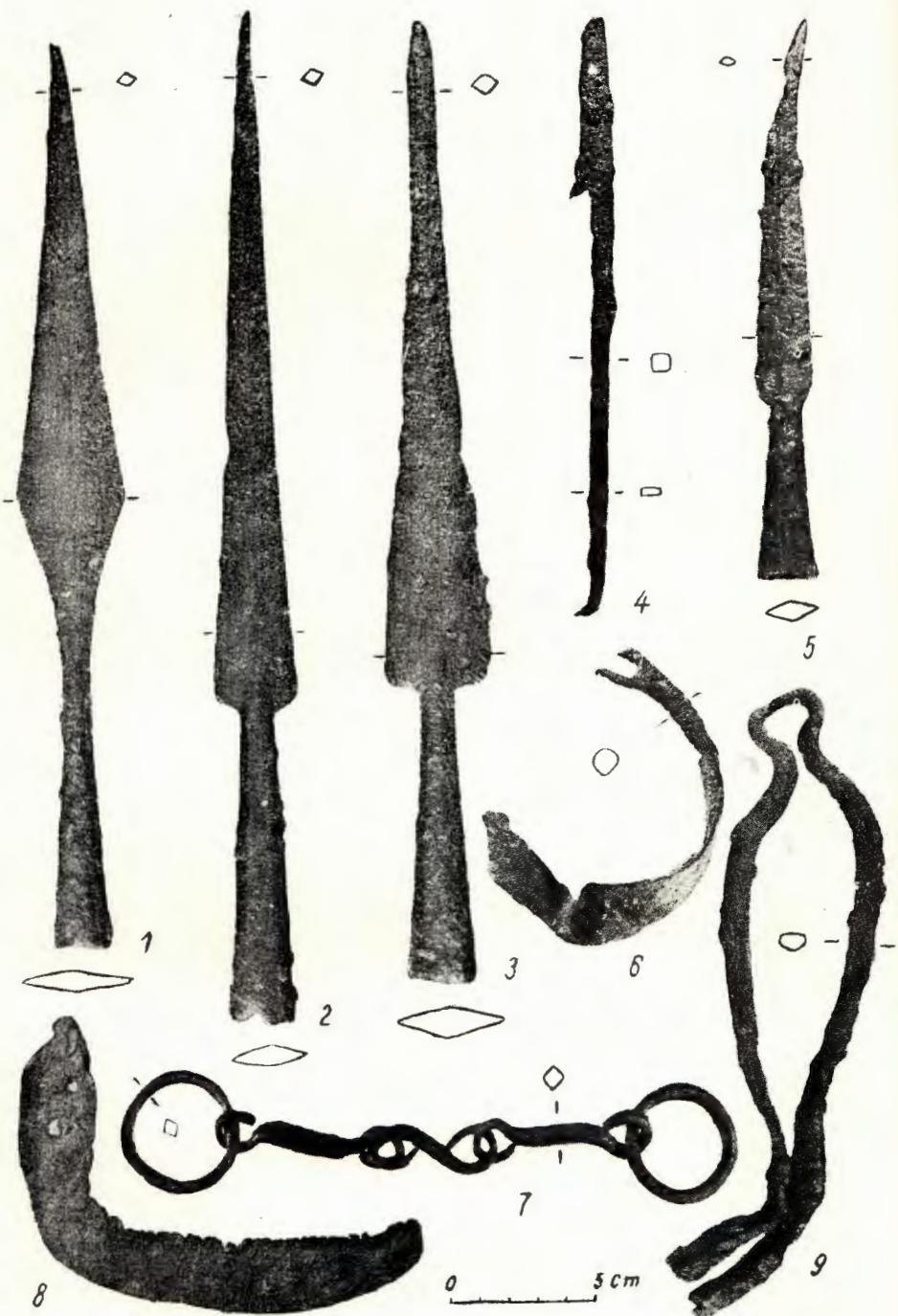
Nagu kogu Baltimaade rahvastikul, tuleb niisiis ka saarlastel peaelatusalaks pidada põllumajandust. Siingi määras iga üksiku pere suhtelist jõukust tema päralt oleva maavalduse suurus. Kuid ühtlasi ei jäta arheologilised ega kirjalikud allikad kahtlust selles, et saarlased said suuremal määral kui mandri-eestlased lisajõukust kaubitsemisest, nimelt ülemerekaubandusest, millega tol ajal tihti seltsis ka meretagustel maadel toimuv rõõv. Kaubitsemise ja meriretklemisega tegeles eriti jõukas ülikond, kelle rikastumisele ja seega üha kasvavale ühiskondlikule eristu-

Tahvel XII

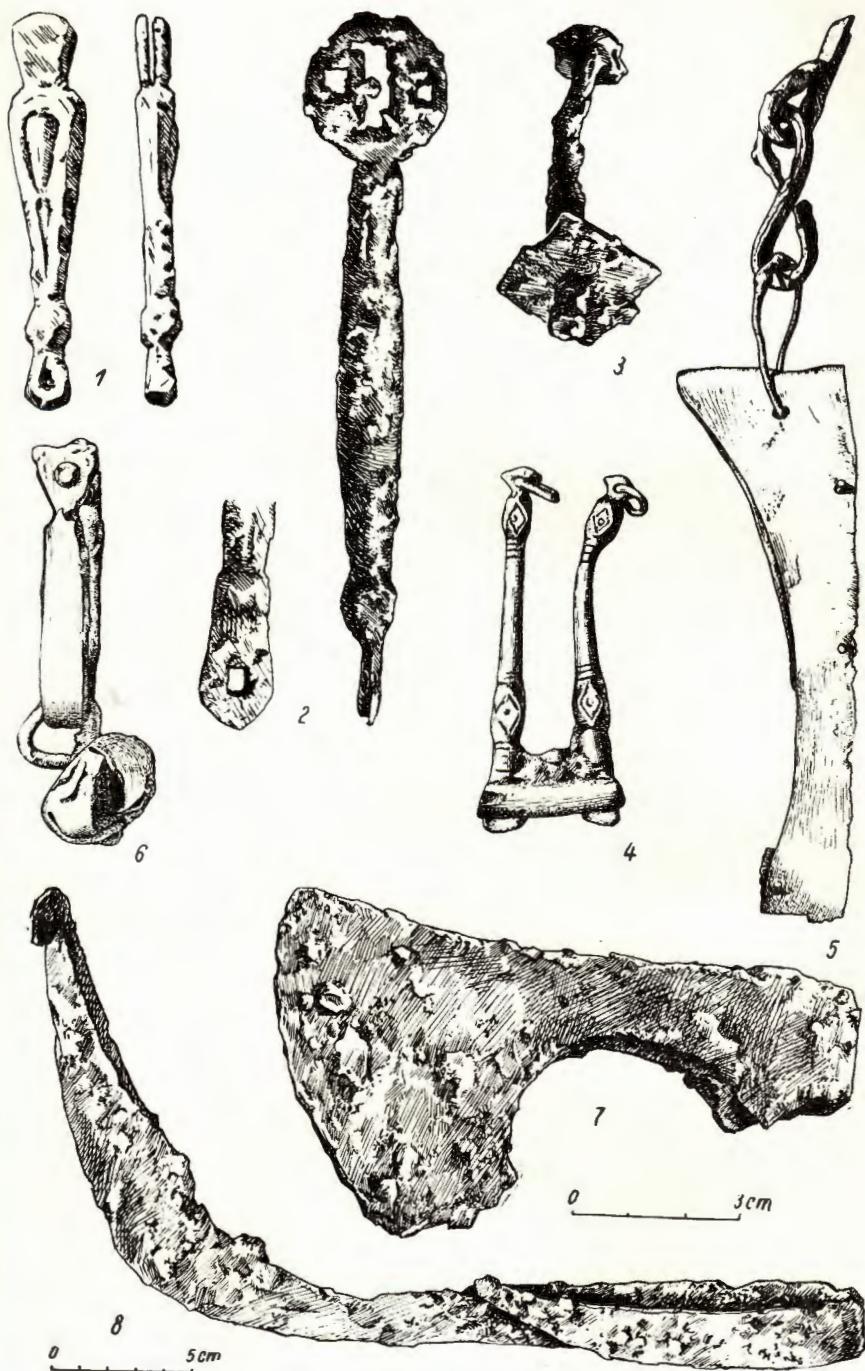
Odaots (1) ja mõök (2) Randvere kalmest. Odaotsa õõne hõbekattel on kullatud ornamendiosad tähistatud mustaga. (AI 3895:242; 2643:108.)

Tahvel XIII

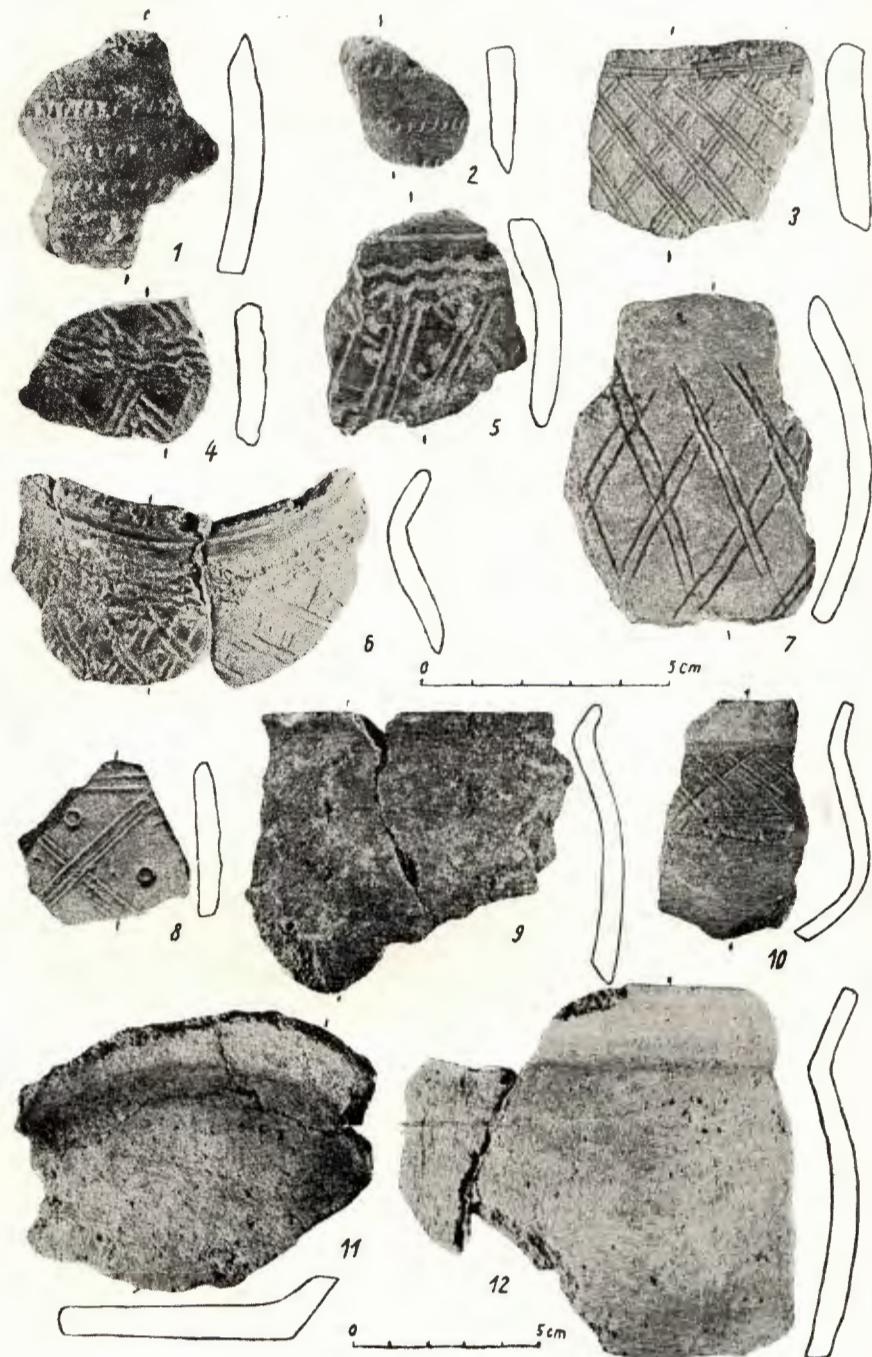
Raudesemeid Randvere kaimest. 1—3, 5 — odaotsad; 4 — heiteodaots; 6, 9 — sadulajalused, katki ja kokku murtud; 7 — suitsed; 8 — vikat? (AI 3895:410, 43, 388, 329, 459, 181, 86, 194, 446.)

Tahvel XIV

Raud- ja pronksesemeid Randvere kalmest. 1 — rihmakeel (pronksist); 2 — vöti; 3 — laevaneet; 4 — kaalukang (pronksist); 5 — noatupe pronksnaast rauast ketilülidega; 6 — kuljus; 7 — kirves; 8 — vikat. (AI 3895:355, 31, 129, 385, 218, 145, 451, 400.)

Tahvel XV

Keraamikat Randvere kalmest. 1, 2 — Reinimaalt toodud nõude killud; 4—6 — kedral valmistatud nõude killud; 3, 8, 10 — peeneteralise liivaga segatud savist, teised jämedama kivipurruuga segatud savist käsitsi vormitud nõude killud. (AI 3895:85, 69, 240, 3, 69, 7, 235, 241, 76, 273, 195, 127.)

misele see tegevus suhteliselt kasinate põllumaadega Saaremaal märgatavat mõju avaldas.

Sellesse Saaremaa jõukasse ülikonda on ilmselt kuulunud ka pered, kelle mälestusmärgiks on Randvere kalmistu. Randvere kalmest leitud esemeist tuleb pidada silmapaistva jõukusega ülikute tunnuseks mõõgaosi ja hinnalist hõbeda ja kuldamisega ilustatud odaotsa. Niisugused odad ja mõõgad (või ka nende asendajatena kaasapandud osad) olid tüüpilised ülikute relvad, mida on leitud nii vene družinnikute kui ka liivi ülikute haudadest. Ainult jõukailt ülikuit või pealikuilt võivad pärineda ka mitmed toredad sadulaosad ja ornamendiga suitsed. Paistab, et need on nagu mõõgaosadki maetud kujutluses, et osa võib esindada kogu asja, mõõgaosad — mõõka, suitsed — ratsut. Pealikute ja ülikute matmine koos neile kuulunud hobustega oli laialt Levinud. Mitmel pool, näiteks Leedus ja Skandinaavias, eriti aga stepirahvastel, maeti koos surnuga üks või mitu, isegi kümneid temale kuulunud hobuseid. Ülikute-kaubitsejate matustest kõnelevad ka kaalusade ja vihtide ning hõbeda lejud, mida mõnelgi korral esineb koos ratsamehe varustusega, mitmeti koos relvadega. Kohapeal valmistatud hinnaliste esemetena võiks nimetada rohkete spiraalilustustega rõivaid, naiste noatuppe, rinnakeesid ja vöökette. Üksikutele kuulunud vara olemasolust annavad tunnistust lukud ja võtmned.

Ülikuist, arvatavasti laevkonna pealikuist kõnelevad töenäoliselt ka needid, mis Randvere kalmes nagu mõnedes teisteski Saaremaa kalmistuis paistavad esindavat laeva või paati. Laevadega matsid oma pealikuid mõnikord venelased, eriti aga skandinaavlased (Vendeli ja Tuna hauad Upplandis, tuntud kuningate hauad Norras Osebergis, Gokstadiis jne).²³² Kõigil neil puhkudel kuulus laev ilmselt vastavale kuningale või pealikule. Kui arrestada, et Saaremaalgj on surnule kaasa pandud eeskätt ta isiklik vara, siis paistab, et ka laev, mille «esindus» neitidena leidub kalmes, on kuulunud maetule, seega jõukale pealikule. Teiselt poolt oli Randveres neête väga paljude, peaegu poolte matuste juures. Sellest võiks järel dada, et maetud võisisid olla ka laevade osanikud.

Võrreldes Randvere kalmistu leiuvinventari teiste Saaremaa kivikalmete leidudega, on selles silmapaistvalt rohkesti eriti hinnalisi esemeid. Mainitud toredusesemete rohkuse järgi iseendast väikeses kalmistus tuleb seda pidada ühe tähelepanuväärselt jõuka ülikupere matusepaigaks. Kuid peale eriti hinnaliste panustega varustatud matuste esines siin ka tavaliiste, lihtsate panustega surnuid. Need olid ilmselt sama pere või suguvõsa liikmed, kes muidugi kõik ei tarvitse nud olla ühtemoodi rikkad.

Seega kajastavad Randvere kalme lejud küllalt selgesti sügavale juur-dunud varanduslikku ja järelikult ka vastavat ühiskondlikku diferentseerumist. Jõuka ja mõjuvõimsa ülikonna olemasolu näitab, et saarlaste tolleaegne ühiskond oli juba selgelt jagunemas antagonistlikeks klassideks. Sellest hoolimata paistab, et oli tavaks matta surnuid ühte kalmistusse sugulussuhete alusel. Teatavasti säilisid vanad sugukondlikud traditsionid väga kaua. Isagi sellises kõrgelt arenenud klassiühiskonnas nagu Rooma riik, maeti surnuid veel sugukondliku iseloomuga kalmistusse. Seetõttu oli Randvere kalmistu kõigi tunnuste järgi pigem ühe jõuka ülikupere või väikese suguvõsa kui külakollektiivi matusepaigaks.

²³² C. M. Frähn, Ibn Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen in älterer Zeit. St. Petersburg 1823, lk. 11 jj.; Hj. Stolpe, T. J. Arne, Graffältet vid Vendel. Stockholm 1912; T. J. Arne, Das Bootgräberfeld von Tuna in Alsike Uppland. Stockholm 1934; A. W. Brøgger, Hj. Falk, H. Schetelig, Osebergfundet- utgit av den Norske stat. Bd. I—V, Kristiania—Oslo 1917—1928.

Nagu näitavad kõnesoleva ja teiste kalmete leiud, kuulusid kirjeldataud tüüpilised kohalikud massiivsed ehted, mida järgmiste perioodi laiba kalmistuis enam ei esine, eeskätt ülikonnale, kes seega peaasjalikult oli Saaremaa omalaadse kultuuri kandjaks. Laibakalmistuis on kül üksikuid rikkaid haudu ülikutele omaste esemetega, kuid need on standardsed ega väljenda enam endisel määral kohalikku omapära. Saksa vallutusega kaotasid saarlased oma sõltumatuse, vähenes järsult meriretklemine — üks ülikonna jõukuse peamisi allikaid, ja algas selle langus. Ülikonna languse järelduseks oli ka saarte senise kultuurilise elu soikumine, mis avaldub järgnevail sajandeil nende esemelise kultuuri omapära kahvatumises.

LEIUNIMESTIK

(AI 3895:1—505).

Lühendid t. ja j. viitavad vastavalt tahvlitele ja joonistele tekstis; murrujoonega eraldatud väike täht ja number tähistavad vastavat ruutu kalme plaanil; s. märgib leiu sügavust sentimeetrites, arvatud mullakamarast; suur täht näitab leiurühma; rd. = rauast, pr. = pronksist, hb. = hõbedast; ktk. = katkend.

1 — kaaluviht, rd.; savinõukild nagu t. XV:12, c/4, s. 34. 2 — keti ktk. nagu t. X:5; spiraali ktk. nagu t. IX:12, kuid peenem; pronksitükkide, sulanud; savinõukilde, kolm, nagu t. XV:12, d/4, s. 25—35. 3 — savinõukilde, üks t. XV:4, kaks sarnased, e/4, s. 25. 4 — savinõukilde, üks nagu eelmine, teine liimitud kokku nr. 7-ga, e/4, s. 25. 5 — keti lüli nagu t. X:5; spiraaltorukesed, kaks, d/4. 6 — raudpannal nagu j. 10:1; savinõukild, e/4, s. 7—15. 7 — savinõukilde, üks kokku liimitud, t. XV:6, kaks sarnased, neli nagu t. XV:11, 12, e/4. 8 — ketilülid, kolm, nagu t. XI:8; spiraaltorukesed; varraslüli ktk., rd.; pronksitükkides, sulanud; savinõukilde, neli, nagu t. XV:12, d/5, s. 20. 9 — spiraaltorukesed, neli; röngakesed, kaks, nagu t. IX:10; savinõukild, d/5, s. 15—25. 10 — ketilülid, kaks, nagu t. X:5; vööketi lüli nagu t. X:2; varraslüli ktk., rd., mässitud pronkstraadiga, pr.; pronks- ja raudesemete ktk., d/5, s. 15—20. 11 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, f/3, s. 25. 12 — ketilülid, neli, nagu t. X:5; pronksitükid, sulanud, d/5, s. 20—25. 13 — pronkshelmes nagu t. IX:1; röngakesed, kaks, nagu t. IX:10, d/5, s. 30. 14 — keti ktk. t. X:5, e/6, s. 12. 15 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; savinõukilde, kaks, nagu t. XV:12, e/4, s. 20. 16 — hoburaudsõlg, t. X:3; röngake nagu t. IX:10, e/4, s. 17. 17 — keti ktk. nagu t. X:5, XI:8; spiraali ktk. nagu t. IX:12, kuid peenem; kaelavöru ktk., punutud kuuest pronkstraadist, e/4. 18 — savinõukilde, üks, nagu t. XV:3, kaks sarnased, kuid ilustamata, e/4. 19 — käevöru ktk., keeratud kahest traadist; ketilülid, viis, nagu t. XI:8; pronksitükk, e/6, s. 35. 20 — spiraal nagu nr. 17; spiraaltoruke; savinõukilde, üks nagu t. XV:12, teine nagu t. XV:9, d, e/5, s. 35. 21 — savinõukilde, kolm, nagu t. XV:11, kaks nagu t. XV:12, d/5, s. 25. 22 — kaaluviht, rd., e/6, s. 35. 23 — savinõukild nagu t. XV:3, kuid ornamendita, e/5, M. 24 — savinõukild nagu t. XV:12, e/4, s. 25. 25 — savinõukild nagu t. XV:3, s. 21. 26 — keti ktk. nagu t. X:5; noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1; savinõukild nagu t. XV:12, s. 23. 27 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12; spiraaltoruke, c/6, s. 18, J. 28 — obadus, e/6, s. 18. 29 — savinõukilde, üks nagu t. XV:3, kaks sarnased, kuid ornamendita; rauatükike, e/5. 30 — käevöru, t. IX:17, e/6, s. 25, J. 31 — võti t. XIV:2, f/3, s. 30. 32 — savinõukild nagu t. XV:3, c/5, s. 20. 33 — mõõgapideme kaitseraud, j. 10:6, rd., e/4, s. 33. 34 — käevöru ktk. nagu t. IX:17; spiraali ktk. nagu t. VII:12, aga peenem; keti ktk. nagu t. X:5, e/6, s. 30, N. 35 — noatupp

t. X:1; spiraalitorukesed; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, e/5, s. 24, M. 36 — spiraalkäevöru ktk., nagu eelmised, e/5, s. 24, M. 37 — spiraalsõrmuse ktk. nagu t. IX:12, c/5, s. 35, J. 38 — savinöukild, kokku liimitud, nagu t. XV:9, e/6, s. 32. 39 — spiraalitoruke nagu t. IX:10, c/6, s. 30. 40 — spiraalitorukesed, kaks, nagu eelmised, e/4, s. 20. 41 — savinöukild, nagu t. XV:3, e/4, 5, s. 20. 42 — savinöukilde, kaks nagu t. XV:3, e/5, s. 20. 43 — odaots, t. XIII:2, e/5, s. 20. 44 — nael, f/5, s. 25. 45 — noa ktk., f/4, s. 25. 46 — käevöru ktk. nagu t. IX:17, f/4, s. 20. 47 — savinöukilde, kolm, nagu t. XV:3, e/4, s. 20. 48 — pronksitükk, sulanud, e/4, s. 20. 49 — pronkshelmes, nagu t. IX:1, d/6, s. 18, K. 50 — savinöukilde, üks nagu t. XV:3, kolm sarnased, kuid ilustamata, e/5, s. 20. 51 — käevöru ktk. nagu t. IX:17, f/4, s. 20. 52 — võönaast, nagu t. XI:7, d/6, s. 24, K. 53 — spiraalitorukesi, kuusteist; röngakesi, kakskümmend kaks, nagu t. XI:10; pronkseseme ktk.; savinöukilde, kuus, nagu t. XV:12, c/6, s. 25, J. 54 — ketilüli nagu t. XI:8; savinöukilde, kaksteist, nagu eelmised, e/6, s. 23. 55 — võönaast t. IX:11, hb., f/4, s. 10, L. 56 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, e/5, s. 30, M. 57 — sõrmus, t. IX:8, e/5, s. 30. M. 58 — naast t. IX:13, d/6, s. 25. 59 — võöketi ktk. t. X:2, e/5, s. 18, M. 60 — pronkspandla ktk. nagu j. 10:3, d/6, s. 25, K. 61 — naastu ktk., d/6, s. 25, K. 62 — noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1, c, d/6, s. 25, J. 63 — Varraslüli ktk., mille raudsüdamik on mässitud pronkstraadiga, c/6, s. 17, J. 64 — võönaastud, üks nagu t. IX:13, teine nagu t. XI:9, d/6, s. 28, K. 65 — kuljuse naastu ktk. nagu t. XIV:6, rd., f/3, s. 25. 66 — kaaluvih, rd., f/3, s. 25. 67 — spiraalitoruke nagu t. IX:10; klaashelmes kuldfooliumiga; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:12, e/5, s. 27, M. 68 — spiraalkäevöru ktk.; spiraalitoruke nagu eelmised; savinöukild nagu t. XV:1, f/3, s. 27. 69 — spiraalkäevöru ktk., nagu t. X:4; spiraalitorukesi, kaks, nagu t. IX:10; spiraal nagu t. IX:12, aga peenem; pronksitükkikesi; savinöukilde, üks t. XV:2, teine sarnane, üks t. XV:5, kaks samasugused, e/6, s. 10. 70 — spiraalsõrmus, nagu t. IX:12, e/6, s. 10. 71 — võönaast nagu t. XI:9; savipöukild nagu t. XV:12, d/6, s. 30, K. 72 — kivimunak lõögijälgedega, poolik, d/6, s. 10, K. 73 — röngakesed, kolm, nagu t. IX:10, neljas suurem, lamekumera ristlõikega, pr.; pronksitükid; sulanud, s. 10. 74 — savinöukilde, kuus, nagu t. XV:12, d/6, s. 10, K. 75 — mõõgapideme kaitseraua ktk., j. 10:4, pr.; pronksitükk; savinöukild nagu t. XV:12, d/6, s. 22. 76 — savinöukilde, üks t. XV:9, teine sarnane, d/6, s. 31, K. 77 — kaaluvihid, kaks, üks t. XI:3, teine sarnane, kuid rd., f/3, s. 30. 78 — savinöukilde, neli, nagu t. XV:9, s. 28. 79 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, d/6, s. 32, K. 80 — savinöukilde, üks nagu t. XV:12, teine nagu t. XV:3, kuid ilustamata, d/6, s. 23, K. 81 — võönaast nagu t. XI:7, d/6, s. 23, K. 82 — võönaastud, kaks, nagu t. XI:9, d/6, s. 23, K. 83 — klaashelmes, helesinine, d/6, s. 20, K. 84 — spiraalitoruke nagu t. IX:10; spiraal nagu t. IX:12, aga peenem., e/5, s. 22, M. 85 — savinöukilde, üks t. XV:1, teine nagu t. XV:12, e/5, s. 20, M. 86 — suitsed t. XIII:7, e/5, s. 24, M. 87 — savinöukild nagu t. XV:12, d/6, s. 25. 88 — noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1; spiraalsõrmus t. IX:12; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:3, s. 27. 89 — rinnanõela varre ktk., rd., e/5, s. 25. 90 — pronksitükid, sulanud; savinöukild nagu t. XV:1, e/5, s. 18. 91 — spiraalitoruke nagu t. IX:10; spiraal nagu t. IX:12, aga peenem. e/5, s. 22. 92 — spiraalitorukesi, kaks; nagu t. IX:10, teine peenem; noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1, e/5, s. 30. 93 — savinöukild nagu t. XV:1, e/5, s. 22. 94 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, f/3, s. 22. 95 — spiraalkäevöru ktk. nagu eelmine, e/5, s. 15, M. 96 — savinöukilde, kaks nagu t. XV:1, kaks nagu t. XV:12, s. 20. 97 — savinöukilde, kaks, nagu t. XV:1, e/5, s. 15, M. 98 — ketilüli ktk. nagu t. XI:8, e/5, s. 30, M. 99 — spiraalitorukesed, kolm, nagu t. IX:10, e/5, s. 14, M. 100 — klaashelmes, osalt sulanud, valkjas, e/5, s. 22, M. 101 — savinöukilde, kolm nagu t. XV:1, seitse nagu t. XV:12, e/4, s. 13. 102 — obadus; kaksikneet nagu t. XI:10; neet nagu t. XIV:3, f/4, s. 22, L. 103 — spiraalitoruke; keti ktk.; röngakesed, kolm, nagu t. IX:10, h/3, s. 20. 104 — spiraalitorukesed, kaks, nagu eelmised, h/3, s. 32. 105 — kaelavöru ktk., keeratud kolmest pronkstraadist, g/3, s. 22. 106 — rauatükike, g/3, s. 20. 107 — võönaastud, kaks, ristkülikukujulised; pronksi-

tükikesi, g/3, s. 18. 108 — hoburaudsõle nupp, moonikujuline; ketilüli nagu t. XI:8, f/3, s. 20. 109 — valjanaast, j. 10:7, g/3, s. 20. 110 — nael, g/3, s. 18. 111 — nael; röngakese ktk. nagu t. IX:10, g/3, s. 18. 112 — vööketi ktk. nagu t. X:2, g/3, s. 17. 113 — pronksitükke, kaks, sulanud, g/3, s. 15. 114 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, g/3, s. 15. 115 — raudpleki tükk, kahekordne, f/4, s. 33, O. 116 — pronksitükk, g/3, s. 19. 117 — spiraalitorukesed, kolm; röngakesed nagu t. IX:10; pronksitükke; savinöukilde, kolm, nagu t. XV:12, h/3, s. 37. 118 — keti ktk. nagu t. X:5; spiraalitorukesed, üheksa; röngakesed, viis, nagu t. IX:10, pr.; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:8, kuid ilustamata, h/3, s. 28. 119 — nael, g/3, s. 10. 120 — savinöukilde, neli, nagu t. XV:12, h/4, s. 10. 121 — pronksitükke; savinöukilde, kaks, nagu eelmised, g/3, s. 30. 122 — varraslüli ktk. nagu nr. 63, g/4, s. 14, P. 123 — rinnanöelavarre ktk., pr., g/5, s. 12. 124 — naastu ktk., h/4, s. 28. 125 — nael, g/4, s. 20, P. 126 — spiraalsõrmuse ktk. nagu t. IX:12; spiraalitoruke nagu t. IX:10; savinöukild nagu t. XV:12, g/4, s. 15. 127 — savinöukilde, üks t. XV:12, kolm sarnased, f/4, s. 20, L. 128 — röngas, pr., h/4, s. 10. 129 — neet, t. XIV:3, e/5, s. 22. 130 — vööketi lüli nagu t. X:2, e/5, s. 38. 131 — käevöru ktk. nagu t. IX:17, f/4, s. 25. 132 — savinöukild nagu t. XV:12, d/7, s. 20. 133 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, s. 25. 134 — spiraalkäevöru ktk., nagu eelmine; spiraali ktk. nagu t. IX:12, kuid väiksem, g/5, s. 28. 135 — spiraalkäevöru ktk., e/5, s. 20, M. 136 — sõrmuse ktk. nagu t. IX:5, e/5, s. 25, M. 137 — spiraali ktk., kaks, nagu t. IX:12, kuid väiksemad, e/5, s. 30, M. 138 — keti ktk. nagu t. X:5, e/5, s. 30, M. 139 — kaelavöru ktk. nagu nr. 17; võönaast nagu nr. 107; keti ktk. nagu t. X:5, XI:8; spiraalitorukesi; kolm, nagu t. IX:10; vööketi lüli ktk. nagu t. X:2, e/5, s. 30, M. 140 — savinöukild nagu t. XV:3, f/5, s. 15. 141 — nael, s. 30. 142 — keti ktk. nagu t. X:5, XI:8; spiraalitorukesi, kolm, nagu t. IX:10; pronksitükke; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:12, e/5, s. 28, N. 143 — keti ktk. nagu t. X:5, f/5, s. 30. 144 — vööketi lüli nagu t. X:2, f/5, s. 10. 145 — naastud, kaks, katkised, rd.; spiraalsõrmus, nagu t. IX:12; kuljus t. XIV:6, rd.; savinöukilde, neli, nagu t. XV:12, h/4, s. 15, T. 146 — spiraalitoruke nagu t. IX:10, kuid pikem, e/5, s. 10, M. 147 — spiraalitorukesi, kaks, nagu eelmised, muist sulanud; keti lülid, kolm nagu t. XI:8, neli nagu t. X:5. 148 — vikati kannaosa, nagu t. XIV:8, d/6, s. 12. 149 — spiraalitorukesi, kolm, nagu t. IX:10; keti lülid, kaks, nagu t. X:5, üks nagu t. XI:8, e/6, N. 150 — spiraalitorukesi, kaks, nagu t. IX:10, üks peenem, muist sulanud; pronkstükikesi, e/6, s. 28, N. 151 — neet nagu t. XIV:3, e/6, s. 8, N. 152 — suitsed nagu t. XIII:7, d/7, s. 25. 153 — spiraalitorukesi, kolm, nagu t. IX:10, e/6, s. 25, N. 154 — spiraal nagu nr. 137, d/7, s. 15. 155 — savinöukilde, kolm, nagu t. XV:12, d/7, s. 15. 156 — spiraalitorukesi, üks nagu t. IX:10, teine jämedam; pronkshelmes nagu t. IX:1; keti lülid nagu t. X:5, e/6, s. 30, N. 157 — spiraalitoruke nagu t. IX:10; keti lülid nagu eelmised, d/7, s. 15. 158 — raudpandlad, üks j. 10:1, kolm sarnased, g/3, s. 8—10. 159 — kaaluviht, rd., g/3, s. 12. 160 — spiraalsõrmused, kaks, nagu t. IX:12; noa ktk., f/5, s. 18. 161 — suitsed nagu t. XIII:7, s. 20. 162 — odaots nagu t. XIII:5, kuid leht dämastseeritud, tipp murdunud, f/4, s. 20. 163 — prunkspleki ktk., f/5, s. 15. 164 — needi ktk. nagu t. XIV:3, d/5, s. 15. 165 — naast, kahekordsest prunksplekist, g/4, s. 10. 166 — savinöukild nagu t. XV:12, h/4, s. 30. 167 — võönaast t. IX:7; prunkseseme ktk., d/6, s. 20, K. 168 — savinöukilde, neli, nagu t. XV:12, f/4, s. 23, L. 169 — võönaast nagu t. IX:7, d/6, s. 15. K. 170 — höbepleki ribake, f/4, s. 28. 171 — sadulajalus nagu t. XIII:6, g/4, s. 12, P. 172 — hoburaudsõlg, poolik, tahulise nupu ja ristlöikes rombilise kaarega, g/4, s. 18. 173 — kaaluviht, rd. südamik pr.; savinöukild nagu t. XV:12, f/4, s. 28, O. 174 — naast, rd.; spiraalsõrmus nagu t. IX:12, d/6, s. 20, J. 175 — hoburaudsõle nõela ktk., d/6, s. 20, J. 176 — savinöukilde, seitse, nagu t. XV:12, f/4, s. 11, O. 177 — savinöukild nagu t. XV:11, f/5, s. 17. 178 — võönaast nagu t. IX:7; ketilülid nagu t. X:5; spiraalitoruke nagu t. IX:10, d/5, s. 20. 179 — nael, f/4, s. 32. 180 — savinöukilde, uusaegsed, s. 12. 181 — sadulajaluse osa t. XIII:6, g/4, s. 10—12, P. 182 — sadulajaluse osa nagu t. XIII:6, f/4, s. 20, L. 183 — kuljuse ktk., pr., f/5, s. 30. 184 — hoburaudsõlg t. X:6, f/6, s. 10—12. 185 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, g/4, s. 10, P. 186 — prunkspleki tükike, s.

22. 187 — sadulajaluse ktk. nagu t. XIII:6, f/4, s. 30, O. 188 — noatupe ktk., h/4, s. 20, T. 189 — varraslüli nagu nr. 63, f/5, s. 12—15. 190 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; savinöukilde, kaksteist, nagu t. XV:12, h/4, s. 20, T. 191 — varraslüli ktk., keeratud kolmest raudtraadist, h/4, s. 15, T. 192 — rauatükike, e/6, s. 30. 193 — kuljus nagu t. XIV:6, rd.; savinöukilde, kolm, nagu t. XV:12, d/5, s. 32. 194 — vikat? t. XIII:8, h/4, s. 25, T. 195 — savinöu põhjaosa t. XV:11, f/4, s. 30, L. 196 — noa ktk., s. 29. 197 — suitsete ktk. t. XI:5; raudpannal nagu j. 10:1; pronksitükkikesi, h/4, 5, s. 20, T. 198 — pronksitükkikesi; savinöukild, mustjashall, siledapinnaline, b/4, s. 27, D. 199 — spiraaltoruke, nagu t. IX:10; kuid jämedam, b/4, s. 15. D. 200 — savinöukild nagu t. XV:3, kuid ornamendita, d/5. 201 — võönaasta ktk. nagu t. IX:7; ketilülid nagu t. XI:8, b/4, s. 32, D. 202 — savinöukilde, üks nagu t. XV:10, üks nagu nr. 198, kümme nagu t. XV:12, b/4, s. 35, D. 203 — sõrmus, t. IX:4, b/4, s. 30, D. 204 — klaasikild, uusaegne, d/5. 205 — spiraaltorukesi, viis, nagu t. IX:10; ketilüli nagu t. X:5; savinöukilde, üks nagu t. XV:12, teine nagu nr. 198, c/5, s. 20. 206 — spiralatorukesi, viis; röngake nagu t. IX:10, c/5, s. 20. 207 — savinöukilde, seitse, nagu t. XV:7; neli nagu t. XV:10, aga ornamendita, üks sarnane nr. 198-ga, s. 30. 208 — spiraaltorukesi, kolm, nagu t. IX:10; ketilüli nagu t. XI:8; röngakesi, kaksteist; pronksitükkike, c/5, E. 209 — savinöukilde, kaheksa, nagu t. XV:12, c/5, s. 30, E. 210 — nael, c/5, s. 32, E. 211 — spiraaltoruke nagu t. IX:10; ketilülid, kaks nagu t. XI:8; savinöukilde, üks nagu nr. 198, teine nagu t. XV:12, c/5, s. 27, E. 212 — neet nagu t. XIV:3, c/5, s. 30, E. 213 — spiraaltorukesi, t. IX:10, mõni sulanud ja katkine; ketilüli nagu t. XI:8; hoburaudsõle nöel; röngakesi, neli; pronksitükkike, c/5, s. 30, E. 214 — savinöukilde, viis nagu nr. 198, kolm nagu t. XV:12, b, c/5, s. 34, E. 215 — spiraaltorukesi, kuus, nagu t. IX:10; savinöukilde, kolm, nagu nr. 198, b/5, s. 30, E. 216 — pronkspandla raam, g/4, O. 217 — kaelavöru ktk. nagu nr. 17; hoburaudsõle nöel; röngakesi, neli, f/4, O. 218 — noatupe ktk. t. XIV:5, g/4, P. 219 — savinöukild; puutükk, kõdunenud, b/5, E. 220 — pronksitükkike, sulanud, c/4. 221 — savinöukilde, üks nagu t. XV:3, teine sarnane, kuid ilustumata, kümme nagu t. XV:12, c/4. 222 — ketilülid, kaksteist nagu t. XI:8; spiraaltorukesi, neli, nagu t. IX:10, c/5, s. 35, E. 223 — needi ktk. nagu t. XIV:3; spiraalsõrmus nagu t. IX:12; röngake nagu t. IX:10, c/5, s. 27. 224 — savinöukild nagu t. XV:3, s. 25. 225 — spiraaltoruke nagu t. IX:10; pronksitükk, sulanud, c/5, s. 18, I. 226 — pronkspannal nagu j. 10:3; spiraali ktk. nagu nr. 137, b/5, s. 35, E. 227 — noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1; võönaast nagu t. IX:7; savinöukild nagu t. XV:12, b/5, s. 32, E. 228 — spiraal nagu t. IX:12, kuid peenem; röngake; spiraaltoruke nagu t. IX:10; savinöukild nagu t. XV:12, c/5, s. 25. 229 — nooleots, rootsuga, tipp murdunud, s. 27. 230 — needi ktk. nagu t. XIV:3; naastu ktk., b/5, s. 30. 231 — raudpannal nagu j. 10:1, c/4. 232 — võönaast t. XI:9, b/5, s. 30, E. 233 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12; spiraaltoruke nagu t. IX:10, s. 20. 234 — võönaastud, kaks, nagu t. IX:7; röngas, rd., s. 30. 235 — savinöukilde, üks t. XV:7, teine sarnane, g/5. 236 — raudpannal, umbes nagu j. 10:1; spiraaltorukesi nagu t. IX:10; ketilülid nagu t. X:5, h/5, s. 23. 237 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12; spiraaltoruke nagu t. IX:10; keti ktk. nagu t. X:5, c/5, s. 20, E. 238 — nuga nagu t. XI:2, d/5, s. 15. 239 — prees, keskaegne, e/2, s. 27. 240 — savinöukilde, üks t. XV:3, teine sarnane, aga ornamendita, c, d/5, s. 20. 241 — savinöukilde, üks t. XV:8, kuus sarnased, üks põhjaosa nagu t. XV:11, kakskümmend üks nagu t. XV:12, h/5, s. 30. 242 — odaots, hõbedaga ilustatud, t. XII:1; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:12, e/4, s. 30. 243 — kuljus nagu t. XIV:6, rd., c/4, s. 17. 244 — nuga, h/5, s. 23, U. 245 — pronkstraadi tükike, s. 23. 246 — vikati ktk. nagu t. XIV:8. 247 — savinöukilde, üks nagu t. XV:9, kuus nagu t. XV:12, f/5. 248 — spiraali ktk. nagu t. IX:12, kuid peenem, f/5, s. 18. 249 — hoburaudsõlg nagu nr. 172; pronkspannal j. 10:3; võönaast nagu t. IX:11, f/5, s. 18. 250 — ömblusnöel, luust, katkine, f/4. 251 — kuljus nagu t. XIV:6, rd., h/4, s. 20, T. 252 — Savinöukilde, viis nagu t. XV:12, h/5, s. 35. 253 — naast t. IX:6, e/3, s. 18. 254 — naastu ktk. nagu eelmine, i/6, s. 15. 255 — valjanaastu ktk. nagu j. 10:7, h/5, s. 30, T. 256 — savinöukilde, kaks nagu t. XV:7, kolm nagu t. XV:12, h/6, V. 257 — rinnanöela pea, t. IX:16; spiraaltoruke nagu t. IX:10; pronkshelmes nagu

t. IX:1, h/6, V. 258 — spiraalorukesi, seitse, nagu eelmine; röngakesi, kolmkümmend neli, nagu t. IX:10; rauatükk; savinöukilde, kakš; nagu t. XV:7, f/3, s. 35, Ö. 259 — sörmus, t. IX:3, hb., f/3, s. 30, O. 260 — hoburaudsõlg, t. X:7, h/6, s. 35, V. 261 — vöönaast, t. XI:7, h/4, s. 15, T. 262 — ripats nagu t. IX:9, h/5, s. 60, U. 263 — savinöukilde, üks nagu t. XV:7, viis nagu t. XV:12; h/5, U. 264 — spiraalorukesi, kaks, nagu t. IX:10; savinöukild nagu t. XV:7, h/6, s. 25, V. 265 — spiraalorukesi, neli; röngakesi, viis, nagu t. IX:10, d/4, s. 20, 266 — tuleraud, t. XI:4, 267 — käevöru ktk. t. IX:19, c/5, s. 35, I. 268 — savinöukildé, kolm, nagu t. XV:12, 269 — keti ktk. nagu t. X:5, XI:8, muist sulanud; rinnakee vahelüli, t. IX:15, d/4, s. 27, 270 — suitsed nagu t. XIII:7, g/5, s. 38, 271 — odaots nagu t. XIII:5, tipp murdunud; nuga, t. XI:2, f/5, s. 40, 272 — suitsed, t. XIII:7; odaots nagu t. XIII:5; nuga nagu eelmine, f/5, s. 40, 273 — savinöukild, t. XV:10, g/5, s. 38, 274 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, f/5, s. 35, 275 — vööketi lüli nagu t. X:2, s. 30, 276 — noa ktk., d/4, 277 — savinöukilde, neli, nagu t. XV:10, g/5, 278 — keti ktk. nagu t. X:5; pronksitükkike; nuga; savinöukild nagu t. XV:12, g/5, s. 34, 279 — sörmus, t. IX:5; noa ktk., kaks, g/5, 280 — kaaluviht nagu nr. 173, d/4, s. 35, 281 — röngas, pr.; savinöukilde, neli, nagu t. XV:10, g/5, 282 — luku ktk., d/4, s. 23, 283 — vöönaast nagu t. IX:14; spiraal nagu t. IX:12, aga väiksem, g/5, 284 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, g/5, 285 — vöönaast nagu t. IX:7, g/6, s. 37, 286 — naastukesi, kolm, väikesed, h/5, 6, s. 38, R. 287 — spiraalorukesi, kaks, nagu t. IX:10; hõbedatükkike, sulanud, h/6, s. 33, R. 288 — spiraalorukesi, kolm, muist sulanud, nagu eelmised, h/5, 6, R. 289 — nuga nagu t. XI:1, kuid sirge seljaga, e/3, s. 35, 290 — rinnanõela varre ktk., pr., h/5, s. 29, R. 291 — rinnanõela ktk.; noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1; röngas, rd., h/5, s. 30, R. 292 — naast, rd., g/6, Q. 293 — varraslüli ktk. nagu nr. 63, g/6, s. 22, Q. 294 — vöönaastud, neli nagu t. IX:7, h/6, s. 30, R. 295 — savinöukilde, viis, nagu t. XV:12, g/5, s. 25, Q. 296 — obadus, g/6, Q. 297 — nuga nagu nr. 289, h/5, s. 38, R. 298 — spiraalorukesi, kaks, nagu t. IX:10, muist sulanud, h/5, s. 38, R. 299 — neet nagu t. XIV:3, h/6, s. 37, R. 300 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; spiraaloruke nagu t. IX:10, f/5, s. 24, 301 — spiraalkäevöru ktk. nagu eelmised, h/6, s. 35, R. 302 — vöönaast nagu t. IX:14, h/5, R. 303 — hõõrumiskivid, kaks, d/4, H. 304 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; pronksitükk, sulanud, h/6, R. 305 — klaashelmes, t. IX:2, g/6, s. 27, R. 306 — naastud, kaks, rd., g/6, s. 30, S. 307 — spiraalkäevöru ktk., nagu t. X:4, s. 27, 308 — noatupe naast; varraslüli ktk. nagu nr. 191, 309 — nuga nagu nr. 289, s. 27, 310 — vörü, pr., g/5, s. 23, 311 — kaaluviht, rd. g/6, s. 25, Q. 312 — naastu ktk.; spiraaloruke nagu t. IX:10; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, f/4, 313 — needi pea nagu t. XIV:3, d/6, K. 314 — savinöukilde, üksteist, nagu t. XV:12, b/4, 315 — rihmakeel nagu j. 10:5; vööketi lüli ktk. nagu t. X:2; spiraalkäevöru ktk., kaks, nagu t. X:4, d/6, K. 316 — raudpannal nagu j. 10:1, e/4, s. 15, 317 — vöönaastud, kaks, nagu t. IX:7, d/6, K. 318 — savinöukilde, neliteist nagu t. XV:12, g/6, S. 319 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, g/4, s. 30, P. 320 — spiraaloruke nagu t. IX:10, g/5, s. 24, 321 — kett, t. XI:8, g/5, s. 21, 322 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, g/6, s. 25, 323 — hoburaudsõlg nagu nr. 172, h/5, s. 30, U. 324 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, d/6, s. 25, K. 325 — noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1, d/3, s. 25, 326 — savinöukild nagu t. XV:12, d/4, s. 25, H. 327 — savinöukild nagu t. XV:5, d/3, s. 10, H. 328 — nael, d/4, s. 22, H. 329 — heitodaotsik, t. XIII:4, d/6, s. 25, K. 330 — rihmajagaja, röngakujuline, pr. d/3, s. 15, H. 331 — nuga, t. XI:1; savinöukild nagu t. XV:12, d/6, s. 25, K. 332 — nuga nagu nr. 289, d/6, s. 26, K. 333 — spiraaloruke nagu t. IX:10; noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1, d/3, s. 24, H. 334 — klaashelmes nagu t. IX:2; spiraali ktk. nagu t. IX:12; ketilüli nagu t. XI:8, d/3, s. 25, H. 335 — klaashelme ktk., sinine, soonitud; spiraalorukesi, kaks, nagu t. IX:10, d/3, s. 20, H. 336 — spiraali ktk. nagu t. IX:12, aga väiksem, d/3, s. 18, H. 337 — klaashelmed, sulanud; käevöru ktk., keeratud kahest traadist, d/3, s. 25, H. 338 — vöönaast nagu t. IX:7; hoburaudsõle kaare ktk. nagu nr. 172; pronksitükkikesi, d/6, s. 22, K. 339 — keti ktk. nagu t. X:5, d/5, s. 25, 340 — spiraalorukesi, üksteist, nagu t. IX:10, d/3, s. 25—28, H. 341 — klaashelme ktk., sinine; spiraalorukesi, kaks, nagu eelmised; spiraalkäevöru

ktk. nagu t. X:4; pronksitükk, d/3, s. 10—25, G. 342 — raudpannal nagu j. 10:1, e/4, s. 15. 343 — hõbemünt; spiraaltorukesi, kuus, nagu t. IX:10, muist sulanud, d/3, 15, G. 344 — kaksikneet, t. XI:10; neet nagu t. XIV:3, c/4, s. 15. 345 — klaashelmes, sinine; spiraali ktk. nagu nr. 137, d/3, s. 20, G. 346 — klaashelme ktk., sinine, soonitud; spiraaltoruke nagu t. IX:10; noatupe kandeketi ktk. nagu t. X:1, d/3, s. 23, G. 347 — pronksstraat, kokku keeratud, d/2, s. 15. 348 — naast, rd.; keti ktk. nagu t. X:5, c/4, s. 25. 349 — spiraal nagu t. IX:12; spiraaltorukesi, neli nagu t. IX:10, d/6, K. 350 — hõõrumiskivi ktk. 351 — keti ktk. kaalukausi küljest, d/3, s. 20, G. 352 — ripats nagu t. IX:9, pr.; klaashelmes, sinine; spiraaltorukesi, kaheksa, nagu t. IX:10; pronksitükke, d/3, s. 10, G. 353 — kuljus, pr., d/3, s. 20, G. 354 — klaashelmes, sulanud, s. 25. 355 — rihmakeel, t. XIV:1; tuleraua ktk. nagu t. XI:4, g/4, P. 356 — rihmajagaja nagu nr. 330, g/4, P. 357 — noatupe ktk. nagu t. XIV:5; rönga ktk. rd., c/4, s. 21; F. 358 — kaksikneet nagu t. XI:10. 359 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, s. 27. 360 — neet nagu t. XIV:3, d/4, s. 27, H. 361 — raudriista ktk., c/4, s. 20, F. 362 — vöönaastud, neli, nagu t. IX:7, e/6, s. 27, N. 363 — nuga nagu nr. 289, d/4, s. 15. 364 — neet nagu t. XIV:3, kuid väiksem, c/3, s. 22, F. 365 — naastu ktk., c/4, s. 25, F. 366 — klaashelme ktk. sinine; spiraaltorukesi, kaks, nagu t. IX:10, s. 24. 367 — spiraal nagu t. IX:12, kuid peenem, d/3, s. 32, G. 368 — hõbemünt, f/4, O. 369 — keti ktk. nagu nr. 351; pronksitükid; savinõukilde, neli, nagu t. XV:12; üks nagu t. XV:3, kuid ilustumata, c/4, F. 370 — hõbemünt, f/4, O. 371 — neet nagu t. XIV:3, c/4, s. 27. 372 — naast kahekordsest pronkspleistik; vööketi lüli ktk. nagu t. X:2, c/4, s. 15. 373 — keekandja, t. X:8, h/5, s. 20, U. 374 — ripats nagu t. IX:9, s. 32. 375 — savinõukild nagu t. XV:12, s. 22. 376 — spiraal, väljavenitatud, b/4, D. 377 — spiraaltorukesi, viis, nagu t. IX:10; rauatükkike, b/4, s. 15, D. 378 — ripats, t. IX:9, h/5, s. 60, U. 379 — spiraali ktk. nagu t. IX:12, c/4, s. 20, F. 380 — heiteoda otsik nagu t. XIII:4, h/5, s. 40, U. 381 — valjanaast nagu j. X:7, c/4, s. 20, F. 382 — hoburaudsõlg, katkine, nagu nr. 172, hb., s. 20. 383 — keti ktk. nagu nr. 351, d/4, s. 23, F. 384 — odaotsa ktk. nagu t. XIII:2. 385 — kaalukang, t. XIV:4, d/3, 4, s. 23, F. 386 — kaaluviht, rd., c/4, s. 25, F. 387 — kaaluvihid, kaks pr., kaks rd.; spiraal nagu nr. 137; suitsete ktk.; noa ktk.; valjanaastu ktk. nagu j. 10:7; neet nagu t. XIV:3; raudpannal nagu j. 10:1; savinõukilde, nelikümmend seitse, nagu t. XV:12, c/3, 4, s. 25, F. 388 — odaots, t. XIII:3, f/5. 389 — nael; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; pronkshelmes nagu t. IX:1; röngakeste ktk. nagu t. IX:10, sulanud; savinõukild nagu t. XV:12, s. 20. 390 — naastu ktk., b/4 s. 18, D. 391 — spiraaltorukesi, kaks, nagu t. IX:10; vöönaast nagu t. IX:7; savinõukilde nagu t. XV:12, b/4, s. 17, D. 392 — savinõukilde, kaks nagu t. XV:7, kaheksateist nagu t. XV:9, 11, 12, h/5, s. 30. 393 — kuljus, pr., d/3, s. 32, H. 394 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, h/5, s. 35, R. 395 — spiraaltorukesi, viis nagu t. IX:10, üks jämedam; sõrmuse ktk. nagu t. IX:4; needi ktk. nagu t. XIV:3, s. 17. 396 — neet nagu t. XIV:3, c/3, s. 20, F. 397 — raudpleki tükk, d/3, s. 10. 398 — savinõukilde, üks nagu t. XV:12, kaks nagu t. XV:10, kuid ornamendita, g/4, P. 399 — röngas, pr.; spiraaltorukesi, kaks, nagu t. IX:10; pronkshelmes nagu t. IX:1; savinõu servaosa nagu t. XV:12, b/4, s. 20. 400 — vikat, t. XIV:8, g/4, P. 401 — spiraaltorukesi, kolm, nagu eelmised; traadi tükke, pr. b/4, s. 20. D. 402 — rihmanaaste, pr.; savinõukilde, üks nagu t. XV:3, kuid ornamendita, kaks nagu t. XV:12, h/6, V. 403 — mõoga tera ktk., a/4. 5. 404 — vikati ktk., g/5, R. 405 — vöönaast, nelinurkne, keskelt kummis, e/1. 406 — vöönaast nagu t. IX:7; pronkstraadi tükid, g/5. 407 — raudpannal nagu j. 10:1, e/1, s. 15. 408 — vöönaast nagu t. IX:7, g/6, Q. 409 — neet nagu t. XIV:3, kuid väiksem, a/4, s. 17. 410 — odaots, t. XIII:1, g/6, Q. 411 — naast nagu t. IX:6, e/2. 412 — neet nagu t. XIV:3, kuid väiksem, e/2, s. 20. 413 — ripatsi ktk.; naast, pr., e/2, s. 25. 414 — naastud, kaks, nagu t. IX:6, kuid väiksemad; e/2, s. 20. 415 — pronkshelmes, t. IX:1; savinõukilde, üks nagu t. XV:3, kuid ornamendita, seitsekümmend kuus nagu t. XV:11, 12, g/6, s. 17, S. 416 — spiraaltorukesi, neli nagu t. IX:10, kaks jämedamad, neli peenemad; naastu ktk., g/6, s. 26, S. 417 — savinõukilde, kümme nagu t. XV:12, viis nagu t. XV:3, kuid ilustumata, g/6, S. 418 — savinõukilde, kaks nagu t. XV:7, kolm

nagu t. XV:12, g/6, S. 419 — nugu nagu nr. 289; savinöukilde, nelikümmend neli, nagu t. XV:9, 11, 12, g/6, S. 420 — sõrmuse ktk. nagu t. IX:8; spiraaltorukesi, kaks, nagu t. IX:10, g/6, s. 26, S. 421 — naelad, kaks, b/4, s. 20, D. 422 — neet nagu t. XIII:3, kuid väiksem b/4, s. 17, D. 423 — naast, pr., s. 22, 424 — võönaast nagu t. IX:7; sõrmuse ktk. nagu t. IX:4; ketilüli nagu t. XI:8, s. 25, 425 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; hõbedatükike b/4, s. 18, D. 426 — naast; needi ktk. nagu t. XIV:3, b/4, s. 18, D. 427 — spiraal nagu t. IX:12, c/5, I. 428 — sõrmus nagu t. IX:4; pronkseseme ktk., e/3, s. 32, 429 — hoburaudsõle kaare ktk. s. 18, 430 — spiraaltorukesi, viis, nagu t. IX:10, üks välja venitatud üks peenem, b/4, s. 24, 431 — nugu nagu t. XI:2, c/5, s. 31, I. 432 — nugu nagu nr. 289; naela ktk., c/5, I. 433 — spiraalsõrmus nagu t. IX:12, c/5, s. 24, I. 434 — heiteoda otsiku varre osa nagu t. XIII:4, 435 — hoburaudsõle ktk. nagu nr. 172, c/5, I. 436 — nael, c/5, s. 27, I. 437 — võönaast nagu t. IX:11, hb., c/3, s. 10, 438 — võönaastud, kaks nagu t. XI:7; pronkstraadi ktk., a/4, s. 16, 439 — spiraaltorukesi, kaheksa, nagu t. IX:10, d/2, s. 17, 440 — naelu, kaks, b/4, s. 20, D. 441 — spiraaltorukesi, kolm, nagu t. IX:10, a/1, s. 10, 442 — savinöukilde, neli, nagu t. XV:12, c/4, 443 — klaashelme ktk., sinine, soonitud; pronksitükikesi, d/3, 444 — savinöukilde, viiskümmend seitse, nagu t. XV:9, 11, 12, b/4, 445 — spiraaltoruke nagu t. IX:10, d/3, G?. 446 — sadulajalus, t. XIII:9, d/3, 447 — nael, c/4, 448 — võönaast nagu t. IX:7, a/4, s. 25, 449 — varraslüli nagu nr. 63, b/4, s. 20, 450 — araabia mündi ktk., hb., a/1, 451 — kirves, t. XIV:7; suitse röngas, c/5, I. 452 — spiraal nagu t. IX:12, kuid väiksem, a/4, s. 26, C. 453 — noa ktk.; spiraalsõrmuse ktk. nagu t. IX:12, c/5, I. 454 — rihmajagajad, üks j. 10:5; teine katkine, samasugune, a/4, s. 26, C. 455 — neet nagu t. XIV:3, c/6, 456 — heiteoda otsiku rootsu osa nagu t. XIII:4, c/4, s. 20, 457 — nael, s. 10, 458 — spiraaltoruke nagu t. IX:10; savinöukilde, kaks, nagu t. XV:12, b/5, 459 — odaots, t. XIII:5, a/4, s. 28, C. 460 — sõrmus nagu t. IX:5, b/3, B. 461 — needi pea nagu t. XIV:3, b/3, s. 15, 462 — needi pea nagu eelmine, b/3, s. 18, 463 — rönga ktk., pr.; spiraal nagu nr. 137; needi ktk. nagu t. XIV:3, b/3, s. 18, 464 — keti ktk. nagu t. X:5, a/4, s. 25, C. 465 — needi pea nagu t. XIV:3, b/3, s. 16, 466 — vôtme keel, c/5, 467 — võönaast, t. IX:14; spiraaltoruke; röngakesed, neli, nagu t. IX:10, muist sulanud, b/3, s. 25, B. 468 — odaotsa ktk. nagu t. XIII:2, b/3, s. 27, B. 469 — ripatsi ktk., b/3, B. 470 — spiraaltoruke nagu t. IX:10; spiraalsõrmuse ja spiraali ktk. nagu t. IX:12; savinöukild nagu t. XV:12, s. 29, 471 — nael, b/3, s. 25, 472 — võönaastud, kaks, nagu t. IX:11; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, a/3, s. 20, B. 473 — keekandja nagu t. X:9, a/3, s. 10, 474 — varrasaheliku ktk. nagu nr. 191, b/3, s. 15, 475 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; võönaastu ktk. nagu t. IX:7, b/3, s. 20, 476 — spiraalkäevöru ktk. nagu eelmine; needi ktk. nagu t. XIV:3, a/2, A. 477 — kabjanael, b/2, s. 23, 478 — spiraalid, kaks, nagu t. IX:12, kuid väiksemad; traaditükk, pr. a/2, A. 479 — needi ktk., kaks, nagu t. XIV:3; nael, s. 25, 480 — nael, a/2, A. 481 — neet nagu t. XIV:3, kuid väiksem, a/2, s. 27, A. 482 — nael, a/3, 483 — varraslüli nagu nr. 63; a/2, A. 484 — suitse röngas, a/3, s. 20, B. 485 — needid, kaks, nagu t. XIV:3; savinöukild nagu t. XV:12, b/3, s. 27, 486 — mõõgatupe otsanaast j. 10:2, pr. a/4, s. 23, C. 487 — noa ktk. b/3, s. 10, 488 — nael, a/3, s. 20, 489 — neet nagu t. XIV:3, kuid väiksem, a/2, s. 20, A. 490 — neetide ktk. nagu eelmised; savinöukild nagu t. XV:12, a/2, s. 20, A. 491 — naaskli? ktk.; rauatükike, b/2, s. 15, 492 — varraslüli nagu nr. 63, a/3, s. 22, A. 493 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. 10:4, b/2, s. 10, 494 — võönaast nagu nr. 405; pronksplekitükikesi, a/3, A. 495 — neet nagu t. XIV:3, a/2, s. 12, 496 — needi ktk. nagu eelmine; nael, a/1, 497 — naastu ktk. nagu t. IX:6, kuid väiksem, 498 — spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4, 499 — savinöukilde, sada kuus, nagu t. XV:9, 11, 12, kaks nagu t. XV:3, kuid ilustumata, üks nagu t. XV:5, 500 — hõõrumiskivi ktk. 501 — kivimunak, 502 — kivimunak, 503 — spiraaltorukesi, kakskümmend, nagu t. IX:10, muist sulanud; spiraalkäevöru ktk. nagu t. X:4; rihmajagaja ktk. nagu j. 10:5; keti ktk. nagu t. X:5; pronksitükikesi, 504 — needi ktk. nagu t. XIV:3; nael, 505 — kivimunak.

КАМЕННЫЙ МОГИЛЬНИК В РАНДВЕРЕ НА ОСТРОВЕ СААРЕМАА

А. Э. КУСТИН

Резюме

Рандвереский поздний каменный могильник с трупосожжениями является одним из примерно ста памятников этого типа на о-ве Сааремаа. Он расположен в восточной части острова на Кыйгустеском или Рандвереском мысе (рис. 9). Центральная часть мыса представляет собой плоскую, простирающуюся с северо-запада на юго-восток моренную возвышенность. Могильник находится несколько западнее деревни Рандвере и окружен пашенными полями.

Рандвереский могильник был целиком раскопан в 1940 году.* Края его были раньше несколько потревожены вспашкой. При этом были найдены некоторые предметы и кальцинированные кости. Сохранившаяся часть могильника занимала площадь ок. 300 м² (табл. VI). По форме она представляла неправильный овал, длиной в направлении с северо-запада на юго-восток в 33 м и шириной до 27 м. Толщина культурного слоя в западной части могильника достигала 27—36 см, в восточной части — 30—40 см, а на юго-востоке местами даже 60 см. Поверхность могильника была покрыта слоем битого плитняка и земли, в котором кое-где также встречались валуны (табл. VIII : 1). Ниже шли, большей частью без какой-либо системы, валуны разных размеров и обломки известнякового плитняка. Многие камни уходили в грунт. Земля между камнями была углистая и более темного цвета, чем на соседнем поле. В культурном слое встречались кое-где и отдельные более крупные угли. Между камнями были найдены остатки трупосожжений и предметы могильного инвентаря. На западном и юго-западном конце могильника, а также на небольшом участке в его южной части под могильной насыпью залегал тонкий (5—6 см) углистый слой, оставшийся по-видимому, от выжигания участка под могильник с целью его «очищения».

Свыше половины общего количества вещественного материала, также большинство костей и угля были обнаружены в могильнике в виде скоплений в пределах небольших участков. Судя по характеру предметов, а также количеству и местоположению кальцинированных костей, некоторые из этих скоплений можно считать отдельными погребениями. Скопления вещественного материала помечены буквами А, В, С и т. д. и очерчены на табл. VII прерывистой линией.

Скопление А принято за таковое на основании одного лишь тесного сравнительного расположения ряда предметов на небольшом участке

* Сноски см. в эстонском тексте.

датирующих вещей в нем не было. Судя по количеству предметов, здесь, возможно, находились остатки двух перемешавшихся погребений.

Скопление В содержало остатки поясных бляшек, браслета и нагрудного украшения из бронзовых цепочек, как видно, происходящих из женского погребения 12—13 веков. Найденные там же наконечник копья и обломки удил принадлежат, очевидно, мужскому погребению того же периода.

Скопление С включало наконечник копья, поясное кольцо и наконечник ножен для меча, принадлежавшие мужскому погребению 11—12 в. Входившие в то же скопление части нагрудного украшения свидетельствуют о том, что здесь была захоронена и женщина.

Скопление D, судя по большому количеству кальцинированных костей, содержало остатки погребений 2—3 женщин. Перстень, спиральные пронизки и поясные бляшки датируют эти погребения 12 веком.

Скопление Е также содержало остатки женского погребения — спиральные пронизки, нагрудные украшения и остатки ножен для ножа, который женщины обычно носили на поясе. Указанные вещи датируются 12 или 13 веком.

Скопление F, судя по наконечнику копья, бляшки от удил, коромыслу весов и железной пряжке, относится к мужскому погребению 11—12 веков.

Скопление G содержало крестовидную подвеску, монету-подвеску и спиральные пронизки, принадлежавшие женскому погребению 12 века.

Скопление H включало бусины, перстень и фрагменты браслета, принадлежавшие женскому погребению 12 века.

Скопление I содержало предметы как мужского, так и женского погребения: широкий браслет сааремасского типа, подковообразную пряжку, топор и кольцо от удил, датируемые 11—12 веками.

Скопление J явно принадлежало детскому погребению 11—12 веков. Это скопление содержало небольшой браслет и другие находки.

Скопление K, судя по наконечнику дротика, происходит от мужского погребения 12—13 веков; найденные же там фрагменты нагрудного украшения, спиральные пронизки и привозная керамика принадлежали женскому погребению более раннего периода, по-видимому, 11 века.

Скопление L содержало сердцевидную поясную бляшку и стремя — предметы мужского погребения 11—12 веков.

Скопление M, в котором представлено большое количество кальцинированных костей и ряд вещей, принадлежало двум женским погребениям; части нагрудного украшения и поясной цепи, а также ножны для женского ножа и другие находки датируют это скопление 12—13 веками.

Скопление N, судя по фрагментам спиральных пронизок и нагрудного украшения, происходит от женского погребения; найденная же там гиря от весов принадлежит, по-видимому, другому погребению.

Скопление O относится к мужскому погребению 11—12 веков. Однако, входящие в него серебряный перстень, части нагрудного украшения и спиральные пронизки говорят о том, что в 12—13 веках там была погребена и женщина.

Скопление P содержало язычек от ремня, стремя, кресало, частей ножен для большого боевого ножа и прочие вещи, свидетельствующие об их принадлежности мужскому погребению 11 века.

Скопление Q, судя по наличию наконечника копья и обломка косы, также относится к мужскому погребению 11—12 веков.

Скопление R содержало нагрудную булавку, части браслета и спиральные пронизки, принадлежащие женскому погребению 11—12 веков.

Скопление S также содержало спиральные пронизки, бусины и спиральный, расширяющийся посередине перстень; эти вещи принадлежат женскому погребению 12—13 веков.

Скопление T состояло из предметов, характерных для мужского погребения 11—12 веков — железной пряжки, бляшки от удил и железного бубенчика.

Скопление U включало мужское и женское погребение; первому принадлежал наконечник дротика, а второму — 2 крестовидные подвески и бляшки для нагрудных цепочек. Оба погребения датируются 12—13 веками.

Скопление V содержало спиральные пронизки и подковообразную пряжку, принадлежавшие женскому погребению 12—13 веков.

Скопления H, O, P и R были окружены довольно крупными валунами иложенными плашмя известняковыми плитами, образовавшими более или менее регулярные круги диаметром 2,8—3,5 м (табл. VIII : 2). Отдельные, выложенные в виде круга камни окаймляли и скопление F, а, вероятно, и скопление E. У других скоплений находок каменные круги не прослеживались (табл. VIII : 3).

Перечисленные скопления предметов отмечают общим числом 33—36 погребений, из них 15 мужских, 18—20 женских и одно детское. Последних было, несомненно, больше, но одежда и могильный инвентарь в погребениях детей и взрослых сходны между собой, поэтому число детских погребений не всегда поддается точному определению. Прочий могильный инвентарь (36%) был найден в разбросанном виде и не может быть увязан с определенными погребениями. Судя по количеству предметов и костей, можно полагать, что эта часть инвентаря принадлежала примерно 25 погребениям, среди которых, исходя из характера найденных вещей, было примерно 11 мужских и 11 женских. Таким образом, в сохранившейся части могильника были в общем счете погребены остатки более 60 трупосожжений. Число это, конечно, ориентировочное, так как количество предметов не было одинаково во всех погребениях, а варьировало в зависимости от пола и возраста, имущественного и социального положения умершего, от характера его занятий при жизни и т. д. Не всегда предметы и остатки трупосожжения укладывались в одном месте, зачастую их рассыпали среди камней, частично они были разбросаны более поздними погребениями.

На основании топографии наиболее ранних предметов (табл. VII), можно заключить, что первые погребения располагались в центральном и восточном участках могильника и относились к 11 веку. В этот период был сооружен по крайней мере один каменный круг (P), а, возможно, и некоторые другие. С самого начала покойников погребали как в каменных кругах, так и на участках между ними. Сравнительно большое число погребений относится к концу 11 и к 12 веку. Постепенно пределы могильника расширялись в северном, южном и западном направлениях, но продолжались захоронения и в центральной его части. Последние погребения относятся к первой половине 13 века. Каменных кругов в то время уже не строили. В целом погребения в рассматриваемом могильнике охватывают период примерно в 200 лет.

Предназначенный под могильник участок был предварительно «очищен» огнем. Крупные валуны, находившиеся на участке могильника, были оставлены на месте. Трупосожжение происходило в стороне. Боль-

шинство предметов могильного инвентаря также подвергалось действию огня. Многие предметы помимо того ломали или изгибали. В процессе погребения или даже позднее в могилу дополнительно клали еще отдельные орудия труда. Кости и предметы покрывались камнями различных размеров, поэтому каменная насыпь получалась неравномерная. В верхнем горизонте насыпи наряду с керамикой найдены также кости животных. Они представляют собой, по-видимому, следы поминок, устраивавшихся на могильнике либо во время погребения, либо позднее.

Рандвереский могильник дал обильный археологический материал (508 номеров). Большую часть его составляют предметы украшения и принадлежности одежды, в меньшем количестве в нем представлено оружие и снаряжение всадников; меньше всего в могильном инвентаре орудий труда.

Подковообразных пряжек найдено 14 экземпляров. Одна из них, серебряная, разрублена, а все остальные бронзовые. Часть пряжек имеет ромбовидную в сечении дужку и граненые пуговки на концах. Первоначально подобные пряжки появились возможно на о-ве Готланде.¹³ В 11—13 веках они очень часто встречались также на о-ве Сааремаа. Одна крупная пряжка с дугой плоско-выпуклого сечения, украшенной поперечными линиями (табл. X : 6), и фрагмент другой с пуговками на концах в виде плодов мака, представляют куршский тип, также широко распространенный на о-ве Сааремаа в тот период. Две фибулы имеют завитые в трубочки концы (табл. X : 3, 7) и принадлежат к типу, распространенному в 11—14 веках во всей Прибалтике.¹⁸

К нагрудным украшениям принадлежали две булавки с треугольной головкой (табл. IX : 16, 18). Этот местный сааремасский тип сложился в 11 веке на базе аналогичных булавок, бытовавших в 8—9 веках у куршей. За пределами Сааремаа булавки этого типа встречаются только в северо-западной Латвии, на древней куршской и ливской территории.²⁸ Две бляшки (табл. X : 8, 9) для подвешивания нагрудных цепочек происходят от двух разных украшений и также представляют собой сааремасский тип. Они датируются 12—13 веками и образуют местный вариант куршского исходного типа.³⁶ Характерны для Сааремаа также сравнительно массивные бронзовые цепочки (табл. XI : 8). Среди наших находок имеется довольно много фрагментов и обычных, более легких цепочек (табл. X : 5) и одна бляшка от нагрудного украшения (табл. IX : 15). 4 подвески-крестика (табл. IX : 9) относятся к 12—13 векам и привезены из русских городов. Носили их подвешенными к нагрудному украшению или на шее.

Шейная гривна с удвоенной передней частью, замыкающаяся крючком и петлей, сохранилась только в фрагментах. Этот тип шейных гривен был наиболее распространенным на островах Сааремаа и Муху в 11—13 веках. От шейных украшений происходят и 8 стеклянных бусин (табл. IX : 2) и некоторые монеты, среди них одна византийская (976—1025), одна рейнская (Андернх 1014—1024), третья — неопределенного происхождения и еще фрагмент одной арабской монеты, также неопределенной.

Браслет, воспроизведенный на табл. IX : 17, принадлежал ребенку. Другой браслет, плоский с расширяющимися концами, представляет местный сааремасский тип (табл. IX : 19). Браслеты этого типа весьма обычны в инвентаре каменных могильников о-ва Сааремаа. В Рандвере было найдено также большое количество фрагментов спиральных браслетов (табл. X : 4), бытовавших в Прибалтике до начала 14 века.

Перстней найдено всего 33, из них один серебряный, с утолщением в середине (табл. IX : 3). Из бронзовых перстней — два тонких, также с утолщением в середине (табл. IX : 4), два — с раздвоенными и закручивающимися спиралью концами (табл. IX : 5) и два — спиральных, с расширяющимися средним витком (табл. IX : 8). Последний тип перстней часто встречается среди находок 12—13 веков на материке Эстонии. Кроме того, найдены 23 простых спиральных перстня, свитых из круглой проволоки (табл. IX : 12).

Пронизки и маленькие колечки из бронзовой проволоки (табл. IX : 10) представляют остатки характерной для древних эстонцев нашивки женской и детской, реже мужской одежды.⁷⁰ Среди находок имеются две бронзовые поясные пряжки (рис. 10 : 3) и 11 железных поясных бляшек (рис. 10 : 1). Поясные пряжки этого типа характерны для о-ва Готланда в первой половине 11 века,⁷⁹ откуда они распространялись на все побережье Балтийского моря; особенно часто их носили вплоть до 13 века на Сааремаа.

Бронзовые поясные бляшки представлены в Рандвере 57 экземплярами. 25 из них украшены рельефным крестиком (табл. IX : 7). Особенно часто бляшки этого типа встречаются в каменных могильниках островов Сааремаа и Муху, в других местностях их обнаружено меньше.⁸⁸ Шесть экземпляров, сходных с изображенными на табл. IX : 13, XI : 7 бляшками, имеют параллели в материковой части Эстонии и в центральной Латвии; 5 бляшек с зубчатым краем (табл. XI : 9) и 5 круглых выпуклых бляшек (табл. IX : 6) принадлежат к типу, распространенному как в Прибалтике, так и на о-ве Готланде и в других частях Скандинавии. 5 серебряных сердцевидных бляшек (табл. IX : 11) и 3 бронзовые бляшки, напоминающие рыбку (табл. IX : 14), завезены, очевидно, извне. Оба эти типа бытовали в 11—12 веках на обширной территории в пределах северной и восточной Европы.¹⁰¹

Из трех поясных колец два простые, а одно (рис. 10 : 5) с тремя отверстиями. Из этого кольца исходят три язычка, заканчивающиеся стилизованными звериными головками. Кольцо с язычками представляет собой готландский тип, который, однако, в 11—13 веках получил широкое распространение в пределах всего побережья Балтийского моря.¹⁰⁹ Поясные кольца служили для подвешивания при помощи ремней (портупеи) к поясу меча,¹¹⁰ К поясу относится бронзовый язычек, воспроизведенный на табл. XIV : 1 и датируемый 11 веком. Аналогичные язычки от ремней найдены в соседнем Вилтинаском могильнике и в могильниках западной Финляндии.¹¹⁵

Поясная цепь, представленная в описываемом могильном инвентаре несколькими фрагментами (табл. X : 2), относится к местному типу. Бочковидные бронзовые бусины, изображенные на табл. IX : 1, принадлежали, по-видимому, к украшениям женского пояса или возможно, к нагрудному украшению.

Наконечники копий представлены в археологическом материале из Рандвере 14 экземплярами. Один из них имеет перо из узорчатой дамасской стали. Наконечники такого рода бытовали в Западной Европе вплоть до 12 века. Другой наконечник имеет покрытую серебряным листом втулку; на посеребренной втулке прочерчен узор скандинавского типа, прочерченные линии заполнены чернью и часть узора позолочена (табл. XII : 1, позолота показана черным). Этот наконечник изготовлен, по-видимому, на о-ве Готланд и датируется второй половиной 11 века. Великолепные наконечники этого рода были оружием бо-

татой знати. Наконечник копья, изображенный на табл. XIII : 1, принадлежит к типу M по классификации Яна Петерсена.¹²⁸ Он представляет скандинавский тип и датируется на своей родине первой половиной 11 века; в Прибалтике же он удерживался до конца 12 века.¹²⁹ 5 наконечников с длинным узким пером относятся к местным типам (табл. XIII : 2, 3), равно как и три наконечника меньших размеров (табл. XIII : 5). Аналогичные наконечники копий нередко встречаются в 11—13 веках у куршев и ливов. 4 наконечника дротиков или метательных копий с односторонним ножевидным пером и зазубриной (табл. XIII : 4) весьма характерны для Прибалтики в 11—13 веках.¹³⁴ В небольшом количестве подобные наконечники найдены также в Приладожье и Финляндии.

Один из мечей имел клинок с надписью «Ulfberht», (табл. XII : 2) перекрестья его рукояти были покрыты серебряным листом. По форме рукояти и ее орнаменту меч относится к 11 веку. Перекрестье рукояти другого меча (рис. 10 : 6) также покрыто серебром и украшено прочерченным орнаментом в зверином стиле. Происхождение, время бытования и ареал распространения подобных мечей те же, что и у наконечников копий с тем же орнаментом. Среди находок имеется также часть бронзовой рукояти меча с простым линейным орнаментом (рис. 10 : 4). Рукояти этого типа изготовлены, вероятно, на Курской территории в 12—13 веках.¹⁴⁷ Кроме того, в Рандвере были найдены еще небольшой обломок клинка и фрагмент бронзового наконечника ножен меча (рис. 10 : 2). Подобные наконечники ножен появились на о-ве Готланде в конце 11 века и оттуда распространились по всему побережью Балтики, продолжая бытовать здесь до конца 13 века.¹⁵⁰

Найденные в Рандвере удила двух- и трехсоставные (табл. XI : 6; XIII : 7), некоторые из них были орнаментированы (табл. XI : 5). Среди находок имеются также крестовидные бляшки от узды (рис. 10 : 7). Первоначально бляшки этого типа появились в Скандинавии, но они получили широкое распространение и на о-ве Сааремаа в 11—13 веках; в материковой части Эстонии их почти не знали. Четыре железных бубенчика относятся также к уздам (табл. XIV : 6), К снаряжению всадника относятся далее стремя треугольной формы (табл. XIII : 9) и четыре обломка от пары кольцевидных стремян (табл. XIII : 6), которые, судя по узору и материалу, являются привозными предметами.

Ножи представлены в инвентаре Рандвереского могильника 23 экземплярами, в том числе 4 миниатюрными (табл. XI : 1, 2); последние встречаются на островах чаще, чем в материковой части Эстонии. На табл. X : 1 изображены небольшие ножны 12—13 веков с накладкой из бронзового листа. Нож с ножнами этого типа носили обычно ливские женщины.¹⁷¹ Два фрагмента бронзовой накладки (табл. XIV : 5) относятся, вероятно, к ножнам больших боевых ножей.

В число находок входят одна целая и две представленные обломками косы-горбуши (табл. XIV : 8). Назначение небольшого напоминающего косу предмета (табл. XIII : 8), остается неясным. Косы встречаются на о-ве Сааремаа в инвентаре почти всех каменных могильников. Маленький топорик (табл. XIV : 7) употреблялся, по-видимому, для какой-то специальной цели. На табл. XI : 4 воспроизводится одно из двух найденных в Рандвере кресал. Найдены были еще часть цилиндрического замка и два ключа (табл. XIV : 2), коромысло в е-сов (табл. XIV : 4) и 13 гирек (табл. XI : 3). Особо следует упомянуть

нуть 35 железных ладейных заклепок (табл. XIV:3), три из которых двойные (табл. XI:10). К ладьям относятся, вероятно, и гвозди.

Керамика богато представлена в инвентаре нашего могильника. Кое-где керамика была обнаружена целыми скоплениями, большей же частью она была разбросана по всему могильнику. Перечисленные выше скопления вещественного материала обычно не содержат керамики. В то время как металлические предметы большей частью были обнаружены в нижней части могильной насыпи, керамика встречалась по преимуществу в ее верхних горизонтах. Большая часть сосудов изготовлена от руки из теста с небольшой примесью дресвы. Эти сосуды имеют плоское дно и отвесные стенки (табл. XV: 9, 11, 12); плечики у некоторых из них покрыты прочерченным решетчатым орнаментом (табл. XV: 7). Судя по находкам возле этих сосудов остатков пищи, можно полагать, что именно в таких сосудах на могильник приносили пищу. Керамики, изготовленной из теста с примесью мелкозернистого песка, было меньше. Большая часть керамики этого типа имела узоры (табл. XV: 3, 8). Среди нее встречались низкие сосуды с тонкими стенками, блюдо- и чашеобразной формы (табл. XV: 10). Отдельные черепки принадлежат, по-видимому, гончарной керамике. Эта керамика была украшена, как обычно, волнистыми и прямыми горизонтальными линиями, в некоторых же случаях, также решетчатым орнаментом (табл. XV: 4—6). В небольшом количестве была найдена привозная рейнская керамика, орнаментированная рядами вдавлений треугольной или четырехугольной формы (табл. XV: 1, 2). Рейнская керамика обнаружена на о-ве Сааремаа еще лишь в одном могильнике, а именно в Вилтина, посредству с Рандвере. В остальной Эстонии она пока не известна. Сосуды того же типа были найдены в ранних скандинавских городах Гайтабу и Бирка и датированы 9—10 веками.²⁰⁸ В Рандвереский могильник они могли попасть не раньше 11 века. Инвентарь Рандвереского могильника в общем не отличается от вещественного материала других сааремаских могильников. Материальная культура древних сааремасцев свидетельствует о их тесных связях с населением других стран побережья Балтики. Она стоит в некоторых отношениях ближе к культуре этих соседей, чем к культуре населения материковой части Эстонии. Особенно важную роль в формировании культуры сааремасцев сыграло их тесное общение с куршами и ливами. На о-ве Сааремаа найден целый ряд предметов украшения курских и ливских типов. Через о-в Готланд на Сааремаа поступало в основном оружие и прочие предметы вооружения.

В инвентарь Рандвереского могильника входит сравнительно много исключительно ценных предметов. Мечи и наконечники копий из дамасской стали или украшенные серебром были характерным для богатой знати оружием. Богатой же знати принадлежало и обнаруженное в нашем могильнике роскошное конское снаряжение. Значительное количество привозных предметов, серебряные украшения и монеты, а также весы и ряд гирь свидетельствуют, очевидно, о том, что древнее население Рандвере занималось мореходством и торговлей. О мореходстве говорят и найденные в разных частях могильника ладейные заклепки.

Рандвереский могильник, судя по его ограниченным размерам и по небольшому количеству найденных в нем кальцинированных костей и учитывая, с другой стороны, сравнительно продолжительный период его существования, был, очевидно, некрополем богатого знатного семейного коллектива. Местоположение могильника среди старых пашенных полей

и наличие кос в его инвентаре показывает, что основными средствами существования погребенных здесь люди были земледелие и скотоводство. О ремесленном производстве свидетельствует большое количество изготовленных на месте предметов. Не может быть сомнения и в том, что известное значение для экономики населения Сааремаа имели рыболовство и охота на тюленей, хотя в нашем могильном инвентаре эти занятия и не отражаются.

Местность, в которой расположена деревня Рандвере, была уже заселена в первой половине I тысячелетия. Об этом говорит небольшой каменный могильник, расположавшийся непосредственно возле рассмотренного нами некрополя и датируемый началом I тысячелетия (рис. 9). Вторая половина I тысячелетия пока не представлена археологическими памятниками. Зато в этом районе имеется много памятников начала II тысячелетия. Примерно в 2 км к востоку от Рандвере расположен крупный Вилтинасский каменный могильник, относящийся к тому же периоду, что и Рандвереский. По своим размерам он примерно в 6,5 раза превосходит Рандвереский могильник и, следовательно, представляет собой памятник более крупного коллектива. В Кыйгусте, недалеко от Рандвере, найден клад, содержащий 71 англосаксонскую и немецкую, а также одну арабскую монету. В этом же районе выявлены и многие случайные находки. Таким образом, судя по обилию археологических памятников, окрестности Рандвере можно считать одним из наиболее густо заселенных районов о-ва Сааремаа в начале II тысячелетия. Это было между прочим обусловлено тем, что данная местность, по сравнению с другими частями о-ва Сааремаа, обладает наиболее плодородной почвой.

Сааремаские каменные могильники можно разделить на два типа: могильники, состоящие из группы небольших плоских каменных курганов и большие могильники со сплошной каменной кладкой. Рандвереский и Вилтинасский могильники относятся ко второму типу. Из древнейших памятников этого типа на Сааремаа можно назвать могильники в Лээдри и в Орикула, которые относятся ко второй половине I тысячелетия и к началу II тысячелетия. Тем же примерно временем датируются каменные курганы у деревни Куревере (западная часть Сааремаа), а также в Пяэлда и в Мяла на о-ве Муху. Один из обнесенных каменным венцом или кругом курганов в Куревере относился к 7 веку. Курганные могильники следует, очевидно, считать наиболее древним типом рассматриваемых сааремаских погребальных памятников. Весьма регулярные по форме каменные венцы были обнаружены и на большом сплошном могильнике 11—12 веков в Кяку (центральная часть о-ва Сааремаа). Как правило, покойники погребались в Кяку только в пределах каменных венцов или кругов. Погребения, расположенные вне кругов представляют исключение. В 12 веке каменные круги начинают исчезать, структура могильников становится менее регулярной и погребения все чаще располагаются на участках между кругами. Рандвереский и Вилтинасский могильники представляют именно эту, самую позднюю стадию развития каменных могильников на о-ве Сааремаа.

Из могильных памятников материковой части Эстонии наибольшим сходством с сааремаскими могильниками имеют большие плоские западноэстонские могильники с каменной кладкой, примерами которых могут служить, например, некрополи 12—13 веков в Люманди Мярьямского района и в Варди близ поселка Нисси. Но в отличие от сааремаских

могильников они не имеют каменных кругов. Могильники, состоящие из маленьких каменных курганов, в материковой части Эстонии пока не известны. Некоторое сходство с сааремаскими могильниками имеют отдельные каменные могильные сооружения курземских ливов.²²⁴ Но последние содержат не только трупосожжения, но и трупоположения, чего на о-ве Сааремаа не было. Плоские каменные могильники беспорядочной конструкции встречались и в западной Финляндии, но каких-либо особых общих черт с сааремаскими могильниками они не имеют. На других соседних территориях сплошные каменные погребальные сооружения не известны.

Таким образом, сложившийся в течение I тысячелетия на островах тип каменных могильников является характерной особенностью древней материальной культуры сааремаского населения. Своего расцвета эта культура достигла в начале II тысячелетия. К этому периоду и относится большинство сааремаских каменных могильников. В 13 веке новых могильных сооружений этого типа больше не возникает и они постепенно прекращают существовать. В конце 12 века начинают распространяться некрополи нового типа — грунтовые могильники с трупоположениями, которые в 13—14 веках становятся господствующими. Примечательно, что эти могильники (например, в Каарья и Лоона на о-ве Сааремаа и Вийра на о-ве Муху)²³¹ характеризуются также явно отличным от вещественного материала каменных могильников инвентарем. В них мы не находим больше ряда украшений местных сааремаских типов, в них нет оружия, орудий труда и некоторых других обычных для каменных могильников предметов. В сопровождающий инвентарь грунтовых могил входят по преимуществу предметы украшения тех же типов, которые бытовали и в материковой части Эстонии. Таким образом, с появлением нового погребального обряда инвентарь сааремаских могильников по своему характеру все более сближается с вещественным материалом, обнаруживаемым в могильниках материковой части Эстонии. Это явилось, по-видимому, результатом немецко-датской агрессии, вследствие которой связи сааремасцев с населением других частей Балтийского бассейна стали ослабевать.

DAS STEINGRÄBERFELD VON RANDVERE AUF DER INSEL SAAREMAA

A. KUSTIN

Zusammenfassung

Die Begräbnisstätte von Randvere ist ein typisches spätes Brandgräberfeld, deren auf der Insel Saaremaa (Ösel) etwa ein hundert gezählt werden. Es liegt im östlichen Teil der Insel auf der Landzunge von Kõiguste oder Randvere (Abb. 9). Den mittleren Teil dieser Landzunge bildet ein flacher, in nordwest-südöstlicher Richtung verlaufender Moränenrücken, der gegenwärtig als Acker genutzt wird. Der Begräbnisplatz befindet sich inmitten dieser Felder links vom Dorf.

Die Begräbnisstätte wurde im J. 1940 aufgedeckt.* Sie war in früheren Jahren durch den Pflug angeschnitten worden, wobei einige Gegenstände und Brandknochen zum Vorschein gekommen waren. Der erhaltene Teil zeigte einen unregelmässig ovalen Grundriss, seine Länge betrug in der Richtung WNW — OSO 33 m bei einer Breite von 27 m und einer Fläche von ungefähr 300 m² (Taf. VI). Die Mächtigkeit der Kulturschicht betrug im westlichen Teil des Begräbnisplatzes 27—36 cm, im östlichen 30—40 cm, im Südosten erreichte sie stellenweise sogar 60 cm. Der Begräbnisplatz war von einer dünnen Schicht Kalksteintrümmer und Erde bedeckt, worunter auch kleinere Granitfindlinge vorkamen (Taf. VIII:1). Unter dieser oberen Schicht fanden sich meist ohne bestimmte Ordnung gelagerte Granitblöcke und Kalksteine, von denen mehrere in den gewachsenen Boden hineinreichten. Zwischen den grösseren Steinblöcken lagen kleinere Steine und Erde, die wegen Kohlengehalts dunkler war, als der umgebende Ackerboden; auch vereinzelte grössere Kohlenstücke kamen vor. In diesem unteren Teil der Kulturschicht traten die Leichenbrandreste sowie die meisten Grabbeigaben auf. Am West- und Südostrand wie auch auf einer kleineren Fläche im südlichen Teil des Gräberfeldes wurde unter der Steinpackung eine 5—6 cm dicke Kohlenschicht beobachtet, die offenbar vom Feuer herrührte, das zwecks «Reinigung» des Bodens vor der Anlage des Gräberfeldes angemacht worden war.

Mehr als die Hälfte der Gesamtzahl der Metallfunde wie auch viele Knochenreste und Kohlenstücke traten in der Kulturschicht gruppenweise beisammenliegend auf. Je nach dem Charakter der Gegenstände, nach der Menge und Lage der Brandknochen können wir eine Reihe dieser Knochen- und Fundanhäufungen, wenigstens bedingt, für die Reste einzelner Bestattungen halten. Diese Fundanhäufungen oder -gruppen wur-

* Die Fussnoten s. im estnischen Text.

den von uns mit den Buchstaben A, B, C ... bezeichnet und auf Tafel VII mit unterbrochenen Linien umrissen.

Die Fundgruppe A ist nur auf Grund der geringen Abstände zwischen den einzelnen Fundstücken zu einer gemeinsamen Gruppe zusammengefasst worden; datierbare Gegenstände fehlten in dieser Gruppe. Aus der Menge der Gegenstände dürfte man vielleicht auf zwei miteinander vermischt Bestattungen schliessen.

B enthielt Gürtelbeschläge sowie Teile von einem Arming und einem Brustgehänge, die aller Wahrscheinlichkeit nach zu einer Frauenbestattung gehören und aus dem 12.—13. Jh. stammen. Die in derselben Gruppe befindliche Lanzenspitze und die Bruchstücke einer Pferdetrense müssten jedoch einer Männerbestattung aus etwa der gleichen Periode angehören.

C enthielt eine Lanzenspitze, einen Riemenverteiler und ein Schwertortband, die zu einer Männerbestattung des 11.—12. Jahrhunderts gehören. Teile eines Brustgehänges zeugen aber davon, dass hierselbst auch eine Frau bestattet war.

D umfasste, nach der grossen Anzahl von Brandknochen zu urteilen, 2—3 Frauenbestattungen; ein Fingerring, eine Anzahl von Spiralröhren und Gürtelbeschlägen verweisen sie ins 12. Jahrhundert.

E enthielt gleichfalls die Beigaben einer Frau, und zwar Spiralröhren, ein Brustgehänge und Bruchstücke einer von Frauen getragenen Messerscheide, die alle dem 12. oder dem 13. Jh. angehören.

F entstammt, nach der Lanzenspitze, einem Beschlag von Pferdezeug, den Teilen einer Waage und einer eisernen Schnalle zu urteilen, einer Männerbestattung aus dem 11.—12. Jh.

G gehörte einer Frauenbestattung aus dem 12. Jahrhundert an. Die Gruppe enthielt einen Kreuzanhänger, eine als Anhänger getragene Münze und Spiralröhren.

H enthielt Perlen, einen Fingerring, ein Schloss sowie Bruchstücke eines Arminges und entstammt auf Grund dieser Funde einer ins 12. Jh. zu datierenden Frauenbestattung.

I enthielt sowohl für Frauen- als auch für Männerbestattungen kennzeichnende Gegenstände: einen Arming von einer für Saaremaa eigenen Art, eine Huifeisenfibel, eine Axt und einen Trensenring, die alle ins 11.—12. Jh. gehören.

J entstammt offensichtlich einer Kinderbestattung, was sich aus einem kleinen Arming und anderen Funden, die allesamt dem 11.—12. Jh. angehören, folgern lässt.

K gehörte, nach einer Wurfspeerspitze zu urteilen, zu einer Männerbestattung aus dem 12.—13. Jh.; die daselbst gefundenen Teile eines Brustgehänges, Spiralröhren und die Scherben rheinländischer Keramik müssen einer früheren Frauenbestattung aus dem 11. Jh. entstammen.

L gehört, dem herzförmigen Gürtelbeschlag und dem Steigbügel nach zu schliessen, einer Männerbestattung aus dem 11.—12. Jh. an.

M stammt wohl, wie es auf Grund der grossen Anzahl von Knochen und Funden anzunehmen ist, von zwei Frauenbestattungen. Nach den Teilen eines Brustgehänges und einer Gürtelkette, einer zur Frauenausstattung gehörenden Messerscheide und anderen Funden zu urteilen sind beide Bestattungen ins 12.—13. Jh. zu datieren.

N entstammt auf Grund der Spiralröhren und der Bruchstücke eines Brustgehänges einer Frau bestattung; daselbst wurde auch ein Gewicht gefunden, das wohl zu einer anderen Bestattung gehört.

O gehört einer Männerbestattung aus dem 11.—12. Jh. an. Funde aber,

wie ein silberner Fingerring, Teile eines Brustgehänges und Spiralröhren, zeugen davon, dass im 12.—13. Jh. an derselben Stelle auch eine Frau bestattet wurde.

P enthielt eine Riemenzunge, einen Steigbügel, einen Feuerschlag, Teile einer Messerscheide für Männer u. a., was auf eine Männerbestattung des 11. Jahrhunderts schliessen lässt.

Q enthielt eine Lanzenspitze und ein Senseifragment, die ebenfalls auf eine Männerbestattung aus dem 11.—12. Jahrhundert hinweisen.

R enthielt eine Gewandnadel, Teile eines Armringes und Spiralröhren, die von einer Frauenbestattung aus dem 11.—12. Jh. herrühren.

S bestand ebenfalls aus Spiralröhren, Perlen und einem Spiralfingerring mit breiter mittlerer Windung, woraus auf eine Frauenbestattung aus dem 12.—13. Jh. zu schliessen ist.

T enthielt für eine Männerbestattung des 11.—12. Jahrhunderts charakteristische Gegenstände, wie eine eiserne Schnalle, Riemenbeschläge von Pferdegeschirr und eine eiserne Schelle.

U entstammt einer Männer- und einer Frauenbestattung. Zur ersteren gehört eine Wurfspeerspitze, zur letzteren zwei Kreuzanhänger und ein Kettenträger. Beide Bestattungen sind ins 12.—13. Jh. zu datieren.

V enthielt Spiralröhren und eine Hufeisenfibel, die beide einer Frauenbestattung entstammen und ins 12.—13. Jh. gehören.

Die Fundgruppen H, O, P und R waren von grösseren Feldsteinen und flach hingelegten Kalksteinplatten eingefasst, die mehr oder weniger geschlossene Kreise (Taf. VIII:2) mit einem Durchmesser von 2,8—3,5 m bildeten. Einzelne kreisförmig gesetzte Steine umgaben ferner die Fundgruppe F, und auch für die Fundgruppe E ist ein Steinkreis anzunehmen. Bei den übrigen Fundgruppen sind keine Steinkreise nachweisbar (Taf. VIII:3).

Die Zahl der durch die Fundgruppen angedeuteten Bestattungen dürfte sich auf 33—36 belaufen, davon 15 Männer- und 18 (resp. 20) Frauenbestattungen, sowie eine Kinderbestattung. Die Zahl der Kinderbestattungen liegt zweifellos höher, da sich aber die Kleidung und die Beigaben der Kinder in vielen Fällen von denen der Erwachsenen nicht unterscheiden lassen, fällt hier eine Abgrenzung schwer.

Der übrige Teil des Fundmaterials (36%) lag zerstreut und war mit den obengenannten Bestattungen in keinerlei Verbindung zu bringen. Die Zahl der Knochen und Gegenstände gestattet jedoch zu schliessen, dass die zerstreuten Funde zu wenigstens 25 Leichen gehören, von denen, nach der Art der Beigaben zu urteilen, 11 Männer und 11 Frauen waren. Es wäre also im erhaltenen Teil der Begräbnissstätte mit den Brandresten von mehr als 60 Toten zu rechnen. Diese Zahl ist natürlich nicht als feststehend anzusehen, da die Menge der jedem Toten beigegebenen Gegenstände verschieden war und von der Vermögenslage sowie der gesellschaftlichen Stellung des Begrabenen, von seiner Tätigkeit im Leben, von verschiedenen Bräuchen usw. abhing. Auch scheint es, dass die Brandreste und Beigaben eines Toten nicht immer zusammen beigesetzt, sondern häufig zwischen den Steinen verstreut wurden; auch wurden die früheren Brandreste und Grabbeigaben durch Nachbestattungen verstreut.

Wie es aus der Lage der frühesten Beigaben ersichtlich ist (Taf. VII), sind die ersten Toten im 11. Jh. im mittleren und östlichen Teil der Begräbnissstätte beigesetzt worden. Aus dieser Zeit stammt sicher wenigstens einer der Steinkreise (P); auch die übrigen mögen um dieselbe Zeit

entstanden sein. Die Leichenreste wurden von Anfang an sowohl innerhalb der Steinkreise als auch zwischen denselben begraben. Der grösste Teil der Bestattungen entstammt dem Ende des 11. Jahrhunderts und dem 12. Jh. Nach und nach wurde der Begräbnisplatz nach Norden, Süden und Westen hin erweitert, wobei aber Bestattungen auch im mittleren Teil fortgesetzt wurden. Die letzten Bestattungen stammen aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Neue Steinkreise wurden dann aber nicht mehr angelegt. Die Benutzung der Grabstätte erstreckt sich also über einen Zeitraum von rund 200 Jahren.

Der Boden unter dem Begräbnisplatz ist, wie bereits erwähnt, mit Feuer «gereinigt» worden. Die dort auf der ursprünglichen Erdoberfläche befindlichen grossen Steine hat man an Ort und Stelle belassen. Die Leichenverbrennung fand ausserhalb des Begräbnisplatzes statt. Auch viele Totengaben sind im Feuer gewesen. Viele Beigaben sind ausserdem vorsätzlich zerbrochen oder verbogen worden. Während der Bestattung, doch auch später, sind noch zusätzlich verschiedene Gegenstände dem Bestatteten ins Grab gelegt worden. Die Knochenreste und Beigaben wurden mit Steinen und Erde unregelmässig bedeckt. Die verschiedentlich in der obersten Steinschicht gefundenen Tierknochen und Tongefäßscherben röhren aller Wahrscheinlichkeit nach von den während der Beisetzung oder auch später auf der Begräbnisstätte abgehaltenen Leichenmahlen her.

Das Fundmaterial des Begräbnisplatzes von Randvere ist reichhaltig; an Funden ergab die Grabung insgesamt 508 Nummern. Den weitaus grösseren Teil davon bilden Schmucksachen und Kleidungszubehör, weniger häufig sind Waffen und Reiterausrüstung vertreten, am seltensten sind Arbeitsgeräte.

Von Hufeisenfibeln wurden 14 Exemplare gefunden, darunter eine zerhackte silberne Fibel. Die übrigen Fibeln waren aus Bronze. Darunter befanden sich einige Hufeisenfibeln, deren Bügel rautenförmigen Querschnitt aufweist und fazettierte Endknöpfe hat. Solche Fibeln, die ursprünglich wohl von Gotland herrühren,¹³ waren auf Saaremaa im 11.—13. Jh. sehr verbreitet. Eine grössere Fibel, deren Bügel plankonvexen Querschnitt hat und mit schräglauflgenden Riefen verziert ist (Taf. X:6), sowie das Bruchstück einer Fibel mit Mohnknopfenden repräsentieren den kurischen Typ, der auf Saaremaa ebenfalls sehr beliebt war. Zwei Fibeln haben eingerollte Enden (Taf. X:3, 7). Dieser Typ war im 11.—14. Jh. im ganzen Baltikum in Gebrauch.¹⁸

An Gegenständen, die von Brustgehängen stammen, liegen zwei Gewandnadeln mit dreieckigem Kopf von einem für Saaremaa eigenen Typ vor (Taf. IX:16, 18). Dieser Nadeltyp entstand im 11. Jh. in Anlehnung an die kurischen Nadeln mit dreieckigem Kopf, die bereits in 8.—9. Jh. auftraten. Ausserhalb Saaremaas sind diese Nadeln nur noch in Nordwestlettland auf kurisch-livischem Gebiet anzutreffen.²⁸ Die zwei Ketenträger (Taf. X:8, 9) stammen von zwei verschiedenen Gehängen und repräsentieren ebenfalls einen für Saaremaa charakteristischen Typ. Sie gehören ins 12.—13. Jh. und sind an Ort und Stelle aus einer ursprünglich kurischen Ausgangsform hervorgegangen.³⁶ Typisch für Saaremaa sind auch die schweren, dicken bronzenen Brustketten (Taf. XI:8). Ausserdem wurden eine Menge Bruchstücke gewöhnlicher dünnerer Ketten (Taf. X:5) und ein Zwischenglied eines Brustgehänges gefunden (Taf. IX:15). Die vier kreuzförmigen Anhänger (Taf. IX:9) gehören dem 12.—13. Jh. an. Solche Kreuzchen wurden massenhaft in russischen Städten gefertigt; auch

unsere Anhänger sind von dort eingeführt worden. Sie wurden entweder am Brustgehänge oder um den Hals getragen.

Ein Halsring mit doppeltem Vorderteil, Öse und Haken ist nur in Bruchstücken erhalten. Dieser Typ scheint von den auf den Inseln im 11.—13. Jh. getragenen Halsringen der üblichste gewesen zu sein. Zu einem Halsschmuck gehören 8 Glasperlen (Taf. IX:2) und einige Münzen. Unter den letzteren fand sich eine byzantinische Münze (976—1025) und eine deutsche (Andernach 1014—1024), während eine dritte unbestimmt war. Außerdem fand sich ein Bruchstück einer arabischen Münze, die ebenfalls nicht mehr bestimmt ist.

Der Arming (Taf. IX:17) ist ein Kinderring. Ein zweiter Ring mit verbreiterten Enden repräsentiert einen lokalen, auf Saaremaa sehr gewöhnlichen Typ (Taf. IX:19). In grosser Anzahl traten Bruchstücke von Spiralarmringen auf (Taf. X:4). Spiralarmringe wurden im Ostbalkan bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts getragen.

Fingerringe fanden sich insgesamt 33, darunter ein silberner mit verdicktem mittlerem Teil (Taf. IX:3). Von den bronzenen Ringen haben zwei einen dünnen, breiten Mittelteil (Taf. IX:4), zwei sind Brillenspiralringe (Taf. IX:5) und zwei Spiralinge mit breiter mittlerer Windung (Taf. IX:8). Fingerringe vom letztgenannten Typ sind auf dem estnischen Festland unter den Funden des 12.—13. Jhs. häufig anzutreffen. Einfache, aus rundem Draht gefertigte Fingerringe gab es unter den Funden 23 Exx. (Taf. IX:12).

Spiralröhren und Ringe aus feinem Bronzedraht (Taf. IX:10) stammen von den für das Baltikum charakteristischen gestickten Verzierungen der Frauen- und Kinderkleidung; seltener kommen solche Verzierungen auch auf Männerkleidung vor.⁷⁰ 11 eiserne (Abb. 10:1) und zwei bronze Gürtelschnallen (Abb. 10:3) hatten sich erhalten. Solche Schnallen kamen auf Gotland in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts auf und drangen von dort ins ganze Ostseegebiet ein⁷¹; besonderer Beliebtheit erfreuten sie sich auf Saaremaa, wo sie bis zum 13. Jh. in Gebrauch blieben.

Bronzene Gürtelbeschläge liegen insgesamt in 57 Exx. vor; davon sind 25 mit einem Kreuzmotiv in erhabener Arbeit verziert (Taf. IX:7); solche Beschläge sind vornehmlich in Steingräbern zu finden, anderswo kommen sie selten vor.⁷² 6 Beschläge von der Art, wie sie auf Taf. IX:13 und XI:7 zu sehen sind, besitzen Gegenstücke auf dem estnischen Festland und in Mittel-Lettland, 5 Beschläge mit sägezahnartig gezacktem Rand (Taf. XI:9) und 5 Buckelbeschläge (Taf. IX:6) repräsentieren einen sowohl im Baltikum als auch auf Gotland verbreiteten Typ. Die 5 herzförmigen silbernen Beschläge (Taf. IX:11) und die 3 fischähnlichen Bronzbeschläge (Taf. IX:14) sind als Einfuhr gut anzusehen. Beide Typen waren im 11.—12. Jh. sowohl in Ost- als auch in Nordeuropa in Gebrauch.⁷³

Von den drei bronzenen Riemenverteilern waren 2 ringförmig, während der dritte drei Speichen aufwies und in Tierköpfen auslaufende Riemenzungen (Abb. 10:5) besass. Dieser Typ ist skandinavischer Herkunft, er ist in den Küstengebieten der Ostsee im 11.—13. Jh. weit verbreitet.⁷⁴ Derartige Riemenverteiler wie auch eiserne Schnallen gehörten wahrscheinlich zum Schwertrienen.⁷⁵ Zu einem Gürtel gehörte wohl auch die mit Kerbschnitt verzierte Riemenzunge (Taf. XIV:1), die Gegenstücke auf dem benachbarten Begräbnisplatz von Viltina und im westlichen Finnland besitzt und aus dem 11. Jh. stammt.⁷⁶

Die Gürtelkette, von der einige Bruchstücke (Taf. X:2) gefunden wurden, vertritt einen für Saaremaa lokalen Typ. Die tonnenförmigen Bronzeperlen (Taf. IX:1) stammen vermutlich von einem Frauengürtel oder Brustgehänge.

Lanzenspitzen gab es unter den Funden 14 Exemplare. Unter ihnen befindet sich eine mit damaszierterem Blatt, wie sie in Westeuropa bis zum 12. Jh. gefertigt wurden. Die mit Silbertauschierung und zum Teil mit vergoldeten skandinavischen Tierornamenten verzierte Lanzenspitze (Taf. XII:1, die vergoldeten Teile des Ornaments schwarz) stammt aus Gotland, sie gehört der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts an. Lanzen mit solchen Spitzen waren Prunkwaffen der reichen Oberschicht der Bevölkerung.

Eine Lanzenspitze (Taf. XIII:1) ist vom Petersenschen M-Typ¹²⁸ und skandinavischen Ursprungs. Dort wird dieser Typ in die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts datiert, während er sich im Ostbalkan bis zum Ende des 12. Jahrhunderts erhalten hat.¹²⁹ Die fünf für Saaremaa typischen Lanzenspitzen vom Typ Taf. XIII:2, 3 sind lokaler Herkunft, ebenso wie die drei kleinen Lanzenspitzen (Taf. XIII:5). Lanzenspitzen von der gleichen Art treffen wir bei den Kuren und Liven im 11.—13. Jh. an. Die vier Wurfspeer spitzen mit messerartigem Blatt und Widerhaken (Taf. XIII:4) gehörten im 11.—13. Jh. zu den für das Ostbalkan typischen Waffen.¹³⁰ In geringer Anzahl sind sie auch in Finnland und im Ladoga-gebiet gefunden worden.

Von den Schwertern besass eins eine «Ulfberht»-Klinge (Taf. XII:2) und mit Silbertauschierung verzierte Griffteile. Nach der Form des Griffes und der ornamentalen Ausstattung gehört dieses Schwert dem 11. Jh. an. Die Parierstange des in Abb. 10:6 wiedergegebenen Schwertgriffes ist mit Silbertauschierung und Tierornamenten verziert. Ursprung, Alter und Verbreitungsgebiet dieser Schwertgriffe sind die gleichen wie die der auf dieselbe Art verzierten Lanzenspitzen. Der bronzene, mit einem einfachen Linienornament verzierte Schwertgriffteil (Abb. 10:4) besitzt genaue Gegenstücke aus dem 12.—13. Jh. auf kurischem Gebiet,¹⁴⁷ von wo dieser Typ von Schwertgriffen sich zu uns verbreitet haben dürfte. Außerdem wurden ein kleines Bruchstück einer Schwertklinge und ein fragmentarisches bronzenes Ortband gefunden (Abb. 10:2). Solche Ortänder sind gegen Ende des 11. Jahrhunderts auf Gotland entstanden und haben sich von dort über das ganze Ostseegebiet verbreitet, wo sie bis zum Ende des 13. Jahrhunderts in Gebrauch blieben.¹⁵⁰

Von den zwei- und dreigliedrigen Pferdetrensen (Taf. XI:6, XIII:7) waren einige verziert (Taf. XI:5). Die kreuzförmigen Zaumzeugbeschläge (Abb. 10:7) sind westlichen Ursprungs und auf Saaremaa vom 11.—13. Jh. sehr verbreitet; auf dem Festlande waren sie so gut wie unbekannt. Am Zaumzeug waren eiserne Schellen befestigt (Taf. XIV:6), von denen 4 erhalten sind. Ein dreieckiger Steigbügel (Taf. XIII:9) und 4 Fragmente eines Paares ringförmiger Bügel (Taf. XIII:6) sind, nach Ornament und Material zu urteilen, importiert.

Messer fand man 33, darunter vier ganz kleine Exemplare und zwei Messer mit eckigem Übergang vom Rücken zur Klinge (Taf. XI:1, 2). Solche Messer sind auf den Inseln häufiger als auf dem Festland. Auf Taf. X:1 ist eine kleine von Frauen getragene Messerscheide mit Bronzeblechbeschlag dargestellt, die aus dem 12.—13. Jh. stammt. Dieser Typ geht auf Saaremaa auf das Vorbild der livischen Messerscheiden zurück.¹⁷¹ Von grösseren, von Männern getragenen Messerscheiden mit

schmalem Randbeschlag haben sich zwei Bruchstücke (Taf. XIV:5) erhalten.

Von Sensen wurden ein intaktes (Taf. XIV:8) und Bruchstücke von zwei weiteren Exemplaren gefunden; außerdem wurde ein kleines sensenartiges Gerät gehoben (Taf. XIII:8), dessen Zweck nicht geklärt ist. Sensen sind in fast allen Steingräbern Saaremaas gefunden worden, woraus zu schliessen ist, dass sie zu den gebräuchlichsten Arbeitsgeräten zählten. Die ganz kleine Ax (Taf. XIV:7) diente wohl zu einem besonderen Zweck. Von den zwei Feuerstählen ist einer in Taf. XI:4 dargestellt. Zu erwähnen wären noch das Bruchstück eines zylinderförmigen Schlosses und zwei Schlüssel (Taf. XIV:2), ein Wagenbalken (Taf. XIV:4) und 13 Gewichte (Taf. XI:3). Eiserne Schiffs- bzw. Bootsnieten wurden in 35 Exx. gehoben (Taf. XIV:3), darunter liegen 3 Doppelnielen vor (Taf. XI:10). An einigen Stellen lagen neben den Nieten auch Nägel, die wohl ebenfalls von Booten herrühren.

Keramik trat reichlich auf. An einigen Stellen lagen die Tongefässscherben nestartig beieinander, meist fanden sie sich jedoch zerstreut. Die Keramik lag aber in der Regel nicht in den oben aufgezählten Fundgruppen, auch war sie in der oberen Steinschicht häufiger als die Metallgegenstände anzutreffen. Die Mehrzahl der Gefässer bestand aus porösem, von gröberen Quarzkörnchen durchsetztem Ton. Alle hierhergehörenden Gefässer waren handgeformt, mit flacher Standfläche und fast gerade aufsteigenden Wandungen (Taf. XV:9, 11, 12); der Oberteil einiger Gefässer war mit Gitter- oder Flechtornament (Taf. XV:7) verziert. In diesen Gefässen ist augenscheinlich Speise zum Begräbnisplatz getragen worden, wie man dies aus einigen in ihrer Nähe gefundenen Speiseresten folgern kann. Seltener fanden sich Gefässer aus mit feinerem Sande durchsetztem Ton; die meisten dieser Gefässer waren verziert (Taf. XV:3, 8); darunter fanden sich auch solche mit dünnerer Wandung sowie auch niedrige, schalen- oder schüsselförmige Gefässer (Taf. XV:10). Einzelne Scherben dürften von Gefässen herrühren, die auf der Scheibe gearbeitet waren. Diese Gefässer waren gleichfalls mit Flechtornament und mit für die Scheibenkeramik charakteristischen gewellten und geraden Horizontalrillen (Taf. XV:4—6) verziert. In einigen Scherben wurde auch rheinländische Tonware angetroffen. Diese Scherben waren mit Reihen von Dreiecken und Vierecken verziert (Taf. XV:1, 2). Keramik dieser Art wurde bisher nur auf dem Begräbnisplatz in Viltina gefunden, sonst war sie bisher in Estland unbekannt. Gleichtartige Gefässer sind in Haithabu und Birka gefunden worden und lassen sich ins 9. und 10. Jh. datieren,²⁰⁸ für Randvere dürften sie aber nicht vor dem 11. Jh. anzusetzen sein.

Verglichen mit den Funden aus den übrigen, bisher auf Saaremaa erforschten Steinsetzungen, weist der Fundstoff der Begräbnisstätte von Randvere keine bemerkenswerten Unterschiede auf. Wie aus unseren Funden ersichtlich ist, weist die materielle Kultur der Bevölkerung von Saaremaa auf enge Beziehungen zu den Bewohnern der übrigen Küstengebiete der Ostsee hin. Ihrer Kultur nach stand Saaremaa den letzteren in mancher Beziehung sogar näher als dem estnischen Festlande. Die wichtigste Rolle spielten bei der Gestaltung dieser Kultur die Beziehungen zu den Kuren und Liven, was sich in einer Reihe gemeinsamer Bronzeschmucktypen äussert. Über Gotland gelangten nach Saaremaa hauptsächlich Waffen und andere Ausrüstungsgegenstände.

Relativ gross ist auf der Begräbnisstätte von Randvere die Zahl von Prunkgegenständen, was von einem beträchtlichen Wohlstand der Beige-

setzten Kunde gibt. Die Schwertteile wie auch die Lanzenspitzen mit Silberverzierung gehören zu den kennzeichnenden Waffen der Vornehmen, denen auch das Reitzeug zuzuschreiben ist. Verschiedenes Einfuhrsgut, sowie Silbersachen, Waagen und Gewichte zeugen davon, dass die Bewohner von Randvere sich mit Seefahrt und Handel beschäftigten. Auch die an vielen Stellen des Gräberfeldes angetroffenen Schiffsnioten deuten auf Seefahrt hin.

Die verhältnismässig geringe Ausdehnung der Begräbnisstätte wie auch die im Vergleich zur Benutzungsdauer geringe Anzahl von Knochenresten zeigt, dass wir es hier wohl mit dem Begräbnisplatz einer kleineren Gemeinschaft, den Beigaben nach zu urteilen einer wohlhabenden, vornehmen Familie oder kleinen Sippe zu tun haben. Die Lage der Begräbnisstätte inmitten von Ackerland wie auch die den Toten beigegebenen Sensen zeugen davon, dass die Gemeinschaft sich vor allem von Bodenbau und Viehzucht ernährte. Von der Entwicklung des Handwerks legen die zahlreichen an Ort und Stelle gefertigten Gegenstände Zeugnis ab. Es braucht nicht bezweifelt zu werden, dass die Inselbewohner sich auch mit Fisch- und Seehundsfang beschäftigten, obwohl die Funde darüber nichts Direktes aussagen. Die angeführten Funde weisen außerdem deutlich auf die Quellen hin, aus denen die gehobene Schicht der Inselbewohner ihren Reichtum schöpfte — auf die Seefahrt und den Handel.


Die Gegend von Randvere war spätestens in der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends besiedelt, was aus einer kleinen, aus der erwähnten Zeit stammenden Steinsetzung hervorgeht, die sich in nächster Nähe unserer hier geschilderten jüngeren Begräbnisstätte befand (Abb. 9). Bisher liegen aus der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends keine Funde vor. Dagegen ist der Anfang des 2. Jahrtausends durch reichliche Bodenfunde belegt. Etwa 2 km östlich von Randvere liegt das grosse Steingräberfeld von Viltina, das der gleichen Periode angehört wie die Grabstätte von Randvere, an Umfang jedoch die letztere mehr als um das sechsfache übertrifft und somit die Begräbnisstätte einer grösseren Gemeinschaft gewesen sein muss. In Kõiguste, unweit Randvere, ist ein Münzfund gehoben worden, der 71 angelsächsische und deutsche sowie eine arabische Münze enthielt. Aus derselben Gegend stammen ferner mehrere Einzelfunde. Nach der Menge der Funde kann man annehmen, dass die Umgebung von Randvere am Anfang des 2. Jahrtausends zu den dichtestbesiedelten Teilen der Insel zählte. Die Dichte der Besiedlung war da insbesondere dadurch bedingt, dass die Böden dieser Gegend zu den fruchtbarsten der Insel Saaremaa gehören.

Die Steingräber von Saaremaa lassen sich ihrer äusseren Form nach in zwei Gruppen einteilen, und zwar: in Begräbnisstätten, die aus einer Reihe kleiner, flacher Steinhügel bestehen und in zusammenhängende, mit flachen Steinpackungen gedeckte Gräberfelder. Die Begräbnisstätten von Viltina und Randvere sind Vertreter des letztgenannten Typs. Von den ältesten Gräberfeldern dieser Art sind auf Saaremaa die Begräbnisplätze von Leedri und Oriküla zu nennen, die der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends und dem Anfang des 2. Jahrtausends angehören. Steinhügelgräber ungefähr der gleichen Periode gibt es in Kurevere, im westlichen Küstenstreifen von Saaremaa, sowie in Päälda und Mäla auf der Insel Muhu. Einer der Steinhügel in Kurevere war von einem Steinkreis umgeben und gehörte ins 7. Jahrhundert. Die regelmässigsten Steinkreise fanden sich aber auf dem flachen, dem 11.—12. Jh. entstammenden Steingräberfeld von Käku, im mittleren Teil der Insel. Auch dort waren die durch Steinkreise umringten


Gräber ursprünglich höher und traten als flache Hügel hervor, doch sind diese Steinhügel im Laufe der Zeit abgeflacht. In Käku befanden sich die Bestattungen regelmässig innerhalb der Steinkreise und nur in Ausnahmefällen ausserhalb derselben. Im 12. Jahrhundert verschwinden die Kreise, die Struktur der Steingräber wird unregelmässiger, und immer häufiger kommt es zu Bestattungen zwischen den Steinkreisen. Diese jüngste Entwicklungsstufe der Steinsetzungen auf Saaremaa wird gerade durch die Begräbnisplätze in Viltina und Randvere vertreten.

Von den Grabanlagen des estnischen Festlandes stehen die aus dem 12.—13. Jh. stammenden flachen Steingräberfelder Westestlands (z. B. Lümandu Ksp. Märjamaa und Vardi Ksp. Nissi) den Gräberfeldern Saaremaas am nächsten. Im Unterschied von den Grabanlagen Saaremaas fehlen dort aber die Steinkreise. Begräbnisstätten mit flachen Steinhügeln sind auf dem Festlande völlig unbekannt. Eine gewisse Ähnlichkeit mit den für Saaremaa charakteristischen Grabanlagen ist bei einigen Steinsetzungen der kurzemen (kurländischen) Liven festzustellen,²²⁴ doch wurden die Leichen dort nicht nur verbrannt, sondern auch unverbrannt beigesetzt, was für Saaremaa nicht nachgewiesen ist. Steinkreise zu Bestattungszwecken kennen die Liven nicht.²²⁶ Wohl sind bei den Daugava-(Düna)-Liven (z. B. auf dem Begräbnisplatz von Laukskola, auf dem rechten Ufer der Daugava) Steinkreise angetroffen worden, doch hat man diese für Kultstätten gehalten. Flache, aus Steinen unregelmässig gesetzte Grabanlagen gab es auch im westlichen Finnland, doch fehlen ihnen andere mit den Gräberfeldern von Saaremaa gemeinsame Züge. In den übrigen benachbarten Gebieten waren ganz aus Steinen gebaute Grabanlagen unbekannt. Auch waren anderweitig die Steinsetzungen nicht so dominierend wie auf Saaremaa.

Diese eigenartigen und zahlreich auftretenden Steinsetzungen mit ihrem reichen Inventar gehören somit zu den kennzeichnendsten Kulturdenkmälern der frühgeschichtlichen Bewohner der Insel Saaremaa. Ihre Kultur erreichte den Höhepunkt in den ersten Jahrhunderten des 2. Jahrtausends, aus welcher Zeit die meisten Steingräberfelder stammen. Im Laufe des 13. Jahrhunderts wurden keine neuen Steinsetzungen mehr angelegt und allmählich hört die Totenbestattung auf den bisherigen Begräbnisstätten auf. Gegen Ende des 12. Jahrhunderts kam die Sitte auf, die Toten in Gruftgräbern beizusetzen. Diese Bestattungsart wurde im Laufe des 13.—14. Jh. allgemein üblich. Es ist beachtenswert, dass das Inventar der Gruftgräber (z. B. in Karja, sowie in Loona, Ksp. Kihelkonna, ferner in Viira auf der Insel Muhu²³¹) sich deutlich von dem der Steinsetzungen unterscheidet. In den Gruftgräbern finden sich weder Waffen noch Arbeitsgeräte, auch fehlen unter ihren Beigaben so manche besonders für die Insel Saaremaa kennzeichnende Schmucktypen. Das Inventar der Grüfte besteht überwiegend aus denselben Schmucksachen, die auch auf dem estnischen Festland anzutreffen sind. Somit gleichen sich die Gräberfunde auf Saaremaa mit dem Aufkommen der neuen Bestattungsweise denen des Festlandes an, was seinen Grund wohl in der Lockerung der Beziehungen der Inselbewohner zu den übrigen Ostseeländern infolge der deutsch-dänischen Eroberung im 13. Jh. hat.

Randvere kalmistu läbikaevatud ala. 1 — metallese; 2 — savinõukillud; 3 — metallese ja savinõukillud; 4 — paekivid; 5 — raudkivid; 6 — ringe moodustavad kivid; 7 — pae- ja raudkiviklibu; 8 — söene muld; 9 — söese ala piir; 10 — põlenud luud; 11 — põletamata loomaluud; 12 — leiurühma ligikaudne piir; 13 — läbikaevatud ala piir. Plaanil puudub väike osa kalme lõunaserval, kust ei leitud luid ega esemeid.

Leidude levik Randvere kalmistus. 1 — metallese; 2 — savinõukillud; 3 — importkeraamika; 4 — esemed 11. sajandist; 5 — esemed 11.—12. sajandist; 6 — esemed 12.—13. sajandist; 7 — loomaluud; 8 — lejurühma ligikaudne piir.

~~EESTI~~ NSV TEADUSTE AKADEEMIA
AJALOO INSTITUUT

MUISTSED
KALMED JA AARDED

ARHEOLOOGILINE KOGUMIK

II

TOIMETANUD *H. MOORA*

TALLINN 1962

*Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus- ja Kirjastusnõukogu otsusel*

*
TKN nr. 408

ДРЕВНИЕ
МОГИЛЬНИКИ И КЛАДЫ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ СБОРНИК
II

На эстонском, русском и немецком языках
Редакционно-издательский совет
Академии наук Эстонской ССР
Таллин, ул. Кохту, 6

Tehniline toimetaja E. Toomsalu. Korrektor I. Jeletsky.

Ladurnisele antud 14. IX 1961. Trükkimisele antud 12. IV 1962. Paber 70×108 , $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 18 + 17 kleebist. Arvutuspoognaid 29,60. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 24,66. Trükiargu 1000. MB-00299. Tellimise nr. 8038.

Hans Heidemanni nim. trükkoda, Tartu, Olikooli 17/19. II.

Hind rbl. 2,28